

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie

DIPLOMOVÁ PRÁCE
Bc. Markéta Skočovská

Světští: Identita a základní kulturní rysy

„Světští“ (The World People): The Identity and the Basic Cultural Features

Praha, 2010

Vedoucí práce: Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Viktorovi Elšíkovi, Ph.D. za podnětný nápad, inspiraci, nadšení pro téma a mnoho trefných a věcných připomínek ke vznikající práci. Velký dík patří všem respondentům terénního výzkumu, kteří mě vřele přijali a ochotně odpovídali na mé všetečné dotazy. Bez nich by tato práce postrádala autentičnost. Dále bych poděkovala odborníkům, kteří mě uvedli do problematiky a zprostředkovali rozhovory s některými respondenty. Etnoložce PhDr. Haně Synkové, PhDr. Hanušovi Jordanovi, pracovníkovi divadelního oddělení Národního muzea, bibliografovi Danielovi Řehákovi z Ústavu pro českou literaturu AV ČR a Mgr. Jiřímu Výškovi, majitelovi agentury JV Produkce. V neposlední řadě patří dík všem mým blízkým, kteří mě v psaní práce neúnavně podporovali.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

ANOTACE

Tématem diplomové práce je popis tzv. světských, kteří bývají považováni za specifickou skupinu charakteristickou svým neusedlým způsobem života spojeným s určitými profesemi, jazykem a kulturními zvyky, tradicemi a hodnotami.

První část práce se zabývá původem a užitím pojmu světský. V druhé, historicky zaměřené části, je popsáno postavení světských ve společnosti a obsah pojmu světský od novověku až po současnost. Třetí část se zabývá historií profesí, které byly tradičně přisuzovány světským. Čtvrtá část pojednává o zahraničních skupinách, které jsou nějakým způsobem světským na českém území blízké. V páté části je zaznamenán výskyt světských v médiích a v literatuře. Stěžejní částí je popis výsledků terénního výzkumu, ve kterém se autorka metodou nahrávaných polořízených rozhovorů zabírala tématy identity a kultury respondentů z řad světských. Poslední část se zabývá otázkou, zda lze světské nějakým způsobem kategorizovat.

Klíčová slova:

Světští, identita, Česká republika, potulní lidé, cirkusy, lunaparky, Jenische, Travellers, show people, světština, kultura, rodina.

ABSTRACT

The theme of the thesis is a description of so-called World People, who are considered to be a specific population characterized by an itinerant way of life, connected to certain professions, linguistic and cultural practices, traditions, and values.

The first part of the study concerns the origins and use of the term World Person (*světský*). The second, historically oriented part describes the position of World People in society, as well as the semantic content of the term *světský* from post-medieval times to today. The third part deals with the history of professions that are somehow related to World People in the Czech lands. The fifth part notes the representation of World People in the media and literature. The primary aspect of the study consists of the results of fieldwork in which the author, using the method of recorded semi-structured interviews, treats the themes of identity and culture among respondents from the ranks of the World People. The final part poses the question of whether it is possible to categorize the World People in some way.

Keywords:

“The World People” (*Světští*), Czech Republic, nomads, circuses, amusement parks, Jenische, Travellers, show people, World People argot, culture, family.

OBSAH

1. Úvod	7
1.1 Pojem světský	7
1.2 Zdroje informací	12
2. Historické souvislosti	13
2.1 Postavení lidí světem jdoucích v novověku	13
2.2 Kdo jsou svěšťtí?	17
2.3 Lidé světem jdoucí a „Cikáni“ v dobovém kontextu novověku	19
2.4 Postavení světských za první republiky a za druhé světové války	22
3. Počátek a vývoj „světských“ řemesel	30
3.1 Antika	30
3.2 Vývoj světového cirkusu	30
3.3 Vznik a vývoj českého cirkusu	31
3.4 Nový cirkus	36
3.5 Historie některých významných cirkusových rodů	36
3.6 Historie lunaparků	38
3.7 Situace a problémy současného cirkusu a lunaparků	40
4. Protějšky světských v zahraničí	44
5. Výskyt světských v médiích a v literatuře	48
5.1 Literatura	48
5.2 Film	49
5.3 Televize	50
5.4 Internet	53
5.5 Tisk	54
6. Terénní výzkum	56
6.1 Předmět zkoumání a jeho cíle	56
6.2 Navázání kontaktu s respondenty a problematika postavení výzkumníka	56
6.3 Metody výzkumu	58
6.4 Anonymizace respondentů	58
6.5 Medailonky respondentů a historie jejich rodů	58
6.6 Témata výzkumu	64
6.6.1 Pojmenování	64
6.6.2 Úloha příjmení + přezdívky	67

6.6.3 Profese	69
6.6.4 Vzdělávání a výchova	71
6.6.5 Rodina	72
6.6.6 Vnitřní hierarchie skupiny světských	74
6.6.7 Rodinné legendy	75
6.6.8 Vztahy s dalšími skupinami	76
6.6.9 Sociální vazby	79
6.6.10 Religiozita	81
6.6.11 Rituální čistota	81
6.6.12 Pohled respondentů na zobrazování světských v médiích a v literatuře	82
6.6.13 Jazyk „světština“	83
7. Světští jako kategorie	93
8. Závěr	96
9. Bibliografie	98
10. Internetové zdroje	100

1. ÚVOD

Lidé „světem jdoucí“ přitahovali svým na první pohled romantickým a svobodným způsobem života usedlé obyvatelstvo odedávna. A pokud s sebou krajem vezli loutkové divadélko, kolotoče, nebo dokonce cirkus, lákali je o to více. A právě například tyto atributy náležely tzv. „světským“, jak je mnozí nazývají.

Tato práce si klade za cíl tento pojem blíže vymežit, dojít k závěru, zda se jedná o autonymum, či exonymní apelativum, zda se „světskými“ nazývají tytéž osoby, které za světské považuje společnost. Způsob života a podmínky pro přesun z místa na místo se během staletí proměňovaly, i osoby, které se dnes považují za světské, už v některých případech nekočují ani se někdy nevěnují svým tradičním řemeslům.

V historické části práce se budu věnovat historii potulných lidí obecně, mezi které (bez ohledu na používání či nepoužívání pojmenování světský) světští patřili, jakým způsobem ovlivňovala jejich život politická nařízení a jaký byl jejich osud ve srovnání s osudem Romů či jiných skupin. Dále se zaměřím na historii i současnost skupin, které jsou okolím za světské nejčastěji považovány, tedy rodů, které po generace řídí cirkus či provozují lunaparky.

Další kapitola nám představí zahraniční skupiny, které se svým způsobem života, kulturou a postavením ve společnosti blíží světským v České republice, a to Jenische, Irish Travellers a show people.

Část Výskyt světských v médiích a v literatuře nám osvětlí, v jakých dílech jsou přítomni světští a v jakých rolích zde vystupují.

V další části prezentuji výsledky svého terénního výzkumu, který jsem zaměřila zejména etnograficky. Položené rozhovory jsem vedla se sedmi respondenty z různých prostředí, kteří sami sebe považují za světské nebo je tak vidí majorita. Využila jsem i výpovědi dalších čtyř respondentů, od nichž jsem informace získala jiným způsobem.

Na základě získaných poznatků se budu v závěrečné části věnovat otázce, zda lze (a zda je vůbec vhodné) světské blíže kategorizovat, o kterou kategorii se v odborném diskurzu jedná a zda toto zařazení odpovídá skutečnosti, tedy zda se jako světští sebeidentifikují stejné osoby, které za světské považuje odborná i laická veřejnost.

1.1 Pojem světský

Kdy přesně se lidé potulní, jdoucí světem, začali označovat jako světští, to se z žádné jazykové příručky nedozvíme. Význam "jdoucí světem, potulný, kočovný" uvádí u hesla *světský* z jazykových slovníků pouze Příruční slovník jazyka českého, který začal vycházet ve

třicátých letech 20. století a zachycuje slovní zásobu přibližně od roku 1870. Jungmannův slovník, který je o sto let starší, slovo *světský* v tomto významu neuvádí (najdeme zde však heslo *světák* s významem "tulák, světoběžník").

Pojmy *světský* a *světák* se často i mezi odborníky považují za synonyma. V současné době se snad dají tyto termíny zaměňovat, v historických souvislostech nikoli. Nelze přesně vymezit, kdo jsou světští. Existuje mnoho různých kritérií. Je *světský* člověk, který putuje za obživou, nebo je to snad jen člen rodiny, která se po generace věnuje cirkusovému umění? Je to potulný loutkář, pouliční prodavač, stánkař nebo provozovatel pouťových atrakcí? Pojem *světský* budu podrobně analyzovat později. Naopak pojem *světák* lze popsat jednodušeji.¹ Historicky se jedná zejména o osoby putující sezónně za prací (především z Pošumaví), o zedníky, zemědělské pracovníky. Cirkusy si tradičně na sezónu najímaly dělníky, kteří pomáhali se stavbou a běžným provozem cirkusu a zároveň často zastávali funkci muzikantů. Šumavští „tentáci“ mívali vždy u cirkusů dobrou pověst jako vytrvalí dřiči a nadaní hudebníci. Jak vypráví Karel Kludský, člen významné cirkusové rodiny:

„Češi pracovali u cirkusů jako tentáci a muzikanti – každý tenták byl muzikant a každý muzikant byl tenták. O slávu nejlepších tentáků i muzikantů Evropy s nimi soupeřili tentáci z Pfalce, ale Češi to vyhrávali, protože byli lepší muzikanti. Většinou pocházeli z Pošumaví, kde byly přes léto celé vesnice bez mužů, všichni se toulali světem.

Nejlepší kapelmajstři u cirkusu byli Kovařík, Pulkrábek, Marek a Polata ze Šumavy a Ota Pohorský z Písku. Kapelník býval i prvním celtmajstrem.

Stavěč nebo tenták nebo celťák nebo tentman nebo tentboy, v každém cirkuse se to říká jinak, a vždycky to lze přeložit do češtiny jedním slovem muzikant. Šumaváci měli vždycky nadání pro obojí pro celtu i pro muziku. Snad je to tím, že šli na všechno s takovým poctivým fortem. Všichni byli ze Sušice, z Bavorova, z Vodňan, od Písku.“²

Není divu, že jsou světáci často zmiňováni např. v literatuře a že se termín *světák* hojně synonymizuje se slovem *světský*. Byli to totiž právě muzikanti zejména z jihozápadních Čech, světáci, kteří české cirkusy proslavili po celém světě.

„Ale právě ti lidé, kteří dělají cirkus organizačně, tak ti pocházejí z těch jihozápadních Čech. A to je z oblastí jak Podlesí, jako Stašska, takže můžeme v podstatě říci, že od Sušice až po Strakonicko, Prachaticko, odtud pocházejí ti lidé, kteří jsou pouze najímáni pro ty specializované práce. To třeba zachytil i do beletrie Eduard Bass. Jeden takový příklad. Co se

¹ Bez ohledu na historické souvislosti používají mnozí respondenti terénního výzkumu slovo *světák* jako synonymum ke slovu *světský*. Slovo *světák* má tedy podle mého názoru dva významy. Jeden s historickou konotací, který nyní rozebírám, a druhý coby synonymum ke slovu *světský* bez historických souvislostí.

² CIBULA, Václav ; KLUDSKÝ, Karel . *Život v manéži*. První vydání. Praha : Orbis, 1966. s. 54 – 55.

*týká významné umělkyně, tak velmi slavnou voltžérkou, která přijížděla i do pražských cirkusů, byla Mary Percival. To byla Mařenka Peciválová z Horního Jelení na Pardubicku.*³ Ze sborníku Český lid z roku 1895⁴ získáváme dobový obraz „světem jdoucího“, přičemž autor nepoužívá pojem světský. Podle autora článku Bedřicha Moravce se jednalo v té době již pouze o pocestné brusiče a kramáře, jimž se někde začalo říkat „hausírníci“. V době dřívější patřili mezi „světem jdoucí“ i pocestní advokáti, zvěrolékaři, zařikávači, tzv. faciřové (potulní myslivci), tzv. krtičkáři (chytali krtky a podobná zvířata a jejich kůži prodávali), tzv. brabenáři (vybírali mravenčí kukly a prodávali je ptáčníkům), kořenáři, zeměměřiči, dohazovači nevěst a ženichů, vlasáři (skupovali vlasy) a další.

Světský jako pojem příliš nefiguruje ve vědě, jinak je tomu u politických či administrativních textů, které termín „světský“ či „světské osoby“ vděčně přejaly, aby se jim pro jejich účely lépe kategorizovalo.

Kriminalistický sborník určený pro služební potřebu Ministerstva vnitra⁵ používá termín „světské osoby“ pro „osoby, žijící polokočovným životem a pohybující se za účelem obživy z místa na místo „toulající se světem“ (Šturma, 1959). Vnímá je jako „sociální skupinu potulných lidí, kteří v minulosti měli určité pokrevní a jazykové vztahy k cikánům“⁶. Dále uvádí:

*„Vznik této skupiny světských osob je velmi složitá otázka, která nebyla dosud vědecky prozkoumána. Je však prokázáno, že značná část těchto lidí jsou cikánští mišenci.“*⁷

Toulání z místa na místo považuje za „zaostalý způsob života“, který „byl hlavní příčinou nekalého způsobu obživy, úzce spojeného s pácháním trestné činnosti“⁸.

Užití tohoto vymezujícího pojmu vysvětluje takto:

*„Používání pojmu světské osoby v kriminalistické praxi je opodstatněno proto, že tyto osoby se tak samy označují a otevřeně se k této skupině hlásí.“*⁹

³ Uvedl Hanuš Jordan v pořadu Víkendová příloha na stanici ČRo3 – Vltavě ve vydání Klauniády na Vltavě s podtitulem Cirkus v pohybu: rozhlasové podoby a příběhy současných klaunů. Autoři Eliška Závodná a Jiří Kamen. Vysíláno 5.12.2009 od 8.00 do 12.00.

⁴ MORAVEC, Bedřich. "Světem jdoucí" : Řada figurek z našeho života venkovského. In ZÍBRT, Čeněk ; NIEDERLE, Lubor. *Český lid : sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Sv. IV. Praha : F. Šimáček, 1895. s. 592

⁵ ŠTURMA, NPOR. VB Jaroslav. Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob . In PROCHÁZKA, KPT. JUST. Dr. Miroslav. *Kriminalistický sborník : s přílohou Soudní lékařství*. Praha : Vydavatelství časopisů MNO, 1959. roč. III/9, č. 8. s. 344 – 356.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

Pojem světský figuruje v politicko-administrativních textech přibližně od komunistického převratu v roce 1948, kdy pocítila nastupující mocnost potřebu lépe kategorizovat osoby potulující se z místa na místo. Pavelčíková uvádí v souvislosti se soupisem romského obyvatelstva ve dnech 18. 23. 8. 1947 daným vyhláškou č. 756 ze 17. července 1947 Ministerstva vnitra, že „*Pod trestem jednoho měsíce vězení se nařízení týkalo také tzv. světských osob (neromští provozovatelé kočovných živností a zábavních podniků), které neměly stálé bydliště a potulovaly se.*“¹⁰

K soupisu se vyjadřuje i PhDr. Tomáš Haišman.

„*O rasovém kontextu soupisu svědčí nejen interní použití takových slov jako "míšenec z cikánské krve", ale i skutečnost, že z něj byla v samostatných řízeních o něco později vyňata podstatná část světských.*“¹¹

V tomtéž článku uvádí pojem světský ještě v další historické souvislosti, nejedná se ovšem o citaci, a tak nevíme, zda byl tento termín užít i v dané době. Zmínka se týká druhé světové války.

„*Těch několik desítek "světských", propuštěných před koncem táborů v Letech a v Hodoníně, byly jen potvrzením finálního přechýlení kdysi sociálního v rasové kritérium tohoto existenciálního výběru.*“¹² Zajímavé je, že přívlastek „světem jdoucí“ používá pro kočovné české a moravské Romy.

V článku o jazyku světských, o světštině, autor vysvětluje své pojetí světského.

„*Do kategorie lidí světských, tj. světem jdoucích či kočovných, spadali v minulosti zejména loutkáři, komedianti, koňští handlíři, kramáři, podomní obchodníci, brusiči a tuláci.*“¹³

Pojem světský v souvislosti s Romy se objevuje i v pozdější době. A opět v textech týkajících se jazyka.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Vyd. 1. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004. 183 s. Dostupné z WWW: <aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/sesity/sesit12/romove.doc>. ISBN 80 – 86621 – 07 – 3. s. 29.

¹¹ HAIŠMAN, Tomáš. Není uvedeno. In Kolektiv autorů. *Sešity pro sociální politiku : Romové v České republice (1945 – 1998)*. Praha : Socioklub, 1999. s. 514. ISBN 80 – 902260 – 7 – 8. s. 10.

¹² Tamtéž, s. 3.

¹³ S., D. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písně ve světské hantýrce). In *Souvislosti*. [s.l.] : [s.n.], 2/2002. s. Není uvedeno.

„Název „světští lidé“ nebo jen „světští“ ve významu, v kterém jej uvádí Podzimek, není v češtině obecně srozumitelný. Užívá se ho v lidové řeči v některých krajích. Ze svého rodiště Sušice jsem jej neznal. Slyšel jsem jej v Radnicích (okres Rokycany) a dále přímo od „světských lidí“, kteří žijí v Praze. V lexikálním novočeském materiálu Ústavu pro jazyk český je na tento význam jen jeden doklad, a to z článku J. Spirhanzla Duriše v Národní politice. Na tomto dokladě je založen poslední význam slova světský, uvedený v příručním slovníku jazyka českého: „jdoucí světem, potulný, kočovný.““¹⁴

Všichni ti volně světem táhnoucí lidé jezdící s cirkusy, kolotoči, houpačkami a střelnici, vedoucí potulný život a živící se po cestách i brusířstvím, spravováním deštníků, drátováním, letováním a jinými podobnými podomními příležitostnými pracemi i různými prohřešky proti zákonu byli a do jisté míry ještě jsou spojeni v jednu společenskou vrstvu světských neboli světáků, vzbuzující nedůvěru u ostatních vrstev obyvatelstva.¹⁵

Tradiční svět cirkusu se liší v mnohých věcech a jednou z nich je i vlastní patriotické dělení na „světské“ (tj. světem jdoucích, narozených v maringotkách tzv. s artistickým rodokmenem a doložitelnou takovou obživou v několika pokoleních) a „chrapouny“ (lidmi z privátu, zvenčí, přivandrovalci).¹⁶

Odborníci se vyjadřovali o světských zejména v souvislosti s potulným životem obecně nebo v souvislosti s Romy, s politickými nařízeními, které se měly týkat Romů, ale postihly i světské. V tomto kontextu uvažovali o světských buď jako o kočovnicích neromského původu, nebo jako o romských míšencích. Dále jsou světští zmiňováni v souvislosti s jazykem, který používají. Dokonce se víckrát objevuje pojem světština, který tento jazyk označuje. Jak uvidíme později, mezi samotnými světskými tento název užíván není.

¹⁴ LÍPA, Jiří Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu. In *Rusko – české studie*. Praha : SPN, 1960. s. 47. pozn. 3. Vnitřní uvozovky původní.

¹⁵ CHURAVÝ, Miloslav Minulosti a současnosti cirkusového slangu. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta v Plzni, 1987. s. 177 .

¹⁶ VACULÍK, Pavel. Cirkusácký žargon. *MKSCVU* [online]. 2007, Neuvedeno, [cit. 2010 – 09 – 03]. Dostupný z WWW: <<http://mkscvu.hakam.net/index.php?str=soucasnost>>.

Tento skromný výskyt pojmu světský ve vědeckém diskurzu ukazuje, že se pojem světský dostatečně nevžil. Domnívám se, že tomu tak bylo proto, že doteď není jasný přesný obsah tohoto slova.

1.2 Zdroje informací

Za zásadní považuji autentické výpovědi respondentů terénního výzkumu. Bez nich by tato práce nevznikla, protože by neměla smysl. Ve vědeckém diskurzu se pojem „světský“ téměř neobjevuje, domnívám se, že důvodem je nejasný obsah tohoto pojmenování. Média pojmenování světský používají běžně, zároveň ale občas řeší, komu vlastně náleží.

Literatura přímo o světských de facto neexistuje, použila jsem tedy zdroje, které se týkaly potulných lidí obecně, dále Romů (mnohá politická nařízení zacílená na Romy se dotkla i světských), cirkusových rodů. Literaturu, která by se týkala provozovatelů lunaparků, jsem neobjevila.

Mnoho informací jsem našla na internetu, který přeje rozvoji podnikání cirkusů a lunaparků. Mnoho těchto podniků má vlastní webové stránky, nadšenci zakládají portály, které tato data shrnují a navíc zprostředkovávají inzerci nebo třeba uveřejňují různé pozvánky. Pro práci cenné jsou výpovědi samotných světských uveřejněné na internetu zejména v různých chatech a na sociálních sítích.

Objektivita informací na internetu je velmi problematičtá, je to pro mě ale nezbytný zdroj, snažím se tedy informace porovnávat se zdroji jiného charakteru, ověřovat, rozlišovat jednotlivé webové stránky podle jejich práce s prameny, a hlavně samozřejmě jinak posuzují informace získané od anonymních přispěvatelů.

2. HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

2.1 Postavení lidí světem jdoucích v novověku

Odjakživa žila část obyvatelstva potulným životem. Buď to vyžadovala jejich profese, nebo k tomu byli donuceni jinými okolnostmi. Někdo se toulal dobrovolně, někdo pod tíhou osudu či mocnosti. Tuláctví se jako společenský fenomén ustavuje v našich zemích až v raném novověku. I ve středověku samozřejmě potulka existovala, nebyla však vnímána tak zostřeně a neobjevují se písemné a institucionalizované záznamy kontroly nad pohybem osob a postihů. Změna nastala vlivem „*utváření teritoriálních států, se sjednocováním jejich správy a s jejich centralizací*“¹⁷. Došlo k těsnějšímu sepětí pána a poddaného.

„*Poddaní, spadající pod pravomoc suveréna, měli být zachytitelní, spočitatelní, ať už za účely daňovými, vojenskými, náboženskými nebo „prosté“ evidence.*“¹⁸

Velká část potulných osob přitom někde zaevidována byla. Měla svého pána, jejich jména byla zapsána při křtu nebo svatbě na matrice. Vymykali se ovšem představě typického poddaného, majícího své jasně určené místo v sociální síti, a tím se stávali pro vrchnost hůře kontrolovatelnými, jinými slovy hůře ovladatelnými. V tomto momentě se pro vrchnost stávali nepohodlnými. Přeci jen ale nepředstavovali bezprostřední ohrožení řádu jako rebelové, jejich činnost tedy nebyla dlouhou dobu kriminalizována. Až v 18. století se zesílil tlak na potulné osoby, potulka a žebrota se staly tzv. „*delikty proti „veřejnému pořádku*““¹⁹. Přesto se již od 15. století objevovaly texty, které měly lépe obeznámit s lidmi světem jdoucími, popsat jejich způsob života.²⁰

V 16. století bylo vydáno tzv. *Liber vagatorum* (1510), které se věnovalo i jazyku potulného obyvatelstva (viz kapitola o jazyce). Již tehdy rozhodoval o případném trestu, či naopak podpoře poddanský vztah obviněného a míra jeho „domáckosti“. *Ta v sobě zahrnovala poddanost, právní poměr jednotlivce k vrchnosti, na jejímž území se zdržoval a o jejíž pomoc případně žádal.*²¹

Poddanský svazek, který v českých zemích formálně existoval až do 19. století, měnil do velké míry svůj status již o století dříve. V 17. a 18. století se dotvářela v očích úřední

¹⁷ HİML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 66.

¹⁸ HİML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 66.

¹⁹ Tamtéž, s. 67.

²⁰ Tamtéž, s. 14.

²¹ Tamtéž, s. 14.

moci i představa vagabunda jako osoby bez pána, neusedlého života, vzpírajího se vrchnostenské moci a její kontrole. Tehdy se obecně nedalo hovořit o svobodě v dnešním slova smyslu. I člověk svobodný se nemohl jen tak pohybovat z místa na místo, a proto byly za vagabundy považovány i osoby, které se ze svého domovského území vzdálily jen na určitý čas.

České místodržitelství, které v 17. a na počátku 18. století platilo za centrální úřad zabývající se stíháním tuláků, vydalo v letech 1670 a 1671 nařízení týkající se „*tulákův, zahalečův, žebravých a jiných žádných služeb a poctivých obchodů nemajících lidí, jako i Cikánů sem tam se potulujících, od nichž obyvatelům a hospodářům mnohé nepřiležitosti, škody a obtížnosti pocházejí*“.²²

Obnovené zřízení zemské, vydané roku 1627 (resp. 1628), které lze považovat za základní zákoník země té doby, definovalo tuláky jako lidi:

„jak cizí, tak i domácí, kteříž pánův nemají a žádným pánům neslouží, než od jednoho města, městečka, vsi z jedné krčmy do druhé chodí, žádného obchodu a práce nemají, na laupeže a zlodějství se vydávají, na silnicích překážejí, hrou a jinými nenáležitými obmysly se vychovávají a všudy, kdež jsau, neřády a nepřiležitosti činí a působí.“²³

Je patrné, že tento zákoník posiloval negativní stereotypní obraz tuláka jako člověka, který se živí nepoctivým, či až nelegálním způsobem, neuznává autority a vůbec je ohrožením pro celou společnost.

Ke špatnému obrazu tuláků v očích veřejnosti mohlo přispět i tehdy hrozící nebezpečí vpádu tureckých vojsk do země. „*Ke zvýšené opatrnosti nabádaly údajně i zvěsti o tom, že podobní „zlí lidé, snad od nejhlavnějšího nepřítelě všeho křesťanstva najatý pod způsobem poutníků postižený byli, ježto jedem škodili a nemalý počet lidí z světa sprovodili*““.²⁴ Nepomohlo ani to, že byli obecně nazýváni osobami zahálčivými, potulnými a žebrajícími. Přitom získat nálepku vagabunda nebylo nijak složité. Stačilo, když člověk i třeba jen na čas přerušil pouto ke své vrchnosti (např. sezónně odcestoval za prací), nezáleželo ani na tom, v jak stabilních a pevných sociálních podmínkách jinak žil.

Ani v té době ovšem nebyly represe vůči tulákům nijak dobře organizované a formalizované.

Prvním opravdu normativním textem, který jasně definoval, jak s tuláky nakládat, byl tzv. žebravý řád z roku 1723 neboli patent o žebrácích a tulácích. Toto nařízení trestalo tuláky

²² Tamtéž, s. 61, uvozovky původní.

²³ Tamtéž, s. 60, uvozovky původní.

²⁴ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 61, vnitřní uvozovky původní.

bez „řádné“ obživy. Tolerovalo držitele dobových pasů, tzv. pasbrýfů, kterými se ovšem mohli prokazovat pouze tuláci „necikánského“ původu (zejména vandrovní řemeslníci a obchodníci).

„Cikáni měli být bez okolků z daného kraje vypuzeni.“²⁵

Tento patent jako první podnítil rozsáhlé vyhledávací akce, při kterých byli přistižení tuláci bez pasbrýfů obviněni z „přestupku“ (v dobovém slova smyslu). Tuto „*bezelstnou visitaci*“²⁶ měla za úkol provést vrchnost (nikoli policejní orgán), což je pro celé období novověku příznačné. Vrchnostenští úředníci rozhodovali o tom, kdo je vagabund, a kdo ne, a kdo tedy bude potrestán.

„Člověka, označeného v rakouské monarchii kolem poloviny 18. století veřejnou autoritou za tuláka/vagabunda, tedy čekal transport do rodného místa, resp. na domovské panství.“²⁷

Patent jasněji odlišil tuláky „domácí“ od „cizích“, což bylo již předtím naznačeno v Obnoveném zřízení zemském.

Cílem vyhledávacích akcí bylo jejich „vybytí“ (neboli „vymýcení“ či „*Ausrottung*“) metodou tzv. „*postrku*“. Jinými slovy měli být tuláci vypuzeni z míst, kam podle rozhodnutí vrchnosti nepatřili a přesunuti zpátky do míst původu (domácí tuláci) nebo za hranice země (cizí tuláci), a to úředním transportem. Nešlo vlastně pouze o trest, ale o represivní náhradu sociální kontroly, kterou měli nad usedlými obyvateli jejich páni.

Rozhodnutí o tom, kdo je cizí, a kdo domácí tulák, měla v rukou opět vrchnost. Měla se řídit místem narození jedince. Vzhledem k tomu, že tehdy neexistovaly žádné identifikační doklady, měl být původ doložen „*farářovým potvrzením o křtu (křestní listy jsou pozdější záležitostí) a „poddanost“ potvrzením vrchnosti*“.²⁸

Mezi cizí tuláky byli řazeni cizinci obecně, ale zároveň i všichni „Cikáni“.²⁹

„Jejich společným znakem byla na první pohled žebrota, či obecněji „*neužitečnost*“ a „*podezřelost*““³⁰.

Další patent následoval roku 1750, jednalo se vlastně o aktualizaci „žebrového řádu“ v Českém království.

²⁵ Tamtéž, s. 61.

²⁶ Tamtéž, s. 93.

²⁷ Tamtéž, s. 107.

²⁸ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 82, uvozovky i závorky původní.

²⁹ Slovo Cikán uvádím v uvozovkách. V tehdejší době neměl ryze etnický význam, podrobně vysvětlím později.

³⁰ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 82, uvozovky původní.

*„Vagabundi v něm byli opět vymezení jednak jako „cizinci“ bez pasů, jednak jako tuzemští poddaní, pohybující se mimo svá panství. Spolu s přistiženými žebráky měli být odsunuti buď za hranice, nebo na místo narození, pro něž patent synonymně používá výraz „heumat“, tedy „domov““.*³¹

Jak se žilo potulným lidem na sklonku 18. století, mohou ilustrovat vybrané momenty ze životopisu jednoho z našich nejvýznamnějších loutkářů, Matěje Kopeckého, a jeho rodiny. Ten se narodil jako syn svobodných, tj. nepoddaných Joanesa Kopeckého a Anny Marie Elisabethy 24. února 1775 údajně v Libčanech³². Týž den byl pokřtěn. Jeho rodiče nepodléhali žádné vrchnosti ani městské jurisdikci. Nevlastnili tedy logicky ani žádnou usedlost. Žili tedy potulným životem, otec byl komediant. Vlastnil komediantský „pašport“ (průvodní list), vydaný zemským guberniem v Praze, díky němuž mohl vést potulný život a provozovat své řemeslo beztravně. Již jsem zmínila, že v té době měly postihy tuláků na starosti místní vrchnosti. Evidenci i kontrolu komediantů a loutkoherců ale vedlo Presidium zemského gubernia,

*„vydávání pašportů i povolení k provozování loutkových her nespadlo do kompetence nižších úřadů krajských, nýbrž bylo vyhrazeno nejvyššímu politickému úřadu v zemi“.*³³

Z toho vyplývá, že někteří „komedianti“, kteří o povolení k provozování řemesla požádali a bylo jim vyhověno, se mohli po zemi pohybovat beztravně, aniž by s nimi bylo nakládáno jako s ostatními tuláky bez „řádné“ obživy.

Z dobových úředních spisů se zachovala zmínka o tom, že „*jakýsi Jan Kopecký v červnu r. 1791*³⁴ *žádal bývalý krajský úřad v Táboře o povolení k provozování loutkových her*“.³⁵ Ke stáru se rozhodl Matějův otec usadit se. Můžeme jen hádat, co ho k tomu vedlo. V tomtéž roce, 1791, uzavřel smlouvu s direktorem lažanského statku a koupil od něj chalupu, vrchnost ji prodala „*...do vlastního dědičného užívání komediantu Janu Kopeckému a jeho dědicům*...“.³⁶

Matěj Kopecký se po sňatku s kramářskou dcerkou Rosalií Holzäpflovou přestěhoval do jejího rodiště Mirotic, kde ovšem nebyl považován za tamního měšťana, protože se nevyvázal

³¹ Tamtéž, s. 108, uvozovky původní.

³² Místo narození se v pramenech různí.

³³ TOMAN, Jan. *Matěj Kopecký a jeho rod.* vyd. 1. České Budějovice : Krajské nakladatelství České Budějovice, 1960. 209 s. s. 18.

³⁴ Muzeum České loutky a cirkusu uvádí ve své stále expozici rok 1797. Autor scénáře výstavy je Hanuš Jordan.

³⁵ TOMAN, Jan. *Matěj Kopecký a jeho rod.* vyd. 1. České Budějovice : Krajské nakladatelství České Budějovice, 1960. 209 s. s. 20.

³⁶ Tamtéž, s. 21.

z lažanského poddanského svazku, ani v Miroticích nevlastnil žádnou nemovitost. Dalo se předpokládat, že o bude o post mirotického měšťana usilovat, protože Mirotice se tehdy vyznačovaly velmi volnými poddanskými poměry k vrchnosti. Zároveň v té době hrozilo Kopeckému povolání na vojnu. Situaci vyřešil jeho tchán, který mu prodal polovinu svého mirotického domku, a Kopecký se tím stal roku 1797 mirotickým měšťanem a vyhnul se i vojně. Pro udělení městského práva musel v dokumentu mimo jiné uvést, že se v Miroticích stále zdržuje (nežije tedy potulným životem), zároveň ale zde uvedl, že „v zimním čase komediemi a v letním čase při tom kramářství se živí“³⁷. Není přitom řečeno, o jaký druh komedií šlo. I když musel za městské právo Kopecký zaplatit patřičnou taxu, byl určitě spokojený se svým společenským vzestupem. Zároveň je zřejmé, že se nechtěl vzdát svého řemesla. „Prostřednictvím mirotického magistrátu požádal krajský úřad Prácheňský v Písku o povolení k provozování loutkových her.“³⁸ Roku 1797 obdržel povolení k „provozování her s marionetami (seine Marionetten Spiele), ale pouze pro kraj Prácheňský a jenom na dobu šesti měsíců“³⁹. Po uplynutí oněch šesti měsíců již o povolení nežádal, což mohlo znamenat, že se již loutkářství nevěnoval, protože provozování řemesel bez povolení bylo tehdy přísně stíháno.

I po celé devatenácté století byli lidé světem jdoucí stíháni za potulku, rozhodující byla jejich domovská příslušnost. V historickém výkladu budu pokračovat později stoletím dvacátým, nyní bych ráda učinila první krok v odpovědi na otázku, kdo je to vlastně světský a jaká existuje souvislost mezi světskými a Romy.

2.2 Kdo jsou světští?

Slovo „světský“ je pojem velmi problematický. Jak už jsem naznačila v úvodu, neexistuje jednoznačné kritérium pro odlišení tzv. světských osob od těch ostatních (a kdo jsou přesně ti „ostatní“). Už jen proto, že není jasné, o jakou kategorii se vlastně jedná. V práci se omezím na srovnání toho, jak si světské představuje majorita a zda se ony osoby, které tak majorita označuje, samy za světské považují. Mým cílem není rozhodnout, jaká kritéria jsou určující pro to, aby byla daná osoba považována za světskou. Vycházím z výpovědí respondentů z mého terénního výzkumu, které se samy od sebe (jak se dočtete v příslušné kapitole) často značně odlišují. Dovolila bych si pouze nastínit svůj soukromý

³⁷ Tamtéž, s. 26, uvozovky původní.

³⁸ Tamtéž, s. 37.

³⁹ Tamtéž, s. 37.

názor vycházející ze zkušeností z terénního výzkumu, diskuzí s odborníky a četby relevantní literatury.

Slovo světský samozřejmě vychází ze sousloví „světem jdoucí“, jak jsem již popsala v kapitole 1.1. Světem jdoucí je přitom pojem nadřazený pojmu světský. Ne všichni světem jdoucí byli a jsou svěšťí, ani není známo, kdy poprvé a v jaké souvislosti se pojem světský začal užívat.

Hanuš Jordan, pracovník divadelního oddělení Národního muzea v Praze, odborník zejména na cirkusy, vidí problematiku pojmu světský ze dvou úhlů. Buď jsou svěšťí lidé ti,

1. *kteří putují za obživou (t.j. cirkusáci, kouzelníci s putovním divadlem, provozovatelé pouťových atrakcí, trhovci; nikoli v historickém smyslu sezónního putování za prací u lidí např. z Pošumaví zedníci, sezónní zemědělstí pracovníci⁴⁰ apod.)*
2. *z tradičních rodin, které se po generace živí pouťovými atrakcemi a stánkařením (např. Spilkovi, Kočkovi).⁴¹*

Podle bibliografa Daniela Řeháka spadali v minulosti mezi světské *loutkáři, komedianti, koňští handlíři, kramáři, podomní obchodníci, brusiči a tuláci*.⁴² V současnosti se podle něj pohybuje spektrum pojmu světských od „*cirkusáků (kteří tento pojem hodně odmítají), přes artisty (odmítají), přes kolotočáře (kteří se nad ním trochu ošívají), po brusiče nožů (převážně nekomunikují) a skončil jsem před lety před panem Kočkou, který už díky svým obchodům s nemovitostmi a usedlostmi obraz světského vůbec nenaplnuje. Potulné loutkáře a řemeslníky nejdrobnějších řemesel z minulosti zcela vynechávám.*“⁴³

Pokud bych měla k tomuto zaujmout vlastní stanovisko, přiklonila bych se k tvrzení, že světský je příslušníkem rodiny, která si po generace předává dané řemeslo (kterékoliv ze zmíněných s tím, že v rodina má mezi svými předky potulné komedianty a provozovala někdy v minulosti cirkus či lunapark, pokud jej neprovozuje dodnes), zakládá si na rodinné historii a do určité míry existuje aspoň snaha o dodržování endogamie. Přitom samozřejmě existují výjimky (např. mnoho cirkusáků se označení světský brání) a zejména v současnosti se

⁴⁰ Zrovna Hanuš Jordan ostře odlišuje od světských tzv. světáky, tj. tyto sezónní pracovníky např. z Pošumaví.

⁴¹ JORDAN, Hanuš □hanus_jordan@nm.cz□. *Svěšťí – vymezení pojmu*. Skočovská, Markéta □m.skocka@seznam.cz□. 2010 – 11 – 19 10:25. [cit. 2010 – 08 – 19].

⁴² ŘEHÁK, Daniel. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písně ve světské hantýrce). *Souvislosti : Revue pro literaturu a kulturu*. 2002, 52, 2, s. ? – ?. Dostupný také z WWW: <<http://www.souvislosti.cz/202/ten.html>>. Autorem podle Souvislostí je D.S., Daniel Řehák mi potvrdil, že autorem je on.

⁴³ ŘEHÁK, Daniel □rehak@ucl.cas.cz□. *Svěšťí*. Skočovská, Markéta □m.skocka@seznam.cz□. 2010 – 03 – 02 15:48. [cit. 2010 – 08 – 19].

situace mění. Ne každý světský se věnuje tradičnímu řemeslu své rodiny a ne každý světský uzavírá sňatek se světským. Přitom si ale udržují rodovou paměť, a i když žijí s člověkem z jiného než světského prostředí, neprovozují rodinné řemeslo, ani nedodržují dané kulturní zvyklosti, stále se považují za světské. Důvodem může být podvědomý pocit, že jejich identita je ohrožena. Podle mých zjištění je tato skupina lidí nejvíce izolovaná, nejméně ochotná poskytovat o světských informacích lidem „zvenčí“.

Další otázkou je, která řemesla jsou typicky světská. Ilustruji to v pozdějších kapitolách na příkladech výpovědí terénního výzkumu a na citacích z médií a literatury. Jelikož nevíme, kdy a v jakém kontextu se začal používat výraz světský, možným východiskem je zaměřit bádání celkově na neusedlé obyvatelstvo, vycházet tedy z podstaty slova světský, světem jdoucí. Pokud se zaměříme na současnost, můžeme se orientovat podle toho, kdo se za světského považuje a koho za světského považují ostatní. V zásadě se dá říci (ačkoliv na to existují různé, často si navzájem odporující názory), že mezi světská povolání patří v první řadě provozovatelé zábavních parků (tedy lidově kolotočáři) a cirkusové rody. Zrovna u cirkusu je ale světská identita velmi kontroverzní, jen někteří se k ní hlásí, většina ji ostře odmítá. Přitom zvláště média prezentují „cirkusáky“ v naprosté většině případů jako světské. Dále se ke světským dají v současné době řadit potomci tradičních rodů, kteří se už řemeslu nevěnují, často se ale ani úplně zaměřením neodkloní. Podnikají ve všelijakých oblastech. Od stánkaření, přes autobazary, až po velké firmy (hotely, penziony, restaurace) atd.

Na základě těchto indicií se pak můžeme obrátit do historie a hledat v ní kořeny těchto rodů a na základě toho usoudit, kdo byli ti dřívější „světští“. Dostali bychom se tak nejspíše k tvrzení, že předchůdci dnešních světských byli lidé, kteří putovali krajem a poskytovali lidem zábavu. Ať už to byli loutkáři, provazochodci, artisti, kouzelníci či později cirkusové rody a majitelé pouťových atrakcí či panoptik.

2.3 Lidé světem jdoucí a „Cikáni“ v dobovém kontextu novověku

Mnoho lidí z řad veřejnosti i odborníků je názoru, že tzv. světští mají mnoho společného s Romy. Nejen profese, jazyk, způsob života a kulturní zvyklosti, ale i původ, příbuzenské vztahy. Není mým záměrem tato tvrzení podporovat, či vyvracet, zvláště v dobovém kontextu se ale tomuto tématu nelze vyhnout. Na základě výpovědí mých respondentů budu spojitost světských s Romy a Sinty analyzovat v dalších kapitolách.

Romové měli od svého příchodu do našich zemí podobné postavení jako potulní „komedianti“, žili podobným způsobem, tedy cestovali za prací z místa na místo a nepopíratelným faktem je, že v tzv. světské hantýrce (o které bude řeč později), tedy v argotu světských, se vyskytuje vysoké procento slov přejatých právě z romštiny.

Pojem „Cikán“ měl v našich zemích v novověku odlišný význam, než v současnosti. Mocnosti měly potřebu Romy nějak pojmenovat, kategorizovat, z citované literatury je patrné⁴⁴, že vnímali rozdíl mezi „pravým Cikánem“ a člověkem, který pouze žije „cikánským způsobem“ života, ale v praxi se tyto dva pojmy stíraly (záměrně či nevědomostí). A světští se vždy pohybovali někde mezi těmito dvěma pojetími. Byli většinou světlejší barvy kůže než Romové, ale žili podobným, kočovným způsobem života.

„Je však jedním z dokladů dobového přesvědčení, že mimo Cikánů „skutečných“ existují osoby, které během života habitus Cikánů přijaly, ať už spočíval v jazyku, způsobu života nebo oblékání nebo také v sociální pozici tuláků, kterou pro ně rezervovala usedlá společnost.“⁴⁵

Z této zmínky samozřejmě nelze určit, zda se jednalo přímo o světské, ale upevňuje nám přesvědčení o tom, že proti světským mohly být uplatňovány podobné postupy jako proti Romům. Ne snad vždy z principu, ale úředníci neměli dostatečná kritéria (či ochotu) odlišit Romy od ostatních potulných osob.

I český spisovatel 16. a 17. století Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic zastával neetnické pojetí pojmu Cikán:

„...valná většina kočovníků jeho doby se Cikány „stala“ tím, že se přejala neusedlý, zahálčivý a potenciálně kriminální způsob života.“⁴⁶

Zároveň však nepopírá tehdy rozšířenou domněnku, že ti „praví Cikáni“ pocházejí z Egypta, tj. jedná se původně o cizince, kteří do českých zemí doputovali.

Nejen učenci, ale i úředníci té doby, kteří s Romy a ostatními potulnými lidmi přicházeli do kontaktu a rozhodovali o jejich osudu, se drželi tohoto dělení „Cikánů“ na „pravé“ a „nepravé“.

Z dobových dokumentů známe případ, kdy byl jistý Frantz Růžička dopraven „jako „Cikán“ v říjnu 1743 k výslechu do Třeboně, tamní úředník shledal, že zadržený „Cikánem podle

⁴⁴ Viz např. následující citace, pozn. č. 37.

⁴⁵ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 222.

⁴⁶ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 223.

národnosti“ není, nýbrž že cikánský způsob života teprve před relativně krátkým časem přijal.“⁴⁷

Pokud se budeme zabývat tím, jaké faktory hrály roli při určování „pravosti Cikána“, bude jako první figurovat barva kůže.

„V popisu zevnějšku většiny Cikánů tu převažuje černá [...], odchylky od tohoto vzhledu („bíli Cikáni“) byly evidentně vnímány jako zvláštnost.“⁴⁸

O „černých“ a „bílých cikánech“ píše už v roce 1821 A. J. Puchmajer ve své knize Románi Čib.⁴⁹ Bílí cikáni, neboli párho, byly potulné necikánské živly smíšené s cikány, které neznaly cikánštinu a znaly hantýrku. Černí cikáni byli cikány skutečnými.

Dalšími faktory byly jazyk, oděv (ten však mohli údajně přijmout i „ne-Cikáni“).

Pojem „bílý Cikán“ se mimochodem objevuje i ve století dvacátém. Zdeňka Jamnická Šmerglová jej zmiňuje v souvislosti ze zákonem z roku 1927 (117/27 Sb.), týkajícím se nejen Romů, ale celkově všech „asociálů“, včetně tzv. „...cikánů bílých, na Slovensku často mylně označovaných za „cikány vlašské“, se světlejší nebo někdy i docela světlou pletí a vlasy, mluvících prapodivnou nesrozumitelnou hantýrkou, jež byla směsicí slov nejrůznějších jazyků, zkomolené češtiny, slovenštiny, němčiny, maďarštiny, rumunštiny a jiných balkánských jazyků.“⁵⁰

Autorka sama popírá, že by se jednalo o „vesměs poctivé „vlašské cikány“, kteří k nám přišli z Valachie spolu s valašskými pastevcí a řemeslníky...“⁵¹ Já se přesto domnívám, že šlo právě o tzv. olašské Romy a že pokud chtěly úřady nějak pojmenovávat světské, použily spíš výraz „komedianti“, už proto, že mnoho nařízení bylo směřováno vůči neusedlému obyvatelstvu obecně, které se dalo dále rozlišovat podle profesí, které na cestách vykonávalo (pokud nešlo o osoby živící se ilegálním způsobem). Na druhou stranu, určitě bylo mnoho světských v historii považováno za Romy.

⁴⁷ Tamtéž, s. 223, uvozovky původní.

⁴⁸ Tamtéž, s. 244, uvozovky i závorky původní.

⁴⁹ PUCHMAJER, A. J. *Románi Čib.* Praha : [s.n.], 1821. Neuveden. s.

⁵⁰ JAMNICKÁ – ŠMERGLOVÁ, Zdeňka . *Dějiny našich cikánů.* Praha : Orbis, 1955. 111 s. s. 63.

⁵¹ HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století.* Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978 – 80 – 7203 – 917 – 3. s. 63, uvozovky původní.

I E. Drobil uvádí roku 1909 v Českém lidu, že světem jdoucí byli lidé, kteří „za živností chodili po vsích“⁵². Mezi nimi uvádí i „cikány a cikánky“, kteří „bývali po vesnicích dosti častými hosty. Cikáni prodávali řetězy, sekery a nebozezy, cikánky nerozumným ženám vykládaly karty, hádaly z dlaní a čarovaly. Při tom ovšem cikáni i cikánky kradli na co přišli.“⁵³ Zároveň ovšem Drobil vyděluje další skupinu, a to brusiče (šlejffře), kteří brousili nůžky, nože a britvy a parapláře, prodejce a opraváře deštníků. Přitom zrovna tyto profese vykonávali často Sinti⁵⁴, které většinou majoritní společnost považovala též za „Cikány“. Jako zmínku o světských můžeme brát výrok, že „někdy zabloudili do vsi též komedianti, již provozovali umění své buď na návsi nebo v hostinci.“⁵⁵

Díky svému stylu života byli zcela jistě svěštěti často nařízenými házeni do „jednoho pytle“ společně se žebráky na straně jedné a s Romy na straně druhé.

Velmi výrazně se to projevilo ve dvacátém století, což popíši v následující kapitole.

2.4 Postavení světských za první republiky a za druhé světové války

Na začátku dvacátého století zachycuje Jan Tykač lidi světem jdoucí takto:

„Nejzajímavější nárudek jest třída pravých kočovníkův a toulavých „umělcův“. Sem náležejí: cikáni (kotláři, koňari), komedianti, medvědáři; dále písničkáři (zpěváci jarmareční), šumaři, harfenisté, kolovrátkáři s „planetou“ i bez „planety“, harmonikáři (s ústní nebo tahací), kartářky a hádači.“⁵⁶

Zákon č.117/27 Sb. z 15.7.1927 o potulných cikánech se netýkal pouze Romů, ale kočovníků všeobecně, „osob žijících po cikánském způsobu“, které byly vnímány povětšinou jako asociálové. Vláda jeho uplatňováním hodlala vyřešit tzv. „cikánskou otázku“. Osoby, na něž se zákon vztahoval, byly dále charakterizovány jako „cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící“. Četnické pátrací ústředí v Praze vedlo evidenci všech těchto osob bez legálního nároku na vyjmutí z této evidence. Starším čtrnácti let byly vydávány tzv. cikánské legitimace, obsahující mimo jiné osobní data, popis osoby a otisky prstů. Jejich

⁵² DROBIL, Em. "Světem jdoucí". *Český lid*. 1909, 18, s. 457.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Jak uvádí Pavelčíková, „**Němečtí Romové**. Zvláštní, značně uzavřenou skupinu představovali v českých zemích tzv. němečtí Romové neboli Sinti (resp. rodiny smíšeného původu), vesměs kočovné skupiny a rodiny zabývající se komediantstvím, provozující kolotoče a jiné zábavné podniky, ale také překupnictví ap.“ Viz PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Vyd. 1. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004. 183 s. Dostupné z WWW: <aplikace.mvcr.cz/archiv2008/police/udv/sesity/sesit12/romove.doc>. ISBN 80 – 86621 – 07 – 3. s. 19.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ TYKAČ, Jan . Kočující obchodníci. *Český lid*. 1902, 11, s. 370 – 372. Zmiňuje i jiné skupiny kočovných obchodníků, já vybírám pouze ty pro tuto práci relevantní.

držitelé měli zakázán přístup na určitá území (např. lázně, velká města). Cikánské legitimace vlastnilo údajně 14000 osob, 4000 bylo „necikánského“ původu (zejména trhovci, podomní prodejci, zaměstnanci cirkusů, „kolotočáři“). Rodiny, které chtěly dále kočovat, musely vlastnit též kočovnické listy s platností na jeden rok. Ty mohly být kdykoliv odňaty nebo mohla být jejich platnost změněna.

„List tento nenahrazuje průkazů, jež podle zvláštních předpisů jsou nutny k provozování kočovných řemesel nebo jiných živností i ku provozování kočovných podniků zábavných.“⁵⁷

Šmerglová dále uvádí, že listy byly vydávány zejména „*kočovným cikánským skupinám, žijícím se celkem poutivě kočovným řemeslem a provozováním rozličných atrakcí*“ (tamtéž).

Mnohým Romům byly cikánské legitimace vydány přesto, že žili usazeně. Důvodem byla především nechuť jednotlivých obcí poskytnout domovské právo tam usazeným Romům.

„V §1 tohoto zákona se uvádí, že za „potulné cikány se pokládají cikáni s místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, majili po část roku, hlavně v zimě, stálé bydliště““.⁵⁸

Kočovat mohla vždy jen jedna rodina pohromadě (což nebylo jistě v praxi dost dobře možné ověřit a ohlídat). „Cizozemští cikáni“ se na českém území vůbec nesměli zdržovat.

Vzhledem k nejasné rozlišitelnosti toho, zda je daná osoba romského či neromského původu, byli světští zařazováni do obou skupin, které zákon postihl. Rozhodujícím kritériem mohlo být víc faktorů, včetně barvy kůže.

Pro vybudování evidence byl nařízen *soupis* uskutečněný policejními orgány v roce 1928, do něhož bylo zahrnuto celkem 36 000 osob, kterým byly vydány cikánské legitimace evidované četnickým Ústředím pro evidenci potulných cikánů.⁵⁹ Tento soupis poskytl bohužel pozdějším nacistickým praktikám „perfektní“ přehled.

Další zlomovou událostí pro lidi žijící potulným způsobem života se stala druhá světová válka. Počáteční období perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava se týkalo i světských. Na konci třicátých let se i v Československu začala projevovat „proticikánská“ nacistická politika Německa.

⁵⁷ JAMNICKÁ – ŠMERGLOVÁ, Zdeňka . *Dějiny našich cikánů*. Praha : Orbis, 1955. 111 s. s. 66

⁵⁸ Tamtéž, s. 63.

⁵⁹ *Dějiny Romů*. [online]. 2010 – 01 – 13 23:16. [cit. 2010 – 08 – 19].

http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=320&Itemid=25&lang=cs

„Na základě říšskoněmeckého výnosu z 8. 12. 1938 o potírání cikánského zlořádu, byl v listopadu 1939 proveden soupis „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“.⁶⁰

Kočovnické listy pozbyly po 30. 11.⁶¹ 1939 platnost, po německém vzoru bylo totiž kočování výnosem ministerstva vnitra zakázáno. Tomu, kdo do dvou měsíců neuposlechne, bylo vyhrožováno zařazením do kárných pracovních táborů. Tehdy tedy šlo zatím „jen“ o politiku trvalého usazení všech kočujících osob. Nacistická rasová politika ještě tehdy nebyla na našem území uplatňována.

Jak píše Ctibor Nečas, „Občané tzv. neárijského původu tvořili pak obyvatelstvo zbavené nejenom základních lidských práv a svobod, ale i jakékoliv právní ochrany. Vedle Židů čekali na konečné řešení své otázky také Romové.“⁶²

Údaje z evidence související s prvorepublikovým zákonem č. 117/27 se nezdály pro účely řešení „cikánské otázky“ dostačující a spolehlivé, k 1. dubnu 1940 byl tedy vypracován nový soupis, který měl již zahrnovat pouze Cikány, nikoli kočovné a polokočovné obyvatelstvo „necikánského původu“. Tato evidence došla k číslu 6540, což je vcelku překvapivé, srovnáme-li tento údaj s tím prvorepublikovým. Nečas přitom uvádí,⁶³ že až do vydání vládního výnosu o vybírání sociálně vyrovnávací dávky dne 3. května 1943 bylo postupováno dle zákona 117/27, tedy bylo mezi „Cikány“ zahrnováno i ostatní kočující obyvatelstvo (tedy i světští).

V srpnu 1940 byly na základě nařízení československé vlády otevřeny v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku kárné pracovní tábory „pro muže starší osmnácti let, kteří se vyhýbali práci a nemohli prokázat, že si řádným způsobem zajišťovali obživu“⁶⁴. Měli tam být zařazení i romští muži, kteří se svými rodinami stále kočovali. Tehdy byl podíl Romů v táborech pouze 525%⁶⁵. Hübschmannová naopak uvádí, že „Ačkoliv v nich [v táborech] od samého počátku převažují internovaní Romové, výlučně „cikánskými sběrnými“ tábory se stávají až 24. června 1942.“⁶⁶

⁶⁰ *Dějiny Romů*. [online]. 2010 – 01 – 13 23:16. [cit. 2010 – 08 – 21].

http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=320&Itemid=25&lang=cs

⁶¹ Zákaz předznamenal již předpis říšského ministra vnitra 2. září téhož roku.

⁶² NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha : Prostor, 1999. 173 s., 32 s. fot. s. ISBN 80 – 7260 – 022 – 2. s. 16.

⁶³ Tamtéž, s. 16 – 17.

⁶⁴ Tamtéž, s. 18.

⁶⁵ Tamtéž, s. 18.

⁶⁶ HÜBSCHAMNNOVÁ, Milena. *Po Židoch Cigáni" : Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945*. Vyd. 1. Praha : Triáda, 2005. 900 s. ISBN 80 – 86138 – 14 – 3. s. 32.

Po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941 se situace pro Romy rapidně zhoršila. Heydrich měl zájem o vyřešení „cikánské otázky“, což se na našem území záhy projevilo.

„Po vzoru říšského vůdce SS vydal vrchní velitel neuniformované protektorátní policie 10. června 1942 výnos o potírání tzv. cikánského zlořádu, na základě něhož pak policejní úřady a četnické stanice sepsaly „Cikány, cikánské míšence a osoby žijící po cikánsku“.“⁶⁷

1. srpna toho roku byly v Letech a Hodoníně založeny tzv. cikánské tábory, které vznikly přeměnou bývalých sběrných táborů (a ty přejmenováním kárných pracovních). O den později bylo osobám, kterých se týkal výnos, nařizováno neopouštět místo pobytu a dostavit se na příslušné úřady. Tam se o rodinách vypracovávala obsáhlá dokumentace a předběžná kategorizace. Rozhodovalo se, zda se jedná o Cikána, cikánského míšence či o osobu žijící cikánským způsobem života. Rozhodovaly o tom policejní úřady na nejnižší úrovni provádějící soupis. Podle nacistické teorie byl tzv. cikánským míšencem „každý, kdo měl mezi svými osmi předky alespoň jednoho Roma“.⁶⁸

Zpracování výsledků se provádělo průběžně, do konce prvního čtvrtletí roku 1943 bylo podchyceno 5830 Cikánů a cikánských míšenců, 266 osob žijících cikánským způsobem života a 948 osob pobývajících v nemocnicích, věznicích atp.⁶⁹

Není zřejmé, do které skupiny byli zařazeni světštití, ani zda byl tento pojem v úřednické praxi vůbec používán. Mnoho světských přitom v koncentračních táborech zahynulo a je otázkou, zda byli do transportů zařazeni coby tzv. asociálové, nemající řádnou obživu, potulující se, nebo zda byli řazeni do kategorie cikánských míšenců, či dokonce Cikánů. Podle Petra Lhotky z Muzea romské kultury v Brně byli světštití zařazováni do všech těchto kategorií, kritériem byla barva kůže.⁷⁰ Opatřeními proti potulnému obyvatelstvu a později proti Romům byli prý postiženi pouze světštití s tmavší kůží.

Většina Romů byla po zjištění prvních výsledků evidence převezena do cikánských táborů, část Romů, nejvíce těch usedlých a „řádne“ pracujících, byla zatím ponechána na svobodě s tím, že „budou ihned vzati do preventivní policejní vazby, pokud by projevíli nechuť k práci, opustili místa svého pobytu nebo se nepostarali o to, aby členové jejich rodin vedli spořádaný

⁶⁷ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha : Prostor, 1999. 173 s., 32 s. fot. s. ISBN 80 – 7260 – 022 – 2. s. 19.

⁶⁸ *Dějiny Romů*. [online]. 2010 – 01 – 13 23:16. [cit. 2010 – 08 – 21]. http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=320&Itemid=25&lang=cs

⁶⁹ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha : Prostor, 1999. 173 s., 32 s. fot. s. ISBN 80 – 7260 – 022 – 2. s. 20.

⁷⁰ Poznatek z přednášky na téma „Romové v Protektorátu Čechy a Morava 1938 – 1945“ uskutečněné 10.11.2009 na FF UK, romistika.

život a aby děti řádně navštěvovaly školy.“⁷¹ Tyto osoby obdržely místo občanských průkazů cikánské legitimace.

Během doby existence cikánských táborů (letský srpen 1942 květen 1943, hodonínský srpen 1942 srpen 1943) byly stovky vězňů deportovány do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Kvůli epidemii tyfu v táborech však byli do vyhlazovacího tábora deportováni jako první Romové ponechaní dosud na svobodě. Výběr osob řídila německá kriminální policie, ale prováděla ji policie protektorátní.

Několik desítek Romů bylo z táborů propuštěno díky příliš světlé barvě své kůže (např. rodina Richterova). Petr Lhotka hovořil⁷² i o poválečném svědectví Aloisie Brumaierové, světské, která byla označena za „Cikánku“. Někteří světší prý i za války provozovali svou živnost, byli podrobeni soupisu, ale nebyli uvězněni v táborech, až později byli posláni do pracovních výchovných táborů určených pro nuceně nasazené v Německu, kteří odtamtud uprchli (např. v Ostravě).⁷³

Stejně tak bylo propuštěno několik stovek německých Sintů, ale byli sterilizováni a používáni jako pracovní či vojenská síla.

Podle odhadů přežilo nacistickou politiku v protektorátu asi 500 až 600 ze 6500 Romů.

*„Jestliže zpočátku měli být v pracovních a koncentračních táborech „převychovávání“ tzv. „asociálové“, pak se koncem války i v protektorátu uplatnilo při „řešení cikánské otázky“ výlučně rasové hledisko.“*⁷⁴

Za války se opět ukázalo, jak nejasná je hranice mezi „Cikány“, „cikánskými míšenci“ a ostatními kočovníky. Paul Polansky, autor kontroverzní⁷⁵ publikace *Tíživé mlčení*⁷⁶, uvádí, že

„Světský je českoromské slovo, které znamená „syn světa“. Před druhou světovou válkou mělo hanlivý význam mezi čistými Romy, znamenalo Roma, který ztratil svoji tmavou barvu

⁷¹ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha : Prostor, 1999. 173 s., 32 s. fot. s. ISBN 80 – 7260 – 022 – 2. s. 20.

⁷² Poznatek z přednášky na téma „Romové v Protektorátu Čechy a Morava 1938 – 1945“ uskutečněné 10.11.2009 na FF UK, romistika.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ HÜBSCHAMNNOVÁ, Milena. *„Po Židoch Cigáni“ : Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945*. Vyd. 1. Praha : Triáda, 2005. 900 s. ISBN 80 – 86138 – 14 – 3. s. 32.

⁷⁵ Mnozí historici kritizují „nevědeckost“ této knihy, a tím i hodnověrnost faktů v ní obsažených. Např. Mgr. Michal Schuster, mj. historik Muzea romské kultury v Brně (ústní sdělení).

⁷⁶ POLANSKY, Paul. *Tíživé mlčení*. Praha : G plus G, 1998. 253 s. ISBN 80 – 86103 – 13 – 7.

tím, že se oženil s bílou osobou. Mnoho těchto Světských je spojeno s cirkusem a později si mnoho lidí myslelo, že svěštějí jsou jen ti Romové, kteří pracují v cirkuse.“⁷⁷

Je otázkou, nakolik je tato angažovaná publikace hodnověrná, ústní výpovědi přeživších vězňů z „cikánských“ táborů nám však mohou naznačit, jakým způsobem se tehdy lidé etnicky sebeidentifikovali. Zda rozlišovali mezi Romy, světškými a ostatními.

Robert Růžička se narodil 25. července 1910 v Horních Počernicích v Praze 9. *„Můj otec, Jan Růžička, a moje matka, Filomena Růžičková, se také narodili na území Prahy. Můj otec byl cirkusovým umělcem, pracoval jako artista na létající hrazdě u cirkusu Kludský. Moje matka byla v domácnosti, měla osm dětí. Všichni moji bratři a sestry měli tři nebo čtyři děti, ale všechny zemřely v koncentračních táborech. Já jediný jsem přežil. Byli jsme svěštějí.“*

„...Všichni Romové mluvili o tom, že nás hledá česká policie.“ (povšimněme si kontaktu s Romy)

*„...Oženil jsem se s Janou Čermákovou, která byla cirkusovou artistkou. [...] Většina mých dětí pokračovala v rodinné tradici jako artisté.[...] Málokdy někam chodím, ale když jdu do města, tak tam mám české přátele i romské přátele.“*⁷⁸

Samotný autor charakterizuje svěšské takto: *„Romové, kteří se oženili s Češkami nebo Romky, které se vdaly za Čechy“*⁷⁹.

Polanského informátoři vnímali příbuznost svěšských s Romy dvěma základními, navzájem od sebe odlišnými, pohledy. Ti první považovali svěšské za světlé Romy.

Nevzpomínám si na jeho jméno, něco snad jako Stuchlík. Víím, že to byl Čech. S ním byl jiný muž jménem Beran. Vybíral typické Romy s tmavou kůží. Svěštějí, ti se světlejší kůží, obvykle nebyli vybráni. (s. 64, E. S.)

Když nákladní auta dovážela nové vězně do tábora, Romové s tmavou kůží byli hned oddělováni od Svěšských a posíláni přímo do Osvětimi. Jen Romové s bílou kůží, svěštějí, zůstali v táboře. (s. 165, Adéla Studená)

Nebyli jsme židé, ani bílí. Abych vám řekl pravdu, byli jsme něco jako svěštějí. Moje matka i můj otec, oni oba vypadali jako bílí. (s.145, Karel Kloc)⁸⁰

Naopak někteří respondenti se od Romů ostře vymezují.

„My jsme pracovali na jarmarcích, nebyli jsme Romové. Můj otec měl loutkové divadlo a cestoval po trzích. Pracoval taky u cirkusu. Jejich příbuzní byli Kludští.[...] Moji lidé se nikdy

⁷⁷ Tamtéž, pozn. 1, s. 149 – 150.

⁷⁸ POLANSKY, Paul. *Tíživé mlčení*. Praha : G plus G, 1998. 253 s. ISBN 80 – 86103 – 13 – 7. s. 169 – 170.

⁷⁹ Tamtéž, s. 170, pozn. 1.

⁸⁰ Zde ovšem respondent nespécifikuje, zda svěštějí jsou světlejší Romové, či světlejší příslušníci jiné skupiny (ale předpokládám to).

nestýkali s Romy, poslali nás tam kvůli našim vlastním problémům. Jsme velmi odlišní od Romů, máme svůj vlastní jazyk, svoji hantýrku. S naším rodem, s našimi lidmi se dorozumíme po celém světě.“ (s. 118, F. K.)

„Máme tmavší kůži, možná proto nás odvezli do Letů. Ale nikdy jsme neslyšeli, že bychom měli romské předky. Naši příbuzní, Lagronovi, byli svěššší, myslím, že jsme to věděli, že jsme také byli svěššší. Moji prarodiče ze strany Lagronů měli také cirkus. Vzpomínám si, že F. kdysi pracovali v cirkusu Bonello.“ (s. 75, Z. F.)

Poslední historickou událostí, kterou bych chtěla zmínit, je zákaz kočování z roku 1958. Jde o další politické opatření, které bylo zacílené zejména na Romy, ale dotklo se i mnoha svěššských.

Zákon č. 74/1958 Sb. ze dne 17. 10. 1958 o trvalém usídlení kočujících osob byl zveřejněn na počátku listopadu po jeho schválení Národním shromážděním. Jeho aplikací se mělo docílit „převýchovy cikánského obyvatelstva“. Neměl být ale zaměřen jen proti Romům, nýbrž proti kočování obecně, tedy i proti mnohem méně početné skupině neromských provozovatelů tzv. kočovných živností. Potulný život byl považován za vyhýbání se poctivé práci, za obživu nekalým způsobem. Zákon se měl týkat i osob, které mají trvalé bydliště, ale „zčásti se živí nekalým způsobem, resp. nemají trvalé zaměstnání. (V dalším bodě k nim byly přiřazeny např. osoby zabývající se ambulantním prodejem či živnostmi, např. deššníkářstvím, brusičstvím, kotlářstvím apod., aniž by vlastnili příslušné povolení.)“⁸¹

Místní národní výbory měly ve spolupráci s Veřejnou bezpečností provést v září 1958 soupis všech kočovníků nad patnáct let, odebrat jim otisky prstů, zkontrolovat doklady a vyzvat je k usazení a k nástupu do práce. Evidovali se nejen Romové, ale i nositelé licencí (zvláště svěšššší).

„Předběžný soupis kategorií „svěššských“ neuvádí, omezuje se na počet licencí, jichž mělo být celkem 227. I tento údaj zřejmě skutečný stav podceňuje. Z údajů zjiššššných na počátku roku 1959 je zřejmé, že neromšššší držitelé oprávnění k ambulantním živnostem představovali v českých zemích cca 2600 dospělých osob, tedy celkem asi 23,4 % všech zapsaných.“⁸²

Konečný soupis proběhl v únoru 1959, tehdy se měli evidovaní definitivně usadit.

„...bylo zapsáno asi 3000 dospělých osob „svěšššského“ původu, provozujících vesměs licencovaná povolání (kolotoče, cirkusy, podomní obchod, tzv. potulná či kočovná řemesla;

⁸¹ PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Vyd. 1. Praha : Úřad dokumentace a vyššššřování zločinů komunismu, 2004. 183 s. Dostupné z WWW:

<aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/sesity/sesit12/romove.doc>. ISBN 80 – 86621 – 07 – 3. s. 62.

⁸² Tamtéž, s. 68.

*v těchto oborech byly ovšem už v průběhu padesátých let mnohé licence zrušeny) a nezapsaných jako Romové. Z toho naprostá většina – více než 2600 – působila v českých zemích.*⁸³

Násilně usazeným odebrali koně (posláni na jatka nebo do JZD či státních statků), maringotkám a vozům byla uřezána kola. Nesměli se vzdálit z místa, které si vybrali jako stálý pobyt.

Na mnoha případech se přitom ukázalo, že neexistovala přesná kritéria pro zápis do evidence. Vše záviselo na libovůli úřadů a VB. „*Např. potulnému artistovi bez licence, který se do Brna přestěhoval z Mikulova v maringotce (prodal tam domek), bylo přesídlení schváleno, ačkoliv měl za sebou manko a údajně nechtěl pracovat.*“⁸⁴

Komunisté byli přesvědčeni, že tento zákon narozdíl od prvorepublikového zákona 117/27 Sb. není diskriminační, že komunistický režim chce Romy začlenit do společnosti a zakázat potulný život všem, nikoli pouze Romům.

⁸³PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Vyd. 1. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004. 183 s. Dostupné z WWW: <aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/sesity/sesit12/romove.doc>. ISBN 80 – 86621 – 07 – 3. s. 71. Podtržítka i závorky původní.

⁸⁴ Tamtéž, s. 76.

3. Počátek a vývoj „světských“ řemesel

3.1 Antika⁸⁵

Tradice arén a kamenných divadel, v nichž se provozovalo rané cirkusové umění, sahá až do starověku. První zmínka o provazochodci pochází již z roku 1340 př. n. l. z antického Řecka. Výborní akrobaté ale působili i v jiných oblastech světa, například v Japonsku. Vedle klasického divadla existovala ve starověkém Římě i masovější podívaná, která se odehrávala v tzv. cirkách (lat. circus), obrovských oválných stadionech, zábava krvelačná, drsná.

„Největší z cirků ve starém Římě Circus Maximus mohl pojmut až 385 tisíc návštěvníků.“⁸⁶ Mezi největší lákadla patřily „gladiátorské zápasy, veřejné popravy křesťanských mučedníků či nebezpečné závody vozů, při kterých častokrát docházelo k smrtelným zraněním.“⁸⁷ Atrakce doprovodné spíše připomínaly dnešní pojetí cirkusu. „[...] maskovaní komedianti snažící se rozesmát publikum nepovedenými kousky či krasojezdci ve stoje na dvou jedoucích koních. Cvičitelé zvířet, kteří své umění přebrali od Řeků a Egypťanů, uchvacovali zas publikum cvičenou opicí či orlem.“⁸⁸

3.2 Vývoj světového cirkusu

Po pádu Říše římské byl pojem cirkus synonymem pro hrubé násilí a cirkus jako takový po několika neúspěšných snahách o obnovu zanikl.

„Různí šaškové, mimové, provazochodci či akrobaté se rozutekli a nezbylo jim, než na svých cestách od zámku k zámku, od pevnosti k pevnosti rozveselovat pány boháče při jejich (v porovnání s těmi antickými) skromnějších oslavách.“⁸⁹

Právě takto možná vznikla tradice potulných komediantů, což je jedna z linií počátečního vývoje moderních evropských cirkusů a „světských“ řemesel vůbec. Až po několika staletích od vzniku cirkusu Maximus se tato lidová podívaná stala svébytným uměleckým žánrem.

Tato první linie, komediantská, vede k „*potulným muzikusům, žonglérům a komediantům: ti lepší hráli na loutnu, harfu či žaltář, ti chudší na píšťalu, flétnu, dudy a trouby. Od nich šla*

⁸⁵ Informace ke kapitolám o vývoji cirkusu čerpám z webových stránek asociace pro současný cirkus Cirqueon www.cirqueon.cz.

⁸⁶ [online]. [cit. 2010 – 08 – 23]. <http://www.cirqueon.cz/cirkus – info/10 – antika – a – cirkus .>

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ [online]. [cit. 2010 – 08 – 23]. <http://www.cirqueon.cz/cirkus – info/10 – antika – a – cirkus .>

⁸⁹ Tamtéž.

rovná linka k jejich rodným bratrům kejklířům, bankistům, ventriloquistům⁹⁰ a provazochodcům, pak k pimprlákům, boudařům a menažeristům (právě v Čechách začínal každá menažerista jako pimprlák), a odtud už byl k cirkusu jen krůček. Tu a tam měl kejklíř medvěda, cvičeného psa, opici...⁹¹

Druhá linie vede ke kamenným divadlům, jejichž cirkusové produkce byly určeny movitějšímu publiku (zejména aristokracii a důstojníkům). Tyto „cirkusy“ se pouze výjimečně přemísťovaly, měly svou základnu ve stálé budově. Program byl postaven na koňské drezúře.

3.3 Vznik a vývoj českého cirkusu

Vznik českého cirkusu souvisí v první řadě s loutkařinou. Po konci třicetileté války přicházely do střední a východní Evropy kočovné herecké skupiny z Anglie, Holandska, Německa, později z Itálie a z Rakouska. Představení nehráli pouze živí herci, ale i loutky, od těchto dob známe v Čechách marionety, loutky vedené shora. Nejpozději od 70. let 18. století putují krajinou i loutkáři hrající česky (např. již zmíněný Matěj Kopecký). Za nejstaršího českého loutkáře je však považován Jan Jiří Brát (psáno též Brath, Bradt, Prath, Brate i Barth, 1724 1805). Loutkáři hrající česky putovali zejména po venkově, narozdíl od cizích loutkářů, kteří hráli spíše ve městech pro německy mluvící obyvatelstvo. Prvními českými loutkáři byli většinou propuštění vojáci, kramáři, venkovští hospodští, učitelé apod. Po venkově putující komedianti vystupovali v sálech hospod jako součást venkovních zábav, po představení většinou následovala tancovačka.

Toto kočovné zábavní řemeslo, jinak také zvané pimprláctví, s sebou neslo konkurenci. Proto si loutkáři přibírali další aktivity, aby v ní obstáli. K loutkám přidávali na konci 18. století a v první třetině století devatenáctého provazochodectví, gymnastiku, akrobacii, ohňostrůjectví, kramářství na trzích a jarmarcích, podomní prodej, provozování kolotočů a houpaček atd. (zde spatřujeme zrod dalších řemesel přisuzovaných světským). Mezi loutkářské rody, které pro svou živnost získaly licenci, patřili v osmdesátých letech 18. století Dubští (z Českých Budějovic, pozdější kolotočáři), Kočkovi, Lankronovi (později Lagronovi), ve východních Čechách a v Podkrkonoší Meissnerovi (Maiznerovi, Majznerovi), Finkovi, Vidovi, Hanušovi atd. Na Moravě Pflegrovi, Šimkovi⁹², Kučerovi. Tedy mnohé

⁹⁰ Bankista= kočovný artista, ventriloquista= břichomluvec.

⁹¹ CIBULA, Václav ; KLUDSKÝ, Karel . *Život v manéži*. První vydání. Praha : Orbis, 1966. 202 s. s. 161.

⁹² Dodnes existuje Cirkus Tornádo – Šimek.

z rodů, které se dodnes věnují cirkusu nebo lunaparkům. Už tehdy některé rody žádaly o povolení provozovat nejen loutkařinu, ale i další aktivity, např. artistiku. Těmi prvními byli Flachsovi a Berouskovi. K doložení dalších nejstarších rodů chybějí písemné podklady. Byli jimi Kludští z Bukovniku u Sušice a Wertheimovi z Vonoklas.⁹³

Ve století devatenáctém se situace pro tzv. pimprláky (loutkáře) postupně zlepšovala. Jak uvádí Hanuš Jordan:

„Dá se říci, že v té první třetině nebo na konci první třetiny toho devatenáctého století máme záznamy, že správy, vlastně úřady, byly žádány některými těmi rody těch pimprláků o to, aby mohli provozovat tuhleto artistiku.“⁹⁴

Tento ryze český zrod cirkusu skrze pimprláctví doplňuje způsob importovaný z ciziny. Roku 1803 vystupoval v Praze *Circus gymnasticus* Christopha de Bacha z Vídně (sám de Bach pocházel z Pobaltí, ale řemeslu se naučil ve Vídni). Pražané měli v následujících letech možnost vidět programy mnoha významných zahraničních cirkusů, a tak není divu, že se mohlo dařit i prvnímu českému cirkusu *Josefa Beránka*. Prolomil mnohaletý zákaz vstupu českých komediantů do Prahy a lázeňských měst. Tento potulný komediant, provazochodec a všestranný artista vyženil roku 1828 sňatkem s principálkou Dellmayerovou krachující francouzský cirkus. Ten zvelebil jeho syn Emanuel, který nechal roku 1850 postavit v Praze první stálou cirkusovou budovu na Dobyčím trhu (dnešní Karlovo náměstí), zbourána byla ale už roku 1862. Se svým Národním cirkusem vyjížděl Emanuel Beránek i za hranice země, putoval po celé Evropě. V první polovině 19. století byl Cirkus Beránek údajně největším cirkusovým podnikem ve střední Evropě.⁹⁵

O tomto a dalších nejstarších českých cirkusech rozpráví ve svých pamětech Karel Kludský.⁹⁶ Roku 1883 vystupoval v Praze v dřevěné boudě na Vinohradech další nový český cirkus, *Jung a Kaisr*. Jungové byli stará komediantská rodina z Vonoklas (odkud pocházeli i Wertheimovi a Janečkovi, artistický a cirkusácký rod, dnes i kolotočáři), nejslavnější z Kaisrů byl lounský, který vystupoval jako drezér pod jménem Kapitán Rigetti.

Cirkus *Volfson* vznikl na konci devatenáctého století z potulné menažerie rodiny Volfů. Tento maličký podnik přestál válku i hospodářskou krizi, protože si vystačil s ježděním po českém

⁹³ Informace čerpám ze stálé expozice Muzea české loutky a cirkusu v Prachaticích.

⁹⁴ Uvedl Hanuš Jordan v pořadu Víkendová příloha na stanici Čro3 – Vltavě ve vydání Klauniády na Vltavě s podtitulem Cirkus v pohybu: rozhlasové podoby a příběhy současných klaunů. Autoři Eliška Závodná a Jiří Kamen. Vysíláno 5.12.2009 od 8.00 do 12.00.

⁹⁵ [online]. [cit. 2010 – 08 – 23]. <http://www.cirqueon.cz/cirkus – info/12 – z – historie – ceskeho – cirkusu>

⁹⁶ CIBULA, Václav ; KLUDSKÝ, Karel . *Život v manéži*. První vydání. Praha : Orbis, 1966. 202 s. s. 177 – 178.

venkově. Těsně před krizí zanikl cirkus významné artistické a drezérské rodiny *Štipků*. Dalšími malými cirkusy byly například liberecký *Konrado* a cirkus *Květoň*.

V Praze existovala od druhé poloviny 19. století i další místa kromě kamenných divadel, kde bylo možno shlédnout cirkusové umění a lidové umění vůbec. Byly to tzv. arény, které vznikaly za hradbami města, hlavně na Královských Vinohradech nebo na Smíchově. Byli zde k vidění akrobaté, fakíři, kouzelníci, hudební komici, siláci, rychlomalíři, krotitelé exotů a cyklističtí krasojedci. Dalším centrem artistických vystoupení byl vltavský ostrov Velké Benátky (dnešní Štvanice).

Na konci devatenáctého století začaly vznikat velké, mnohdy dvoumanéžové cirkusy, a s tím souvisela složitější dělba práce. Tehdy si začaly tradiční cirkusové rodiny najímat dělníky, stavěče a muzikanty. Zde začíná tradice již zmíněných světáků zejména z jihozápadních Čech.

Nejvýznamnějším a nejúspěšnějším cirkusem přelomu 19. a 20. století byl *cirkus Kludský*. Antonín (Anton) Václav Kludský (1808 – 1895) měl údajně se svou manželkou Marií dvacet synů. Po roce 1850 si tento muzikant přikoupil opičky a papouška, později lišku a vlka. V 60. letech měli již malý stan, drezúru šelem i artistická čísla. Podnik přejal syn Karel starší (1864 1927). Nevydařená cesta do Itálie dostala cirkus na hranici krachu, ale Kludský se ho pokusil zachránit. Koupil další šelmy a zbytek zkrachovalého balkánského cirkusu Enders. Cirkus Kludský se nakonec zařadil na začátku dvacátého století k největším v Evropě. Třímanéžový stan, 10000 míst k sezení, desítky zaměstnanců, stovky exotických zvířat... Tak ohromný podnik nemohl přestát první světovou válku bez úhony. Další generace majitelů, bratři Karel mladší (1891 1967) a Rudolf (1893 1960), přebrala vedení roku 1926 a dala cirkusu poslední naději. Ta však zanikla s příchodem velké hospodářské krize ve třicátých letech a roku 1934 cirkus zanikl. Objevilo se ještě několik pokusů příbuzných nebo i jiných rodin navázat na tradici jména Kludský, ale neúspěšně. Roku 1990 byl dokonce obnoven samotným Bohumilem Kludským, další generací, ale pouze na krátkou dobu. Roku 1996 cirkus zanikl definitivně.

Po první světové válce, kdy byly některé cirkusy i s koňmi totálně nasazeny, začínaly cirkusy prakticky od nuly. Navíc se musely potýkat s novou konkurencí, filmem. Vyřešily to tak, že některé samy filmová promítání provozovaly (nejlépe v zimních měsících, mimo sezónu) nebo si k cirkusu připojily atrakce či panoptika. Hospodářská krize třicátých let a německá okupace zlikvidovaly hlavně cirkusy s velkým provozem (viz cirkus Kludský), ty menší, kterým stačilo jezdit po venkově, většinou přežily.

„Válka je zlá pro všechny, ale pro potulné artistry, cirkusáky a klauny znamená válka něco jako konec světa.“⁹⁷

„Nakonec jsme jen ukazovali zvířata v klecích. Válka nás vrátila do časů starých zvěřinců a potulných menažérií.“⁹⁸

Po druhé světové válce se poptávka po cirkusu navrátila a zvýšila, avšak cirkusy i ostatní zábavní podniky brzy čekala zásadní organizační přeměna. Do té doby fungovaly cirkusy na principu rodinných vztahů, tradic a staraly se jen samy o sebe. Po převratu roku 1948 bylo cirkusové podnikání vyčleněno z kompetence ministerstva vnitřního obchodu a převedeno do sféry ministerstva informací a osvěty.⁹⁹ Majetek soukromých cirkusů byl znárodněn a z velké části převeden do nově založených státních cirkusů.

„Otevřel se cirkus, když nás přišli okupovat Rusové, ten den měla být premiéra. Všechno se zavřelo, zvířata, který se minulému režimu nehodily do konceptu, byli postřílený, přívěsy prostě co se jim hodilo, se dalo ke státním podnikům. Můj praděda, ten se zavřel do přívěsu a tam de facto umřel. Děda a tak dále, ty byli nucení, že museli být zaměstnanci státních cirkusů a varieté, takže vlastně byli najmutý k Evropě, k Humbertu, Cirkus Praga a takový.“¹⁰⁰

Cirkusy se nejdříve dostaly pod kontrolu Hudební a artistické ústředny, později se ustavuje organizace Československé cirkusové podniky. Ta řídí devět (státních) cirkusů: *Henry*, *Central*, *Volf*, *Kludský*, *Orlando*, *Slávia*, *René*, *Bernes* a *Aleš*. Spadaly pod ni i další rodinné cirkusy: *Bonello*, *Humberto*, *Jadran*, *Rudolfi*, *Charlos*, *Metropol*, *Saras* a *Jungson*. Nebyla vůle, aby dále existovaly malé a rodinné cirkusy, většina jich postupně během socialismu zanikla. Malé cirkusy vydržely víceméně do zákazu kočování 1958/9. Udržely se cirkusy, které měly program obohacený o kouzelnická čísla či magické divadlo. Takto po celou dobu fungovali Kopečtí s programem *Varieté Praga* (nejedná se o varieté Praga U Nováků) nebo Kellnerovi, starý kouzelnický a artistický rod. Cirkusy přišly o svobodu, byly usměrňovány, dělnické kádry vstoupily do cirkusů, i dělníci začali dělat artistry.

Uměle vytvořený velký podnik na základě moravského cirkusu rodiny Fialových (původně cirkus Henry) začal jezdit od roku 1951 pod jménem *Humberto*. Název Humberto byl přejat ze známého románu Eduarda Basse.

⁹⁷ CIBULA, Václav ; KLUDSKÝ, Karel . *Život v manéži*. První vydání. Praha : Orbis, 1966. 202 s. s. 59.

⁹⁸ Tamtéž, s. 68.

⁹⁹ ZOLAROVÁ, Dr. Irena . *Artistický slovník*. Praha : Divadelní ústav, 1964. 110 s. s. 3.

¹⁰⁰ Patrik Joo, manažer a technický ředitel 1. českého národního cirkusu Jo – Joo.

V 50. až 70. letech se budovalo zimoviště v Horních Počernicích a fungovalo až do konce Státních cirkusů v roce 1992 (v likvidaci od 1990). Mnoho světských zůstalo bydlet v okolí zimoviště, mnoho sídel dnešních cirkusů i majitelů atrakcí má právě tyto adresy.

Nástupce Československých cirkusových podniků, Československé cirkusy a varieté (nejdříve jako Československé cirkusy, varieté a lunaparky), fungoval od roku 1952 do roku 1990 (oficiálně zrušen 1992). Tento národní podnik rozhodoval o tom, kdo a s jakým programem bude vystupovat. Od roku 1966 vydával licence tomu, kdo úspěšně absolvoval tzv. přehrávky (kvalifikační zkoušky) a byl zařazen do jedné ze tří tříd, které mu určily možnou výši vstupného a honorářů. O výsledku rozhodovala komise, jejíž členové většinou vůbec nebyli odborníky na danou problematiku.

„Rok co rok nás umělecká komise PKS zvala ke zkouškám, kde jsme musely předvést nový program. Každý umělecký výkon byl hodnocen body a podle tabulky byla stanovena výše financí za jedno představení.“¹⁰¹

Tímto bylo dokončeno znárodnění cirkusového podnikání. Cirkusy coby organizace měly podle statutu z roku 1959 „soustavně přispívat ke stálému zvyšování ideové a umělecké úrovně činnosti artistické“¹⁰². Znárodněním vývoj nestátních cirkusů stagnoval a ztratil mnoho let ve srovnání s vývojem zahraničních cirkusů.

Velké státní cirkusy jako Humberto, Slovan, Praga a později Evropa a Centrální mohly vyjíždět i do zahraničí (na Východ). V této době fungovaly i další cirkusy, neměly ovšem příliš vyhovující podmínky pro svou existenci (*Ctirad, Šárka, Bivoj, Kamzík, Ural, Ondráš*). I přes direktivní zásahy státu do chodu cirkusů se dařilo předvádět špičková čísla, a naplňovat tak šapitó do posledního místa (zejména v 60. letech). Někteří artisté měli možnost vycestovat (Bubeníčkoví, Berouskovi, Kludští), působili v západoevropských cirkusech a varieté, někteří se dostali až do USA. Z příjmu jim toho ovšem mnoho nezůstalo, většinu odevzdávali státnímu podniku.

„Do pádu komunismu jsme se nechali s otcem najímat u zahraničních cirkusů jako žongléři, otec byl provazochodec a po revoluci hned jsme jeli do Francie a tam jsme si koupili první šapitó, takový starý, a vodjeli jsme do Skandinávie. A tam jsme byli pět let.“¹⁰³

¹⁰¹ KLUDSKÁ, Dagmar . *Vzpomínky schované v duši. : Historie rodiny Kludských.* Praha : Brána, 2005. 208 s+ 16 str. čb přílohy. s. ISBN 80 – 7243 – 239 – 7. s. 180.

¹⁰² ZOLAROVÁ, Dr. Irena . *Artistický slovník.* Praha : Divadelní ústav, 1964. 110 s. s. 3.

¹⁰³ Patrik Joo, manažer a technický ředitel 1. českého národního cirkusu Jo – Joo.

Na své nejdálší turné se v letech 1959-60 vydal cirkus Humberto, a to do Japonska, Barmy a Indie (jinak se podnikaly cesty zejména do zemí SSSR). Cirkus Humberto byl jedním z nejkvalitnějších a nejúspěšnějších cirkusů té doby, zejména díky svým výtečným artistům.¹⁰⁴ Od roku 1952 existovalo v Praze cirkusové učiliště, ale stálou cirkusovou budovu se postavit nepodařilo.

3.4 Nový cirkus

Ve 20. století se kvůli mnoha faktorům dostával tradiční cirkus do krize. Nástup filmu a televize znamenal konkurenci, dříve to byly cirkusy, které předváděly exotiku, najednou to mnohem jednodušší cestou předváděla nová média. Stejně tak rozvoj zoologických zahrad cirkusům nepomohl. Ukazoval exotická zvířata chovaná v nepoměrně příznivějších podmínkách. Postupně se také humanizoval vztah člověka ke zvířeti, a někteří lidé se proto začali na drezúru zvířat dívat s nevolí. Navíc začala slábnout tradice předávání řemesla z generace na generaci (to platilo i u mnoha dalších zaměstnání, nejen u cirkusu), cirkusy potřebovaly nové lidi.

V 70. letech se ve Francii začaly prosazovat nové formy cirkusu bez drezúry zvířat,¹⁰⁵ založené zejména na akrobacii a ekvilibristice, propojené s divadelními principy, tedy s úmyslem nejen „ukázat, co umím“, ale i něco sdělit. Cirkusové umění se tedy stalo prostředkem uměleckého vyjádření. Ve Francii vznikají cirkusové školy, jejichž studenti nepocházejí z cirkusového prostředí, a tím se později cirkusy obohacují o školené umělce s novými nápady a invencemi, nahrazující potomky tradičních rodů, kteří už třeba o řemeslo nemají zájem. Nový cirkus si v následujících letech a desetiletích získal oblibu, kromě Francie (např. Cirkus Alladin) hlavně ve Velké Británii (Footsbarn Travelling Theatre), Katalánsku (Circ Crac) a Kanadě (slavný Cirque de Soleil). U nás se novým cirkusem zabývá například Rostislav Novák (např. v inscenaci La Putyka), potomek osmé generace rodu loutkáře Matěje Kopeckého.

3.5 Historie některých významných cirkusových rodů

Berouskovi Ignác Berousek, potulný komediant, začal své umění předvádět od roku 1918 v manéži. Jeden z potomků, Ferdinand, krotitel šelem, se stal ředitelem cirkusů *Centrál* (přejmenovaný Cirkus Berousek) a *Humberto*. Znárodnění v roce 1948 cirkus citelně zasáhlo,

¹⁰⁴ Informace čerpám ze stálé expozice Muzea české loutky a cirkusu v Prachaticích.

¹⁰⁵ Cirkusy bez zvířat existovaly přitom už dříve, např. dodnes fungující cirkus Romanza, kde jsou za největší hvězdy slavní provazochodci Tříškovi.

přišli o zvířata a umělecký soubor se rozpadl. Mnoho artistů se vydalo do ciziny, kde získali angažmá, rodina procestovala pod záštitou Státního cirkusu více než čtyřicet zemí. V roce 1972 natočil režisér Oldřich Lipský film *Šest medvědů s cibulkou*, ve kterém účinkovali právě medvědi z cirkusu Berousek pod vedením Ferdinanda Berouska a jeho synů. Jeho pět synů dalo základ velmi rozvětvenému rodu. Specializují se na drezúru zvěře (hlavně medvědů) a artistiku. Koncem 80. let účinkoval Jiří Berousek starší se svou medvědí revue v USA. V roce 1990 se vrátil do vlasti, aby tu vybudoval od základů vlastní soukromý cirkus. V roce 2002 získal Originál Cirkus Berousek právo užívat přídomek „Národní“, nyní se tedy nazývá „*Národní cirkus originál Berousek*“.

Tříškovi a Kaiserovi slavná provazochodecká rodina, která se nechávala najímat k cirkusům. Kaiserovi byli původně loutkáři a artisté. V současné době vlastní rodina Tříšků cirkus *Alegrie* a mnoho z rodiny Kaiserů působí v zahraničí.

Wertheimovi z Vonoklas jeden z nejstarších komediantských rodů, původně jarmareční handlíři, pocházející z konce 18. století; první písemné zmínky o vzniku cirkusu Jadran a o udělení licence pochází z roku 1791, tehdy jezdili po Čechách a jv. Evropě¹⁰⁶. Ve 20. letech 20. století provozovali mimo jiné putovní kino v bývalé Jugoslávii a ve 30. letech se jejich cirkus spojil s cirkusem Joo; principály byli Karel Wertheim a Felix Joo. Po totálním nasazení lidí i koní v Rakousku se vracejí do Československa jako první reemigrantský cirkus *Jadran*. Potomci se v současné době věnují jak cirkusu, tak lunaparkům.

Joo (umělecké jméno Jaromy) I oni byli za první světové války totálně nasazení. Prosadili se v podniku Československé cirkusy a varieté (poté co byl cirkus roku 1952 znárodněn). Na počátku 90. let navázal na tradici cirkusu Jadran *1. národní cirkus JoJoo* poté, co do roku 1995 putoval skandinávskými zeměmi pod názvem Cirkus Praha a od roku 1996 do 2002 jako cirkus JoJoo. Právo používat přídomek „národní“ mu na deset let udělil Úřad průmyslového vlastnictví v Praze.¹⁰⁷

Štípkovi Staubertovi¹⁰⁸ Od konce 19. století se *Cirkus Štípka* prosazoval jako specialista na výcvik koní. Cirkus Rudolfa Štípky sídlil v Jindřichově Hradci a měl kapacitu až tisíc diváků. Jeho syn František přijal příjmení Staubert. Robert Štípka st. působil od konce první republiky v cirkuse Henry (až do jeho znárodnění). I za socialismu se potomci úspěšně věnovali výcviku koní. Vnučka Rudolfa Štípky, Marie (Medyna) Štaubertová, byla významnou artistkou 50. 80.

¹⁰⁶ Informace pochází z propagačního materiálu 1. českého národního cirkusu Jo – Joo

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Objevuje se i varianta Štaubert, údajně omyl faráře.

let 20. století. V 90. letech nastupuje Robert Štípka ml. ke svému švagrovi Jiřímu Berouskovi, tehdejšímu principálovci cirkusu Centrál. Od roku 1997 působí jako drezér na „volné noze“. **Kellnerovi** dodnes činný kouzelnický rod. Jeho zakladatelem byl František Kellner (1875 Grafenschlag, Rakousko 1930). Se svými šesti syny sestavil revui, ve které využíval prvky černého divadla a filmu. Syn Václav (nar. 1916) založil kouzelnickou show pod jménem Kelly. František ml. (1914) a Jan (1912) Kellnerovi provozovali od roku 1956 svůj podnik pod Československými cirkusy a varieté. Janův bratranec Robert Kellner byl známým akrobatem na křídle letadla. Již devátá generace provozuje v současné době cirkus, někteří i kolotoče.

Janečkovi majitelé putovních biografů, různých zábavných podniků a atrakcí, mechanických divadel a cestovních cirkusů. V cirkusovém umění vynikali jako akrobaté, skákači, muzikanti a klauni. Asi v polovině 19. století došlo několika sňatky ke spojení rodiny Janečků s tradičním cirkusáckým rodem Jungů. Dodnes existuje cirkus *Williams* specializovaný na artistiku a klauniády.¹⁰⁹ Dodnes také Janečkovi vlastní atrakce.

3.6 Historie lunaparků

Historie tzv. LDT, tedy lidovětechnické zábavy, se nedá od historie cirkusů příliš oddělovat. Jak už jsem zmínila, některé rody původních loutkářů a potulných komediantů se vedle cirkusu věnovaly později i LDT. A platí to dodnes, cirkusácké a kolotočářské rodiny jsou úzce propojené, často se rodina věnuje oběma branžím, probíhají mezi nimi sňatky. O historii LDT ale neexistují téměř žádné prameny, informace zde uváděné jsem většinou přejala přímo od pamětníků a znalců.

Lunaparky byly za socialismu stejně jako cirkusy znárodněny, majetek byl zabaven a jejich bývalí vlastníci u nich byli v tom lepším případě zaměstnání. Lunaparky byly od cirkusů formálně odděleny při budování národního podniku Čs. cirkusy a varieté (dřívější Čs. cirkusy, varieté a lunaparky). Fungovaly potom pod tzv. Parky kultury a oddechu (PKO), které měly svá sídla v několika větších městech v zemi. V Praze to byl Park kultury a oddechu Julia Fučíka (dnešní Výstaviště), dále třeba v Plzni, Chebu, Liberci, Českých Budějovicích, Chomutově, Pardubicích, Hradci Králové, Brně, Ostravě, Karviné atd. PKO vznikaly jako instituce, které se měly starat o vyplnění volného času pracujícího lidu. Zahrnovaly širokou škálu oblastí, tj. od pořádání koncertů a divadelních představení, přes

¹⁰⁹JANEČEK, Vilém.: História rodu Janečkových. 17.11.2007. [online]. [cit. 2010 – 08 – 27]. http://www.ringispil.eu/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=27

masové kulturněpolitické akce (prvomájové průvody, oslavy Dne dětí), až po vyložení „oddechové aktivity“, jaké představovaly právě např. cirkusy a lunaparky.

„...když to potom nějak bylo jako po válce, tak to taky nechtěli, to znárodnili, tak u toho rodiče byli jako jenom zaměstnaný u těch svých atrakcí. Normálně dostávali plat. A pak zase jako to šlo dobou, tak se to zas trošku a zase jim to pak dali. Pak se udělaly jenom takový osvěty. V Praze byl Park kultury a oddechu, v Plzni bylo PKO, v Chebu, všude. No a pod těma osvětama nebo pod těma parkama se zase zaměstnali, tady už měli svoje atrakce zase. Už je vybuďovali zase nebo je dostali zpátky a už jezdili takhle po těch okresech a už to pak zase bylo volnější. No ale za tu jednu dobu, to vim, že to bylo hodně krutý a že i třeba moje rodiče museli chodit do práce jo, museli bejt zaměstnaný, že jim to neumožňovala ta doba tady tu profesi naši no.“¹¹⁰

Každý PKO měl své zaměstnance, kteří mohli provozovat atrakce jen na určitém území, které k danému PKO náleželo.

Mezi častá příjmení lidí, kteří už po generace provozují atrakce, patří v Čechách Kočka, Holzknicht, Helfer, Staubert (někteří členové rodu nosí příjmení Štaubert, údajně omyl faráře), Janeček, Vocásek, Lagron (rozvětvený rod, některé větve se věnují lunaparkům, jiné artistice), Spilka, na Moravě Nový (pocházejí z moravské obce Kloboučky), Kadlčík, Pflegr, Zapomněl ad.¹¹¹

Kolotoče provozují v menší míře i provazochodecké rody Kaiserů a Tříšků.

Například rod Pflegrů pochází z Čech. Původně se jednalo o loutkoherce. Jeden z nich se v 19. století přestěhoval z Bavorska na Šumavu a později se jeho potomci, tři bratři, rozdělili, jeden zůstal v Čechách a dva odešli na Moravu. Již několik generací vlastní atrakce.¹¹²

Historie rodů je většinou spjata i s cirkusem či uměním, např. již čtvrtá generace rodiny Janečků provozuje Cirkus Marcel (bývalý cirkus Rudolf). Někteří původně cirkusoví umělci se v dobách krize cirkusů a v dobách zhoršených podmínek pro jejich provoz, začali žít provozem lunaparků a už u toho zůstali. Většina rodin cirkusáků a kolotočářů je sňatkově provázána.

Odbornou literaturu, která by se zabírala rodinnými historiemi provozovatelů lunaparků, jsem žádnou neobjevila.

Lunaparky se většinou uplatňují na poutích, soukromých akcích, na lidových slavnostech, trzích, jarmarcích atd. Poutí měla původně zejména náboženský a společenský význam.

¹¹⁰ Paní Helferová, za svobodna Holzknichtová. S manželem vlastní atrakce.

¹¹¹ Výčet příjmení provozovatelů cirkusů a lunaparků není rozhodně vyčerpávající, snažila jsem se postihnout ta nejčastější jména rodů, které v branži působí po generace.

¹¹² Rodu Pflegrů se věnuje dokument Světští, režie P. Všelichová, ČT 2007.

Jednalo se o cestu k nějakému poutnímu místu, které mělo náboženský význam. Pout' se mohla také odehrávat coby shromáždění lidí za cílem uctění nějakého patrona nebo oslavy vysvěcení kostela. Jelikož se jednalo o událost, kde se soustředilo hodně lidí, už od středověku se k oslavám připojovali komedianti, kteří věřícím poskytovali i světskou zábavu. Zábavní program často zahrnoval vedle atrakcí i divadlo s náboženskými i světskými tématy. Dodnes se konají poutě na mnoha místech naší země.

Od roku 1963 do současnosti se v areálu PKO Praha koná Matějská pout' (předtím se odehrávala na jiných místech v Praze). Ta má ovšem ryze světský charakter, stejně tak jako mnoho dalších. Tradice propojení zábavních a náboženských poutí se ovšem v poslední době obnovuje.

3.7 Situace a problémy současného cirkusu a lunaparků

Po roce 1989 se přeživším cirkusům a lunaparkům podařilo navázat na původní rodinné tradice co se týče chodu podniku, ale potýkají se tentokrát naopak s postavením na okraji státního zájmu. Staly se postupně opět soukromými podniky, tato svoboda a nezávislost s sebou ale přinesla problémy.

CIRKUSY

V České republice nyní existuje cca 36 cirkusů (tento počet se každý rok mění tím, jak vznikají nové cirkusy a jiné zanikají po prohraném konkurenčním boji). Organizace Česká cirkusová asociace sdružuje dvanáct cirkusů.

V dnešní době stávají velké cirkusy ve městech cca týden, v Ostravě měsíc a v Praze a v Brně pět týdnů (příkladem je 1. český národní cirkus JoJoo). Menší cirkusy se stěhují po jednom dni.

Cirkus je zatížen mnoha různými poplatky: autorské odměny (poplatky Ochrannému svazu autorů OSA), místní poplatky (za užívání veřejného prostranství, poplatky ze vstupného, za odvoz komunálního odpadu, za umístění reklamního zařízení), dále musí počítat s náklady na pohonné hmoty, na krmení pro zvířata (pokud je vlastní), na mzdy a honoráře (větší cirkusy staví svoji reputaci na najímání externích artistů z celého světa), na reklamu.

Nezanedbatelnou položkou jsou daně (daň z příjmů, daň silniční, DPH).

O problémech, jakým je jeho cirkus vystaven, hovoří Jiří Berousek.

„Pronajmete si někde pozemek, úřad vám k tomu ale napaří ještě poplatky za zábor veřejného prostranství, poplatky z místa, pokud je to obecní pozemek, a když je to pořád ještě málo, tak

chtějí ještě procenta ze vstupného. Některá města se chovají slušně – třeba tady na Barrandově jsme na soukromém pozemku a město po nás už žádné peníze za zábor nechtělo. Některá města ale chtějí skutečně nehorázné sumy, těžko se pak žije,“ říká. „Já byl před revolucí v Americe, kde jsem byl v angažmá největšího amerického cirkusu, kam mě vyslaly naše státní cirkusy. Po revoluci mě pak rodina stáhla zpátky, že se otevřely hranice a možnosti podnikat, že založíme náš vlastní cirkus. A dneska lituju, že jsem se vrátil domů, když vidím, jak se tento stát chová nejen k cirkusům, ale vůbec k malým a středním podnikatelům.“¹¹³

Některé dnešní cirkusy bojují s návštěvností (médiá jako televize a internet zprostředkovávají zážitky rychleji a pohodlněji, živá zábava zažívá krizi). Cirkusy už léta bojují s ochránci zvířat. Vztah člověka a zvířete se v posledních desetiletích velmi humanizoval a v posledních letech se i v naší zemi začala vyhraceni vnímat problematika držení zvířat v zajetí. V roce 2006 málem prošel zákon, který by zakazoval chov nedomestikovaných zvířat i v cirkusech. Na tak malou zemi, jakou je Česká republika, je u nás velké množství cirkusů, což způsobuje tvrdý konkurenční boj.

LUNAPARKY

Podoba, do jaké „rozparcelovaly“ PKO republiku, se víceméně zachovala do dnešní doby. Málokterý kolotočář se vydává se svými atrakcemi na pouť přes půl republiky. Nemá k tomu ani podmínky. Vlastimil Schulz, majitel Národní kolotočové společnosti a jeden ze čtyř členů Sdružení kolotočových společností mi poskytl vlastní nákres, který zobrazuje, jaké všechny náklady musí pokrýt zisk ze vstupenky na atrakci (na následující straně). Do velké míry se dá srovnat s výdaji cirkusů.

Narozdíl od některých západoevropských zemí (např. Německa) jsou majitelé atrakcí i cirkusy plátcí silniční daně, navzdory tomu, že se svými vozy jezdí jen v sezóně a zhruba tři až pět měsíců v roce je mají zaparkované v garáži. Podle českého právního řádu jsou považováni za dopravce. Stejně tak není v jiných zemích zvykem odevzdávat daň ze vstupného.

¹¹³ Kouzelný svět cirkusové manéže. Reportáž. 11/2007. [online]. [cit. 2010 – 08 – 27]. <http://www.prazskapetka.cz/node/5616> .

DRAHÉ VSTUPNÉ?

Vážení návštěvníci, vzhledem k rostoucím dotazům ohledně výše cen vstupenek na atrakce jsme se rozhodli o stručný popis, toho, co vše vstupenka obsahuje a jaké náklady provoz lidově technické zábavy má:

PLOCHY

Pronájem pozemku
Umístění poutačů
Procenta ze vstupného
El. Energie
Vodné, stočné

TRANSPORT

Pohonné hmoty
STK
Údržba a obnova
vozového parku
Registrace spec. vozidel
Mýtné + dálniční kupony
Zákonné pojištění
Silniční daň

PROVOZ

Údržba atrakcí
Revize techniky
Pojistka atrakcí
Pojistka návštěvníků
Profesní pojistky
Obnova fundusu
Osa + Intergram
DPH ze vstupného
Výplaty

DALŠÍ

Odvoz a likvidace odpadu
Investice pro rozvoj atrakcí dle
norem EU

atd.
atd.
atd.

**Provoz LTZ (Lidově technické zábavy)
není v ČR zařazen do grantové a dotační politiky**

Za socialismu stával pronájem metru čtverečního pozemku symbolickou jednu korunu, nyní je běžné, že si za 1m² žádají majitelé pozemku i 50Kč.¹¹⁴

Sdružení kolotočových společností vzniklo proto, aby řešilo tyto legislativní problémy, postavení lunaparků v českém právním řádu. Má čtyři členy, kteří se pravidelně scházejí (je mezi nimi např. pražská rodina Kočků).

Jak cirkusy, tak lunaparky si přivydělávají tím, že své umělce, zvířata i šapitó nebo atrakce pronajímají k různým soukromým akcím, natáčení, fotografování, pronajímají reklamní plochy apod.

Cirkusy si navíc přivydělávají často prodejem občerstvení, placenými prohlídkami zvěřince, fotografováním se zvířaty, hipodromem, prodejem suvenýrů atd.

Mnoho podniků vyjíždí za hranice, a mají tedy srovnání s tím, jak to funguje v jiných státech. Nevzpomínají nostalgicky na minulý režim, protože tehdy se mnozí z nich svému řemeslu věnovat nemohli, minimálně jim byl znárodněn majetek, ale shledávají, že u nás nemá cirkus ani lunapark dobré podmínky pro svůj provoz.

„Samozřejmě jim musíte potvrdit nějakou kvalitu jeden rok, to přijdou všichni zastupitelé města a pokud se jim to líbí a je návštěvnost, tak prostě de facto máte druhý rok už všechno.“¹¹⁵

Největším problémem jak pro cirkusy, tak pro lunaparky je ale asi to, že česká legislativa jim neudělila žádné specifické postavení (proto mohou být například považováni za dopravce).

„Tady nejsou vůbec tvořeny zákony pro cirkus, my nespadáme de facto pod nic, ani pod dopravu, ani pod zemědělství, ani pod kulturu, takže tady to je takový, že vod pádu komunismu se vůbec ani neví, pod co spadáme. ... Tady je v tom hroznej chaos, tady je to úplně jiný. Tam to berou, cokoliv je pro lidi, tak to je prostě prioritní, to vám jdou strašně na ruku. zadarmo a propagaci vám zaříděj a prosej vás, abyste tam přijeli. Takže tam vám trvá dva roky, než si vybudujete jméno a tady jsme ho budovali nějakých šest, sedm let s otcem, než jsme se dostali prostě na tu špici a museli jsme to fest dotovat, aby to prostě v těch podmínkách tady přežilo. Všude ve světě máte nějaký úlevy. V těchhle podmínkách tady přežít v týhle velikosti [cirkusu] je jako vopravdu problém.“¹¹⁶

¹¹⁴ Relevantní pro jihomoravský kraj, informátor Vlastimil Schulz.

¹¹⁵ Patrik Joo, manažer a technický ředitel 1. českého národního cirkusu Jo – Joo, hovoří o situaci v zahraničí.

¹¹⁶ Patrik Joo, manažer a technický ředitel 1. českého národního cirkusu Jo – Joo.

4. Protějšky světských v zahraničí

Cílem této kapitoly není nalézt přesné ekvivalenty světských v zahraničí tak, jak je vnímáme my v našem prostředí. Zahraniční skupiny, jakkoliv podobné svým stylem života a postavením ve společnosti našim světským, se nachází v jiném kulturním kontextu, a proto nelze činit závěry ze srovnání se světskými v České republice.

Ráda bych pouze na dvou příkladech ilustrovala, že i v zahraničí existují skupiny lidí žijící se řemesly vyžadujícími potulný způsob života, mající pocit společné identity a sdílející i několik dalších znaků se světskými u nás.

Jenišové (něm. Die Jenische, franc. Yeniche¹¹⁷) jsou původně převážně kočovnou skupinou (odjakživa pod nátlakem mocností se střídavým úspěchem usadit je a asimilovat, nyní již kočuje jen malé procento), tradičně žijící v Rakousku, Německu, Francii, Švýcarsku, Nizozemí a Belgii a věnující se profesím, které vyžadovaly neustále přesuny.

„Jenišové tvoří rodové společenství se společnou kulturou a jazykem.“¹¹⁸

Zformovalo se přibližně v sedmáctém století. Podle Lhotky bylo tvořeno potulnými židovskými obchodníky, dále Romy a také bývalými vojáky a lidmi, kteří v důsledku třicetileté války odešli z domovů. První zmínka o Jeniších přitom pochází již z roku 1250. Svůj původ odvozují někteří od Keltů, jiní od židovských obchodníků. Kulturně a etnicky se odlišují od Romů.¹¹⁹

V Evropě byli přitom často považováni za „bílé cikány“,¹²⁰ či přímo s Romy ztotožňováni. Napomáhal tomu jejich kočovný styl života, který byl nutný k provozování řemesel jako košíkářství, kotlářství, práce s kovem, což měli také společné s mnoha skupinami Romů, silné vazby v rámci jednotlivých rodů, perzekuce ze strany politické moci ne nepodobné těm protiromským (vyvražďování za druhé světové války, násilná asimilace dosahovaná mj. odebráním dětí atd.). Petr Lhotka míní, že „[...] některé rody tzv. Jenišů jsou zřejmě potomky romských kočovníků“¹²¹ Etnický původ Jenišů je přitom stále nejasný.

Podle Yarona Matrasy se jedná o skupinu, která je na jednu stranu velmi izolovaná a uzavřená, žijící v pevné sociální síti v rozptýlených a izolovaných komunitách rozprostřených

¹¹⁷ Historik Petr Lhotka uvádí v článku jako český ekvivalent slovo světský!

¹¹⁸ LHOTKA, Petr.: Jenišové ve Švýcarsku. [online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_2056.

¹¹⁹ [online]. [cit. 2010 – 08 – 28].

<http://www.uek.ch/de/schlussbericht/Publikationen/Zusammenfassungenpdf/23d.pdf>.

¹²⁰ Tzv. „bílých cikánů“ jsem zmiňovala v souvislosti se světskými v ČR v historické kapitole.

¹²¹ LHOTKA, Petr.: Jenišové ve Švýcarsku. [online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_2056

na velkém území, ale na druhou stranu je to otevřená společnost, která absorbuje nové zvyky a nově přichozí.¹²² Zdůvodňuje to zesílenou perzekucí vůči Travellers,¹²³ která proběhla v osmnáctém století a která je donutila usadit se. Sice nadále udržovali styky s ostatními jenišskými komunitami, ale začali se úzce stýkat i s jinými skupinami, s čímž souvisí samozřejmě i jazykový kontakt a následná směna.

Jenišové mají svůj vlastní (para)jazyk, který vychází z tzv. Rotwelsch (který popisuje již zmíněný dokument Liber Vagatorum z roku 1510), jazyka lidí na okraji středověké společnosti, jazyka s převážně kryptickou funkcí. Obsahuje též hebrejské a romské výrazy. Má celkově omezené lexikum, které je zapojováno do gramatické struktury majoritního jazyka, kterým se dané skupiny Jenišů dorozumívají.

Společenství Jenišů bývá často připodobňováno k tzv. Travellers, kočovným skupinám žijícím na území Anglie, Skotska a Irska.

*Irští Travellers*¹²⁴ pochází z Irska, ale žijí i ve Velké Británii a Spojených státech. Jejich původ je nejasný. Možná se jedná o statkáře a nádeníky, kteří přišli o svou půdu kvůli vojenskému tažení Olivera Cromwella a hladomoru v roce 1649. Podle jiných názorů se jedná o skupinu mnohem starší. Ve 12. století se v evidenci kočovníků objevila zmínka o tzv. Tynkler či Tynker (Tinkers je přitom další název pro Travellers), skupině kočovníků, kteří si udržují svou vlastní identitu, sociální organizaci a dialekt. Původně kočovné společenství se svébytnou kulturou má svůj vlastní jazyk Shelta. Jejich tradičními zaměstnáními jsou například chov psů, obchod s koňmi a recyklace kovového odpadu. Podle britského práva jde o etnickou skupinu (ethnic group), podle irského pouze o sociální skupinu (social group). I oni bývají často ztotožňováni s Romy.

S Jenišemi i irskými Travellers mají tedy svěštější v České republice mnoho společného. Ať už se jedná o jejich postavení ve společnosti, ztotožňování s Romy většinovou společností, původně kočovný způsob života a s ním spojené zaměstnání či jazyk s kryptickou funkcí. Nejbližšími našemu pojetí jsou ale nejspíš tzv. *showpeople* nebo *showmen*.

¹²² MATRAS, Yaron.: Jenisch. [online]. [cit. 2010 – 08 – 28].

http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/McrLC/casestudies/YM_Jenisch.html

¹²³ Matras uvádí Travellers s velkým T, domnívám se ale, že měl na mysli kočovníky v obecnějším slova smyslu.

¹²⁴ Informace pro kapitulu o irských Travellers jsem čerpala z následujících internetových zdrojů. [online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. http://en.wikipedia.org/wiki/Irish_Travellers + <http://www.itmtrav.ie/>.

Některá města si uvědomují důležitost řešení problematiky prostor, které jednotlivé skupiny showpeople od obcí požadují, a vypracovávají proto dokumenty, které by měly situaci ošetřit. Jeden takový text vznikl spoluprací několika okresů a obcí hrabství Oxfordshire, shrnuje jejich poznatky získané prací v terénu.¹²⁵ Dozvěděla jsem se z něj několik informací o showpeople obecně, které můžu považovat za pohled majority, zde přímo úřadů, na tuto minoritu. Nutno říci, že dokument je založen i na kvantitativním výzkumu showpeople. V úvodu vychází z příručky,¹²⁶ kde jsou showpeople charakterizováni jako „*členové komunity, která sestává ze samostatně podnikajících obchodníků, kteří cestují zemí, často se svými rodinami, a vlastní lunaparky. Zmiňuje, že mnoho z těchto rodin se tomuto životnímu stylu věnuje po generace.*“¹²⁷

Výzkumníci zjišťovali etnicitu lidí provozujících lunaparky a zjistili, že „[...] 93% dotazovaných se definuje jako showpeople. Ti, kteří se definovali jako neshowpeople prohlásili, že se do byznysu přiznají (přivdaly)“.¹²⁸

„*Kočovní showpeople obecně nesdílejí kulturu a tradice Gypsies a Travellers.*“¹²⁹

Cirkusáci (circus people) jsou v dokumentu popsáni jako podskupina showpeople.

Většina majitelů lunaparků cestuje od Velikonoc do listopadu, někteří jen v letních měsících či pouze o školních prázdninách, nebo dokonce o víkendech. Mimo sezónu přebývají v zimovištích, kde mají i uskladněny atrakce. Přibývá těch, zejména starších lidí a dětí školou povinných, kteří v zimovištích zůstávají permanentně.

Ve Velké Británii existuje profesní spolek The Showmen's Guild of Great Britain,¹³⁰ který má po celém království deset poboček sdružujících showpeople, zejména ty, kteří provozují lunaparky. Jeho cílem je chránit zájmy svých členů, provozovatelů atrakcí, a to pomocí

¹²⁵ *Needs Assessment for Travelling Showpeople*. [s.l.] : [s.n.], 2008. 129 s. Dostupné z WWW: <http://www.southoxon.gov.uk/ccm/cms-service/stream/asset/?asset_id=598604>.

¹²⁶ *Planning for Travelling Showpeople Communities and Local Government August 2007 Circular 04/2007*.

¹²⁷ *Needs Assessment for Travelling Showpeople*. [s.l.] : [s.n.], 2008. 129 s. Dostupné z WWW: <http://www.southoxon.gov.uk/ccm/cms-service/stream/asset/?asset_id=598604>. s. 12. 'members of a community that consists of self-employed business people who travel the country, often with their families, holding fairs'. It notes that many of these families have been taking part in this lifestyle for generations.

¹²⁸ *Needs Assessment for Travelling Showpeople*. [s.l.] : [s.n.], 2008. 129 s. Dostupné z WWW: <http://www.southoxon.gov.uk/ccm/cms-service/stream/asset/?asset_id=598604>. s. 16. „...93% of those interviewed defined themselves as showpeople. Those that defined themselves as non-showpeople said that they had married into the business.“

¹²⁹ Tamtéž, s. 3. „Travelling showpeople do not in general share the same culture and traditions as Gypsies and Travellers.“

¹³⁰ [online]. [cit. 2010-08-28]. <http://www.showmensguild.com/index.htm>

vlastního kodexu pravidel a skrze ústavní procesy země. Společnou identitu vyjadřuje prohlášení, že „4000 aktivních členů profesního spolku Showmen reprezentuje 20000 nebo více cestujících rodin, kteří své životy, včetně generací jejich předků, zasvětili obveselování veřejnosti“¹³¹

Otevřeně odmítají spřízněnost s Romy: „Nesměšovat [showpeople] s gypsies, my jsme individuální komunita, která pořádá více než 200 poutí týdně od března do listopadu a mnoho z nich se koná i v zimě, jak tady, tak v zahraničí.“¹³²

Všechny tři skupiny mají společnou snahu vymezovat se vůči Romům a jejich identita je vázána ke kočovnému způsobu života, u showpeople navíc k několika konkrétním profesím.

Z podstaty slova showpeople jasně vyplývá, že osoby s touto identitou budou mít co dočinění se zábavním průmyslem. Stejně jako u světských v ČR je i tady trochu nejasná identita cirkusových umělců. Pojem světský již ze své podstaty nabízí více výkladů, než pojem showpeople. V tomto má blíže k pojmu Travellers.

I showpeople mají politické požadavky, které však souvisí bezprostředně s vykonáváním jejich profesí, jako je tomu u českých světských, nikoli s požadavkem uznání skupiny jako etnické skupiny či etnické menšiny, jako je tomu například u Travellers.

Výzkum z hrabství Oxfordshire naznačuje, že být příslušníkem skupiny showpeople je dáno narozením se do této skupiny, nelze se jím stát například sňatkem. Toto tvrzení podporuje i většina respondentů mého terénního výzkumu (viz dále).

Je patrné, že tyto skupiny sdílejí s českými světskými mnoho společných znaků, pohybují se však v jiném kulturním i politickém prostředí, proto bych nerada z tohoto srovnání vyvozovala závěry.

¹³¹[online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. <http://www.showmensguild.com/index.htm>. „There are 4000 active members of the Showmen's Guild representing 20,000 or more travelling families, whose lives – and those of their ancestors for several generations – have been devoted to entertaining the public.“

¹³²[online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. <http://www.showmensguild.com/index.htm>. „Not to be confused with gypsies, we are an individual community who put on in excess of 200 fairs weekly – from March to November – and many that are held in winter too, both here and abroad.“

5. Výskyt světských v médiích a v literatuře

Tato kapitola se zabývá několika nejvýznamnějšími beletristickými díly a vybranými ukázkami žurnalistické tvorby, ve kterých se svěští vyskytují. Nejde o vyčerpávající výčet děl, ve kterých svěští hrají nějakou roli. Několik vybraných ukázek by mělo sloužit k hrubé představě toho, jak s identitou světských zachází autoři mediálních a literárních výtvorů. V první řadě jsem se snažila hledat díla, ve kterých by bylo jasně řečeno, že těmi popisovanými jsou svěští. Těch je ale naprosto minimum (vyjma internetu). Proto jsem vybrala díla, která pojednávají o cirkusu či lunaparcích, jakožto prostředích, ve kterých se v určitém pohledu pohybují právě svěští. Někteří z nich se přitom cítí být světskými, někteří ne, pro nás je však důležité, že část odborníků i obecně veřejnosti je za světské považuje. V kapitole jsou zařazeny i zmínky o dílech, jejichž autoři jsou sami svěští. Někteří tento výraz ve svém díle užívají, jiní ne.

5.1 Literatura

V knižních dílech naprosto převažuje tematika cirkusů nad lunaparky. Možná toto prostředí jednoduše skýtá více námětů pro nejroztodivnější příběhy, je díky přítomnosti exotických zvířat a artistickým kouskům pro čtenáře poutavější.

Asi nejznámějším literárním dílem je román *Cirkus Humberto* (1941) Eduarda Basse. Jde o smyšlený příběh inspirující se osudy cirkusové rodiny Kludských. Ve své době měl údajně podpořit sebevědomí českého národa. Vašek Karas, hlavní postava, byl synem šumavského zedníka, který se přidal k cirkusu, tedy světák, který se pílí a ctižádostí vypracoval až na ředitele cirkusu (v praxi bylo přitom v té době téměř nemyslitelné, aby se pomocný dělník z necirkusového prostředí stal ředitelem cirkusu, tedy vmísil se mezi členy tradiční cirkusové rodiny).

Dalším známým Bassovým dílem z cirkusového prostředí je soubor povídek

Lidé z maringotek (1942). Bass se v něm inspiroval Dekameronem Giovanniho Bocaccia.

Hrabě d'Ascensons Létardais si pozve na hostinu několik přátel z cirkusového prostředí, kteří postupně vypráví příběhy ze svého kočovného života.

Román *Debureau nesmrtelný Pierot* o slavném francouzském mimovi s údajně českými kořeny napsal Jaroslav Švehla v roce 1976. Stejně téma zpracovává i František Kožík v románu *Největší z Pierotů* (1939).

František Janura, autor knížky *Svět na kolečkách* (1953), určené spíše pro děti, vypráví lehkou čtivou formou příběhy z českých i zahraničních cirkusů.

Vladimír Michal vypráví v knize **Světáci** (1969) historky ze života šumavských světáků, kteří se nechávali najímat jako muzikanti a dělníci k cirkusům, aby uživili své rodiny. Jde tedy výjimečně o dílo, které se zabývá prací najatých umělců, nikoli příslušníků tradičních cirkusových rodů.

Karel Hasse, cirkusový pomocník, vypráví o své práci u cirkusu v memoárové knize **Cirkusácké živobyť** (1991).

Na pomezí pohledu „uvnitř“ a „vně“ cirkusového prostředí se nachází například tato díla: Až téměř reportážní formou se snažil Ladislav Suchdolský popsat v díle **Cirkusová dynastie Kludských** životní peripetie a úděl povolání slavného cirkusového rodu. Kniha obsahuje mnoho výpovědí samotných Kludských.

Václav Cibula nahrál a poté zapsal vzpomínky Karla Kludského, bývalého principála cirkusu Kludský, v knize **Život v maněži**. Zabývá se celou dobou trvání cirkusu, podrobně popisuje chod podniku, osudy lidí i zvířat a události, které měly na cirkus vliv. Připojena je i stručná historie světového a českého cirkusu.

Další skupinou literatury jsou díla, jejichž autoři jsou lidé, kteří u cirkusu přímo pracovali. Alena Bradáčová se jako mladá dívka s tanečním vzděláním vydala do angažmá k cirkusu Krone. Kniha **Cirkus Krone a já** (1970) popisuje úskalí angažmá i zážitky, které autorka zahraniční zkušeností nasbírala.

Kartářka Dagmar Kludská, potomek slavného cirkusového rodu, napsala již mnoho knih související s její obživou, vykládáním karet. Jednu ovšem věnovala výhradně vzpomínkám na svou rodinu a život u cirkusu **Vzpomínky schované v duši** (2005).

S cirkusem do Evropy! je deníkový zápis člověka skrytého pod pseudonymem UFON z několikaměsíčního angažmá u jednoho československého cirkusu v roce 1977.

5.2 Film

Režisér Oldřich Lipský natočil hned několik filmů z cirkusového prostředí. **Cirkus bude!** (1954), **Cirkus jede!** (1960), **Šest medvědů s Cibulkou** (1972), **Cirkus v cirkuse** (1975) Jeho bratr, herec Lubomír Lipský, je též velkým milovníkem cirkusu.

Ve filmu **Lidé z maringotek** (1966) se jeho režisér, Martin Frič, inspiroval stejnojmennými povídkami Eduarda Basse. Vypráví příběh lásky na půdě cirkusu National.

Lidé, zvířata a maněž (1962) je krátkometrážní snímek režiséra Petra Schulhoffera.

Filmy a literární beletrie nám poskytují spíše romantizující pohled na cirkusové prostředí. Je znát, že autory jsou lidé, kteří si toto téma vybrali díky své lásce k cirkusu, jejich pohled na téma je nostalgický, někdy až naivní. Trochu jiné zpracování nabízejí autoři, kteří sami u cirkusu pracovali. Ať jsou to pomocníci, lidé „běžných“ profesí, nebo členové tradičních cirkusových rodů. Nabízí nám vhled do každodenní rutiny své práce, do někdy složitých mezilidských vztahů, dokáží být velkými kritiky, ale zároveň na prožitý život u cirkusu vzpomínají i s nostalgií.

5.3 Televize

Prvním pořadem týkajícím se cirkusu byl v tehdy ještě Československé televizi program *Za cirkusem*. Odvysílán byl v prosinci 1953.

Různá varieté, pořady a seriály s cirkusovou tematikou jsou nejčastějšími žánry, které se v televizi, co se týče této tematiky, objevují.

Ať je to pořad *Maněž Bolka Polívky* (od 1987 dodnes), či seriál *Cirkus Humberto* (1988, režie František Filip) natočený podle stejnojmenného románu Eduarda Basse.

V posledních letech se ve vysílání České televize množí dokumenty, které představují prostředí cirkusů i lunaparků střízlivějšíma očima, z pohledu samotných aktérů.

Břetislav Rychlík uvedl v roce 2003 v České televizi desetidílný dokumentární seriál *Lidé z maněže*. Zaobírá se historií i současností českých cirkusů a varieté, ptá se, jaká je jejich budoucnost, jaké je jejich postavení v dnešním světě. Spoluautorem seriálu je Vlastimil Novák, umělecký šéf činohry mosteckého divadla, a průvodcem legenda české pantomimy, Ctibor Turba.

Dokumentem z cyklu *Nehasit! Hořím!*,¹³³ který představuje mladé talenty mnoha oborů, nás provází dvanáctiletá artistka z cirkusu Humberto, Bohunka Navrátilová. Cirkus pro ni představuje tvrdé, ale nádherné poslání, které by s nikým neměnila, artistika je pro ni tím nejdůležitějším na světě („*pokud bych se věnovala víc škole, měla bych pocit, že kašlu na artistiku, že už nejsem cirkusačka*“). Ke slovu se dostanou i její rodiče.

Světští, dokument z cyklu ČT *Náš venkov*,¹³⁴ je koláží rozhovorů s několika potomky starého loutkářského a kolotočářského rodu Pflegrů (v současnosti se rodina věnuje pouze kolotočům). Věnuje se i tématům, které jsou mé práci blízké. Například rozebírá pojem světský („*světský, to je kterej jede světem, od toho slova. Že jsme ve světě od jara do*

¹³³ Režie Hana Pinkavová. ČT Brno, 2003. Vysíláno 3.5.2009.

¹³⁴ Světští. Režie P. Všelichová, 2007. Vysíláno 27.10.2007 na ČT1.

podzima.“), krizi řemesla („*Mladý viděj, že se peníze daj udělat lehčeji, než u kolotoče.*“), otázku identity („*Určitě jsem víc světskej, než sviadnovskej* [Sviadnov u FrýdkuMístku, trvalé bydliště], *protože jako světskej jsem se narodil a doufám, že tak i umřu.*“).

Cyklus ČT Brno představil v jednom díle svého cyklu Rodinné křižovatky s názvem *Světští domácí*¹³⁵ rodinu Voksových a Chaloupkových z okresu Blansko. Režisér J. Vanýsek vstupoval do obrazu a se třemi generacemi rodiny si v intimní domácí atmosféře povídal o jejich „kolotočářském“ životě. Rod se věnuje řemeslu už po generace, předtím se jedna větev věnovala loutkoherectví. Dotazovaní kladou velký důraz na vzdělání formální („*sestra půjde možná na vysokou školu*“) i neformální (samouci na hudební nástroje), na výchovu a počestnost dcer (vnučky jsou poctivé, ze školy chodí rovnou domů, vychovávány ke slušnosti a úctě, mohou se bavit, ale jen se známými, tedy s lidmi z branže), rodinný život a soudržnost, předurčenost k řemeslu („*Co jsi chtěla dělat, když jsi byla malá? Jezdit s kolotočema.*“ „*Je to přání každýho potomka převzít kolotoče.*“), neměnnost identity (nejstarší generace již žije na jednom místě, ale „*domácí myšlením už nebudeme nikdy*“). Podrobně rozebírá pojmy, kterými se nazývají (jsou nazýváni). Distančují se od pojmenování komedianti („*Řeknou vám to se zlobou, ale my nemáme s komedií nic společného, to jsou herci.*“), sami se tak nazývají, ale prý pouze v ironii. „*Světští jsme my, protože jezdíme světem. Vy jste domácí, protože nejezdíte, jste v privátu, máte jeden dům.*“

*JOO! To je cirkus*¹³⁶ je dokument o Prvním českém národním cirkusu JoJoo, práci u cirkusu se divákovi snaží přiblížit z pohledu širokého spektra jeho zaměstnanců. Po stručném představení principála Jaromíra Joo, mediální hvězdy cirkusu, a historie celého podniku, zpovídá režisér jak pomocné dělníky, tak i externí artisty různých národností nebo další členy rodiny Joo. Padají fráze jako „*Cirkus je poslední romantika na světě*“, „*My to asi máme v krvi*“, „*My jsme ty blázni z povolání*“, ale hlavním tématem dokumentu zůstává popis práce u cirkusu a způsob, jakým se k němu jednotliví jeho zaměstnanci dostali.

V dokumentech je respondentům dáván velký prostor k sebeidentifikaci i k odlišení se od ostatních lidí. Je kladen důraz na věrné zachycení prostředí i atmosféry, na vylíčení reálného života světských, který obnáší romantiku, ale i dřinu.

Veřejnoprávní Česká televize dává prostor dokumentaristice, komerční televize Prima má jiné taktiky, jak skrze cirkus nalákat diváka.

Desetidílný seriál *Pane Joo* (2006) se rozhodl divákovi formou road show přiblížit kočovný život cirkusáků. Měli nahlédnout pod pokličku přípravy představení, stěhování,

¹³⁵ ČT Brno, vysíláno 2.7.2009 v rámci cyklu Rodinné křižovatky. Režisér neuveden.

¹³⁶ ČT Ostrava, vysílán 24.6.2008. Režisér neuveden.

stavění a bourání cirkusu, péče o zvířata, tréninků, seznámit se se členy cirkusu. Hlavním průvodcem byl (jak jinak) Jaromír Joo. Štáb měl s cirkusem putovat tři měsíce a pomoci nabourat předsudky veřejnosti, které vidí cirkusáky jako komedianty lehčích mravů¹³⁷.

V „nekonečném“ seriálu TV Prima **Ulici** se objevuje celá řada postav, jednu rodinu prezentují scénáristé jako světskou, konkrétně kolotočářskou. Otec je spravedlivá, čestná hlava rodiny, matka je ta, která krkem otáčí, ale otec je stejně tím, kdo má poslední slovo a dcery i manželka ho mají poslouchat. Zdůrazňuje se rodinná soudržnost. Rodina Nekonečných sice v sezóně za prací cestuje, ale jinak žije usedle v Ulici. Je proto ze strany ostatních světských částečně exkomunikována. Konflikt nastává, když se jedna z dcer rozhodne, že letní prázdniny nechce prožít jako „kolotočářská dcera“, ale užít si je jako „normální holka“ nebo když začne chodit s chlapcem z nesvětského prostředí. Nekoneční jsou prezentováni jako „pokrokoví“, dcera Thea studuje jako první z rodiny gymnázium, otec umí anglicky, sousedy jsou ale vnímáni jako „hlučná a početná“ rodina. Sami se nazývají světští, označení komediant považují za pejorativní.

Čas od času se téma světských objeví i ve zpravodajství a publicistice, od pozvánky na Matějskou pouť, až po rozebírání údajně mafiánských praktik a propojení světských s politiky.

Pořad ČT 168 hodin, který se ohlíží za zpravodajskými událostmi uplynulého týdne, vysílal 12.4.2009 příspěvek s názvem **Světský svět**. Šlo o další posun v ohromné mediální kauze vraždy Václava Kočky ml. Nad obviněným, Bohumírem Ďuričkem, byl vynesena rozsudek („*Soud napsal tečku za vražedným kočkováním. „[...] „Zástupy truchlících, které k soudu přivázely luxusní vozy. „[...] „Moc a luxus, které nemají jméno. “*). Autoři reportáže v souvislosti s tím vylíčili svět světských jako prostředí izolované od státní moci („*Justice zasáhla do světa, který si jinak umí potíže řešit sám a beze svědků. “* Nebo „*Vyšší moc zasáhla do světského světa se svými pravidly. “*). Dále se pořad věnuje údajnému propojení světských, a konkrétně rodiny Kočkových („*Příběh rodiny, která je nejen početná, ale nese s sebou taky minulost a přítomnost zahalenou až mrazivým neznámem. “*), s mafií. Promlouvá očitý svědek (nedozvídáme se čeho), který Kočkovy popisuje jako „*bossy světského světa s vlastními pravidly, jejichž soudržnost a podoba nemají v Česku obdoby. “*. Docent kriminalistiky poznamenává, že „*u nás naplněny znaky mafie nejsou, ale část Kočkových podnikání je zahalena tajemnem. “*. Rozebírány jsou jejich kontakty s ruskými podnikateli, známosti s předními politiky. Novinář časopisu Respekt je popisuje jako nejznámější tuzemské

¹³⁷[online]. [cit. 2010 – 08 – 28]. <http://www.televize.cz/scripts/detail.php?id=22315> .

veksláky za socialismu. Kočkovi se samozřejmě označení mafie brání. Větu z úvodní části („*A to se lunaparkový klan Kočku snaží v posledních letech ze světa vystoupit.*“) v závěru srazí novinář prohlášením, že jim už nikdo nikdy stejně nic neprokáže.

5.4 Internet

Celosvětový systém navzájem propojených počítačových sítí velmi usnadňuje a zpohodlňuje vzájemnou komunikaci bez ohledu na zeměpisnou šířku i délku. Na druhou stranu nelze na informace uvedené na internetu pohlížet vždy jako na objektivní. Zdánlivá anonymita pobízí některé uživatele k tomu vyjadřovat se způsobem, který by v osobní komunikaci nepoužili.

Globální propojení pomáhá sociálním skupinám, jejichž členové jsou roztroušeni na mnoha místech, upevňovat společnou identitu, vědomí společné idey, původu či cíle. Světští jsou jednou z takovýchto skupin.

Na sociální síti Facebook vznikly dvě „skupiny“, které se ke světským hlásí. ***Světský sou nejlepší !!!***¹³⁸ (přes 500 členů) a ***Kdo je pro sjednocení jauneráků***¹³⁹ ***z Čech a Moravy – sem!!!***¹⁴⁰ (téměř 500 členů). První skupina je poněkud ostřejší ve svém vymezování se vůči lidem mimo prostředí světských (*Chrapouni*¹⁴¹ *až do nikam :D :D Světský at' žijou :*), *já bejt chrapoun tak se nechci ani narodit nic ponižujícího než bejt obyčejnej chrapoun není* (Ivana Němečková). Někteří přispívající nešetří vulgaritami. Některé skupiny na FB jsou volně přístupné, může se do nich přihlásit kdokoliv, jiné jsou uzavřené, člověk do nich pronikne jen na pozvánku. Tato skupina je otevřená, ale někteří její členové jsou velmi neradi, když se přidá i ne-světský. *Hej nechápu ty dilináky co se sem přidávají když nejsou světský! xD* (Terčí Svačinovic), *vypadni tady jsou jen rodinný vztahy!* (Christie Flachsová), *co je chrapoun? No to jsi ty děvče tj.prvotřídní spodina a podřada v naší společnosti – máš dost drzosti ,lést do skupin světských a něco tady komentovat* (Rendyss Šimková).

Podobně se vymezují vůči Romům: *Ehe mě jeden romák hanik že prej světský jsou úplně to samí jako oni ale newim newim jestli tomu mám věřit :D :D :D* (Kristýnka Jamborka Jirková)

¹³⁸[online]. [cit. 2010 – 08 – 30].

[http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/Svetsky – sou – nejlepsi – /335740108353?ref=ts](http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/Svetsky-sou-nejlepsi-/335740108353?ref=ts)

¹³⁹ Pojmenování jaunerák, tedy komediant, jsem poznala až příliš pozdě na to, abych mohla otázku na toto pojmenování zařadit do svého terénního výzkumu. Nevím tedy, kdo přesně se takto nazývá, ale předpokládám, že se jedná o synonymum slova světský. Jedná se o slovo ze světské hantýrky, o které bude řeč později.

¹⁴⁰[online]. [cit. 2010 – 08 – 30].

[http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/KDO – JE – PRO – SJEDNOCENI – JAUNERAKU – Z – CECH – A – MORAVY – SEM/114867251861691?ref=ts](http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/KDO-JE-PRO-SJEDNOCENI-JAUNERAKU-Z-CECH-A-MORAVY-SEM/114867251861691?ref=ts)

¹⁴¹ Chrapoun=člověk mimo světské prostředí, hanlivý nádech.

Občas se do diskuze „vloudí“ i někdo ne-světský a to potom nezbyvá, než si identitu obhajovat. *Komedianti jsou herci. My jsme světský. A to je něco jiného.* (Maruška Spilková). Hlavními znaky této stránky jsou samotné posilování společné identity (už jen tím, že někdo tuto skupinu založil a že samotnou většinu tvoří světští, napomáhá k tomu i bohaté používání tzv. hantýrky, jazyka světských, fotky z prostředí světských atd.) a vymezování se vůči jiným skupinám obyvatel, což tomuto posilování identity napomáhá.

Druhá skupina nevyzývá pouze k zapojení se, ale pobízí k aktivní snaze o sjednocení jauneráků Čech a Moravy (*zapojujte se do diskuzí, posílejte odkazy, fotky, prostě se snažte, at' to tady žije jakoby jsme se všichni navzájem znali! :)*). Je vidět, že cíl se daří naplňovat, stránka obsahuje mnoho fotek (nejčastěji pouťových atrakcí), odkazů na tematická videa (vystoupení artistů, provoz atrakcí) nebo články o světských, podává informace o konání poutí. Administrátor často publikuje v profilu i vtipy, některé jsou z prostředí lunaparků a cirkusů, některé nemají se světskou tematikou nic společného. Přispívání materiály převládá na této stránce nad diskuzí mezi členy skupiny. V komentářích se členové často baví ve světské hantýrce (viz kapitola o jazyce).

Dále se na internetu objevují především prezentace samotných světských (webové stránky cirkusů, lunaparků atd.) a elektronické verze tištěných článků.

5.5 Tisk

Oblast tisku je natolik rozsáhlá, že jsem se rozhodla, vzhledem k rozsahu a zaměření této práci, nevěnovat se jí tak podrobně.

Tisk má velmi dlouhou historii a lidstvo odedávna lákaly zprávy atraktivní, exotické, což zprávy z prostředí cirkusu, poutí apod. rozhodně byly. Zmínek o světských (i když ne pod tímto názvem) bychom našli spoustu již před desítkami, ba stovkami let.

Cituji anotaci zprávy z Prager Tagblatt z roku 1935.¹⁴²

„K premiéře hry Komediant Hermelin v pražském německém divadle /Glorius, der Wunderkomödiant/; Autor o pozorování cirkusového prostředí za svého mládí a o pečlivé přípravě, kterou věnoval své hlavní úloze vinohradský herec Smolík v cirkusovém prostředí principála Trískey / – také poctivého komedianta.“

Pro ilustraci uvádím názvy několika článků z novin a časopisů.

*Krize českých kolotočů*¹⁴³

¹⁴² WERNER, Vilém. Zirkusleute. *Prager Tagblatt*. 1935, 84, s. 6.

*Utajená Kludského maringotka. Před zvědavci i zloději*¹⁴⁴

*Cesty cirkusáka: O pláči tvrdého chlapa, vyřizování osobních účtů a snech, které si má člověk plnit.*¹⁴⁵

I tištěná periodika si zakládají na autentičnosti. Nejčastějšími útvary, které novináři používají, jsou interview a reportáž. Snaží se čtenáři představit prostředí co nejrealističtěji, ale někteří se neubrání schematickému zobrazení světského jako člověka žijícího romantickým, kočovným způsobem, tak odlišným od běžného. Objevuje se i obrázek světského jako tajemného mafiána, který má úzké kontakty jak s podsvětím, tak s vysokou politikou. Na obranu žurnalistů musím uznat, že kdyby světské zobrazovali jako běžné lidi s normálními problémy, nebyli by pro čtenáře lačnického po senzaci už tolik přitažlivé.

¹⁴³ EISENHAMMER, Milan; KAŠPAR, Lukáš. Krize českých kolotočů. *MF Dnes*. 6. března 2010, Neuvedeno, s. 2 – 7.

¹⁴⁴ VACULA, Vladimír . Utajená Kludského maringotka. Před zvědavci i zloději. *Sedmička : Týdeník pro celou Prahu*. 8. dubna 2010, 2, 14, s. 2 – 3.

¹⁴⁵ VEJVODA, Marek . Cesty cirkusáka : O pláči tvrdého chlapa, vyřizování osobních účtů a snech, které si má člověk plnit. *Týdeník Květy*. 25.3.2010, 20, 13, s. 38 – 39.

6. Terénní výzkum

6.1 Předmět zkoumání a jeho cíle

Pomocí terénního výzkumu jsem chtěla získat další informace, informace jiného charakteru, než jsou data zprostředkovaná odborníky (někdy samozvanými), novináři apod. Zvláště pro toto téma jsou důležité autentické výpovědi osob, kterých se týká, jelikož dat z jiných zdrojů je velmi málo a často si navzájem odporují. Hlavními okruhy, v rámci nichž jsem tvořila otázky a které daly rámeček rozhovorům, byly rodinná historie a životní události respondenta, identita, vztah k jiným skupinám obyvatel, kulturní zvyky a tradice, sociální organizace a jazyk světských. Cílem bylo zjistit, kdo jsou podle respondentů světšší a k čemu je jejich identita poutána.

6.2 Navázání kontaktu s respondenty a problematika postavení výzkumníka

Mnoho lidí mi od doby, kdy jsem se rozhodla pro toto téma, „gratulovalo“ k mé odvaze, díky které jsem se pokoušela proniknout do „izolovaného, uzavřeného světa s vlastními pravidly, kde mi stejně většina buď odmítne rozhovor, nebo navykládá bludy.“ Byla jsem varována před mistrnou psychologií světských a před tím, že jim vlastně budu pro legraci.

Moje zkušenosti však naštěstí tyto předsudky nepotvrdily. Pojem světský je velmi relativní, příliš se nedalo shánět respondenty na základě jasně dané „světské identity“, musela jsem předpokládat, v jakých prostředích se budou pohybovat.

Některé respondenty jsem kontaktovala na základě toho, že se cítí být světskými a jejich okolí to tak také vnímá, o některých jsem to předem nevěděla, držela jsem se prostředí cirkusu a lunaparků se záměrem zjistit, zda se tito lidé cítí být světskými. Dalším předpokládaným prostředím pro mě byla romská komunita, kde jsem chtěla lépe osvětlit vztah a případné příbuzenství některých světských s Romy.

Rozhovor s první respondentkou mi domluvila má romská známá (poté, co jsem rozhodla sít v mém okolí). Další potenciální respondenty jsem oslovovala přímo na Matějské pouti. Jedna rodina slušně odmítla. Další dvě souhlasily s rozhovorem. Další kontakty pocházely od odborníků. PhDr. Hanuš Jordan, pracovník divadelního oddělení Národního muzea, mi dal kontakt na jednoho respondenta a navíc mě odkázal na produkčního Jiřího Výšku a ten mi domluvil rozhovor se dvěma osobami z prostředí cirkusu i kolotočů.

Další respondentku jsem kontaktovala přes její webové stránky. Rozhovor s respondentem Jiřím Berouskem mi poskytla vedoucí Muzea české loutky a cirkusu Mgr. Hana Matochová. Tento rozhovor jsem nenahrávala osobně, ale obsahuje natolik zajímavé postřehy a informace týkající se tématu mé práce, že jsem se rozhodla zařadit ho do mého terénního výzkumu. Mým záměrem bylo mít ve výzkumu zastoupeny osoby z co nejrůznorodějšího prostředí, různého věku a povolání. Během doby, co jsem sháněla osoby ochotné poskytnout rozhovor, se mi stávalo, že lidé, kteří pracují nebo pracovali u cirkusu či v lunaparku jsou ti nejochotnější. Snad je to proto, že jsou zvyklí na publicitu, o jejich „zvláštní svět“ se zajímají nejen novináři, ale stále častěji i odborníci různých odvětví. Občas jsem měla pocit, že z jejich úst slyším naučené fráze, většinou však šlo (aspoň z mého pohledu) o přirozenou konverzaci, při které jsme zapomínali, že se jedná o nějaký výzkumný záměr.

Nevím, zda jde o náhodu, ale nepodařilo se mi (až na jednu výjimku) sehnat respondenty, kteří se již nevěnují žádnému řemeslu dědicímu se po generace, a respondenty pohybující se v prostředí Romů (mající s nimi úzké kontakty, ať už osobní či pracovní). Zajímavé je, že tyto dvě charakteristiky často splývají. Měla jsem spoustu tipů od svých romských přátel a známých, kteří s některými světskými vyrůstali či se sňatkem stali jejich příbuznými. Je pravda, že uskutečnění mnoha těchto rozhovorů záleželo na prostřednících, kterým se nepodařilo respondenty přesvědčit ke spolupráci. Už ale jen to, že někteří předem odmítali přímou komunikaci se mnou či mě různě mystifikovali, ukazuje na určitou nedůvěru k této „výměně informací“ a možná snahu zachovat si svá „kulturní tajemství“. Tak mi aspoň byla často vysvětlována nechuť se se mnou setkat a uskutečnit rozhovor.

Jde pouze o mou domněnku, ale mám pocit, že tito lidé, u kterých se již nepředává řemeslo z generace na generaci a kteří sňatky s příslušníky jiných etnických skupin možná ztrácí část své původní identity, jsou velmi citliví na své kulturní hodnoty a střeží si je před nimi.

S tím souvisí i mé postavení coby výzkumníka. Vedla jsem rozhovory s lidmi pocházejícími z jiného kulturní prostředí, hrdými na svou identitu (ať už vyplývající z jejich po generace děděného povolání, pevné rodinné sítě či odlišných kulturních zvyků), pro které jsem (bez výjimky) byla člověk „z privátu“, „domácí“. Nikdo z nich mi to nedal najevo takovým způsobem, abych se cítila nepříjemně, ale mohlo to samozřejmě ovlivnit naši komunikaci a informace, které mi poskytli. Jsem pro ně osoba „zvenčí“, která se chce dozvědět něco o jejich světě a použít to pro vlastní potřebu. První setkání s respondenty proběhlo vždy vřele. Neexistovaly otázky, na které by viditelně nechtěli odpovědět (což samozřejmě neznamená, že si některé věci nenechali pro sebe). Rozhovory probíhaly většinou v jejich domácím prostředí, pouze jeden na neutrální půdě (v restauraci v mé čtvrti, kam můj

respondent galantně přijel, abych nemusela jezdit za ním mimo Prahu) a jeden po telefonu (žena se nechtěla kvůli svému zdravotnímu stavu setkat osobně).

6.3 Metody výzkumu

S respondenty jsem vedla položené rozhovory (buď nahrávané, nebo prostřednictvím e-mailové pošty). Jelikož byli seznámeni s tématem (a účelem) výzkumu dopředu, mnozí se vyjadřovali k tématu spontánně sami dříve, než jsem začala pokládat otázky, což jsem vždy uvítala. Při rozhovorech se samozřejmě vynořovala další dílčí témata, na která jsem se improvizovaně doptávala. Rozhovory jsem vedla výhradně v češtině, relevantní výpovědi jsem si poté přepsala a vybrané citace prezentuji zde.

6.4 Anonymizace respondentů

Většina respondentů souhlasila s uveřejněním celého svého jména. Příjmení mají vzhledem k pevným rodinným vazbám, rodinné hierarchii a tradici poutané k rodu velkou důležitost. Pouze jedna respondentka odmítla kvůli manželově špatným zkušenostem s novináři rozhovor nahrávat, též odmítla prozradit svou totožnost (i když jsem jí vysvětlovala, že jde o diplomovou práci, nikoli novinářský produkt).

6.5 Medailonky respondentů a historie jejich rodů

Františka Soňa Telváková, za svobodna **Burianská**, cca 60 let¹⁴⁶

Hadí žena (odborně kontorsionistka) z tradičně artistické rodiny, řemeslo provozovala v dnes již neexistujícím cirkusu Šárka¹⁴⁷. Od mládí získávala i gymnastickou a baletní průpravu. Její otec se v cirkuse živil jako artista, pocházel z rodu moravských Romů Holomků. Sám sebe ale považoval prý spíše za „světáka“, než za Roma. Matka byla Sintka. Po ní přejala příjmení Burianská. Paní Telváková měla za manžela Roma, stejně tak její sestry, které se ale rozvedly. Má dvě dcery (jednu svobodnou a jednu provdanou za Roma) a dva syny, kteří se oženili s Češkami. Po svatbě s prací u cirkusu přestala, byla na mateřské dovolené a studovala zdravotní školu.

Anonymní respondentka, cca 60 let¹⁴⁸

¹⁴⁶ Nahráváno přes telefon 24. a 29.3.2010.

¹⁴⁷ Viz kapitola Historie „světských“ řemesel.

¹⁴⁸ Rozhovor jsem uskutečnila 28.3. a 7.4.2010 na Matějské pouti v Praze.

Žije v Praze usazeným životem, celý život ale kočovala. S manželem zdědili po prarodičích téměř sto let starou tradiční českou střelnici a další atrakce, provozují je na pražských poutích, případně vozí na objednávku na další místa nebo je pronajímají filmařům. Pochází ze staré pražské rodiny kolotočářů, otec byl harmonikář, hrával po hospodách. Za socialismu patřili pod pražské PKO, s atrakcemi stávali na Arbesově náměstí. Její dvě dcery žijí v Německu, řemeslu se už nevěnují. Jedna z nich je starožitnice.

Dříve měla rodina víc atrakcí, některé nakupovali i v Německu a jezdili s nimi i do Ruska a Polska.

Paní Helferová, za svobodna **Holzknichtová**, 49 let¹⁴⁹

Její rodina už minimálně tři generace vlastní atrakce a jezdí s nimi po poutích. V osmnácti letech se provdala za Karla Helfera, nejmladšího z osmnácti sourozenců, potomka kolotočářské rodiny, chovatele koní a majitele pouťových atrakcí. Manželova rodina pochází z Brandýsa nad Labem/Staré Boleslavi. Chov koní se v rodě dědí po generace (byli chovatelé, nikoli handlíři). Má tři dospělé syny, které žijí se ženami „od kolotočů“ a osmiletou dceru.

„Úplně dřívávejz ty prarodiče a to, ty třeba měli jenom jako divadlo ochotnický. Do lidových domů nebo restaurací, do hospod dřívávic a prostě tam předváděli nějaký hry. Pak si pořídili třeba kino a jezdili s tím kinem, no a potom, když začaly bejt nějaký ty atrakce, tak si pořídili takový ty starý český střelnice. A to se ale dřív stavělo, ta střelnice, se to muselo všechno rozložit, postavit, dám tam to...to se střílelo na papírový růže. A co se vyrobilo dřív, to nebylo jako teď, tam máte nádherný věci že jo. A houpačka byla jenom a kolotoč.“

Její rodiče už divadlo nehráli, provozovali atrakce. V druhé světové válce prý o někde o lunaparky byl zájem, někde ne. Obecně byla situace špatná. Po válce lunaparky znárodnili, „tak u toho rodiče byli jenom zaměstnaný u těch svých atrakcí. Normálně dostávali plat.“

Potom byli zaměstnání pod PKO a po revoluci jim byly atrakce navraceny do soukromého vlastnictví. „No ale za tu jednu dobu, to vim, že to bylo hodně krutý a že i třeba moje rodiče museli chodit do práce jo, museli bejt zaměstnaný, že jim to neumožňovala ta doba tady tu profesi naší no.“

Po revoluci nastala krize, a tak s manželem radši tři roky prodávali v holešovické tržnici a atrakce pronajímali pouze přes léto koupalištím. Pak jim, jako stánkovým prodejčům, začali konkurovat Vietnamci, a tak se vrátili k atrakcím.

¹⁴⁹ Rozhovor jsem nahrávala 7.4.2010 na Matějské pouti v Praze.

Bydlí v Zelenči u Prahy, ale přes sezónu (cca únor – říjen) jsou na cestách. Synové s rodinami bydlí v maringotkách, ona se vrací každý den domů, protože dcera chodí v Zelenči do školy. I její i manželovi rodiče už měli domy, kde trávili čas mimo sezónu.

V sezóně jezdí se sestrou a s manželovou sestrou a se svými dětmi. Vlastní koně a atrakce jako „*autodrom, velkej kolotoč, malej řetízák, malej podlahovej kolotoč, draci, break, lochneska, lavice, bobová dráha, kuličky, prolejzačky, sklouzačky*“.

Patrik Joo, cca 40 let

Manažer a technický ředitel Prvního českého národního cirkusu Jo-Joo, majitel umělecké agentury. Čas od času vyučuje cirkusové disciplíny na uměleckých školách. Je osmou generací rodu Joo, manželka pochází z artistické rodiny Němcových, mají tři syny. Jeho otec, Jaromír Joo, je principálem cirkusu. Maminka je Berousková, za svobodna Mrázková. *První generace byli potulní kejklíři. Za socializmu, kdy byl jejich cirkus znárodněn, se se svým otcem nechal najímat u zahraničních cirkusů jako žonglér. Pět let strávili po revoluci již s vlastním cirkusem ve Skandinávii. Pak se vrátili do Čech a od té doby jezdí po republice s vlastním cirkusem Jo-Joo¹⁵⁰. Devět měsíců v roce jezdí s cirkusem po České republice, tři měsíce tráví v zahraničním angažmá. Zimoviště mají nedaleko Nymburka.*

Vlastislav Schulz¹⁵¹

Majitel Národní kolotočové společnosti a jeden ze čtyř členů Sdružení kolotočových společností. Je sedmou generací rodu, který se provozování pouťových atrakcí věnuje údajně od roku 1780.¹⁵²

„Starám se až o třicet atrakcí. Také mám kouzelníky a artistry. Nabízím také střelnice, stánky, zábavné herny a občerstvení,“.¹⁵³

Se svou společností projel i země jako Rusko, Polsko, Rumunsko, Kazachstán, Ukrajina nebo Bulharsko. V posledních letech jezdí po jihomoravském kraji.

„Já su rodilej Brňák. Otec se narodil tady Nýrsko, Klatovy, západní Čechy. Máti moje je z provazochodců brněnských Berousků. Tatínek byl kolotočář.“ Rodově je spřízněn i s rodinou Joových. *„Co se týče otce, tak už jeho strejček byl kolotočář a další a další. Co se týče máti, tak to byli čistě artisti, kouzelníci atd. Od matky původně ochotnický divadlo,*

¹⁵⁰ O historii rodu Joo i jejich cirkusu jsem se zmiňovala již dříve.

¹⁵¹ Rozhovor jsem nahrávala 14.4.2010 u pana Schulze v maringotce, Brno.

¹⁵² [online]. [cit. 2010 – 08 – 30]. <http://www.volny.cz/v.schulz/historie.htm>.

¹⁵³ <http://www.sedmicka.cz/brno-vyskov/clanek?id=175931> .

kejklíři. Babička mojí matky ty vlastnili divadla přes léto po tom laně chodili, tak měli aj kina, na dědinách promítali.“

Nemá děti, žije s manželkou a její 85letou matkou v maríngotce. Mimo sezónu přebývají na venkovské usedlosti. Jeho bratr má dceru a dospělého syna, který si vzal ženu z rodiny brněnských Kočků, provozují atrakce.

Dagmar Kludská, 66 let¹⁵⁴

Třetí ze čtyř dcer se narodila manželům Kludským, Josefovi a Boženě (rozené Jungové, též cirkusový rod). Dětství do patnácti či šestnácti let prožila u cirkusu Kludský. „*Život u cirkusu byl nádhernej, barevnej, pořád jsme cestovali.“* „*Asi už bych se k tomu nevracela, už jsem někde jinde. Ale na ten život nemůžu zapomenout, dalo mi to hodně.“* Vystudovala pražské gymnázium, kde vedla studentský časopis. Se svou drezúrou holoubků vystupovala i s Vlastou Burianem v brněnském varieté Rozmarýn. Později se paní Kludská živila jako artistka u Čsl. cirkusu, zpěvačka pod uměleckou agenturou PKS Praha, tanečnice a zpěvačka Pragokonzertu i jako dělnice. Po revoluci začala podnikat. Je profesionální kartářkou a spisovatelkou. *Po tom Eduardu Bassovi jsem tady vlastně já, nechci se nějak chlubit.“* Začala básnickými pokusy, ale prvním dílkem, které jí otiskli, byla povídka z cirkusového prostředí. Pak začala psát knihy, jejichž tématem je kartářství, astrologie, napsala i životopis, vydala vlastní deník a posledním dílem je beletrie. Vychovala čtyři děti, tři dcery a jednoho syna, je rozvedená. Už mnoho let žije v Praze.

Ladislav Kaiser, 62 let¹⁵⁵

Provazochodec, šestá generace slavného provazochodeckého a loutkářského rodu, který začínal na konci 18. století s loutkovým divadlem. Velkým koníčkem pan Kaisera je archivní práce týkající se jeho rodiny. Má rozpracovanou historii šestnácti rodů od roku 1785. Databáze obsahuje asi 2500 osob, které jsou s ním příbuzné. Využívá archivní materiály jako matriční zápisy, staré fotografie atd. Píše kroniku svého rodu a své vlastní vzpomínky. Zachovaly se i paměti, které si psal jeho otec o své babičce. K první generaci, loutkoherci Vilému Kaiserovi, nemá přesnější data. Jeho syn, Mathias, se narodil roku 1820, žil v Čechách.

¹⁵⁴ Rozhovor jsem nahrávala 30.4.2010 v domácnosti paní Kludské na Praze 4.

¹⁵⁵ Rozhovor jsem nahrávala 1.5.2010 v restauraci na Praze 14.

V první světové válce byli v legiích, ve druhé museli doložit árijský původ až do třetího pokolení. „*Maminky švagr, ten teda nežije, von to byl polskej artista, ten byl v koncentráku.*“ Pan Kaiser předpokládá, že důvodem perzekucí jeho rodiny nebyla domnělá příbuznost s Romy, ale spíše absence trvalého pobytu. Ale „*jak říkal táta, pokud neudávali jeden druhýho, tak je nechali bejt*“.

Za války v Čechách provazochodci prakticky nevystupovali. „*Sourozenci vod mojí maminky a děda, ty byli nasazený v Německu, ale vzhledem k tomu, že byli provazochodci, tak hráli, museli jezdit, hrát pro německý vojáci, jo tam byli nasazení, ještě s německejma provazochodcema. Tatínek vod manželky, ten byl nasazenej v Drážďanech, tam vodklízel po těch náletech ty mrtvý.*“

Ani na období socialismu nevzpomíná v dobrém. „*Dědovi sebrali barák, já jsem měl pak tři roky zákaz vystupování, protože jsem řekl někde nějaký slovo, to jsem byl zrovna v plný síle. Já je rád neměl.*“ Dostal na tři roky smlouvu na angažmá do Ameriky, ale nepustili ho tam. A nechtěl prý uplácet.

U respondentova pradědečka, vyznamenaného in memoriam za loutkářství, se údajně učil loutkoherec Josef Skupa.

I maminka pocházela z provazochodecké rodiny, od Tříšků.

Od tří let chodil po laně, učil se tak, že ho jako malého nosil po laně tatínek na zádech.

Nezanevřel ani na druhou tradici rodu – umí vyřezávat a vodit loutky. „*Na loutky jsem taky nezanevřel [...] Ty předkové by mně vynadali, kdybych tam pak za nima přišel.*“ Ještě v 50. letech měl jeho tatínek licenci na provozování loutkového divadla (vedle provazochodeckého).

„*Tak to bylo i předtím, že zkrátka přes léto se bud' vystupovalo na freiplatzech a nebo jako provazochodci na volným prostranství a v zimě se hrálo loutkový divadlo. Ještě dneska si pamatuju některý hry nazpaměť, třeba Lucernu. Otec hrál pro dospělý.*“

Do roku 1960 měli svou licenci. Kvůli tomu, že byl jeho otec „soukromník“, nevzali ho na školy. Celé vystoupení musela obstarat rodina, „*Tenkrát jsme si nemohli za komunistů vzít nějaký dělníci, protože bysme byli jako vykořisťovatelé, vedení.*“ Vystupovali sami, podle zájmu obce buď s provazochodeckým vystoupením, nebo s loutkovým divadlem.

Už Mathias Kaiser, 2. generace, měl jako domovskou obec vedené Oulovice (dnešní Úlovice) u Loun. Ještě i respondent tam trávil čas mimo sezónu, než přišla roku 1963 likvidace loutkářů a oni dostali byt v Praze na Vinohradech. Nyní zůstává přes zimu v Milovicích.

Synové jezdí mimo sezónu do angažmá například do Německa, kde vystupují v cirkusech a ve sportovních halách. Sezónu všichni tráví ve finském lunaparku, kde dělají provazochodecké

show. Výkon pana Kaisera, přechod po laně přes řeku ve finském městě Imatra, je zaznamenán v Guinnessově knize rekordů. Do zahraničního angažmá jezdí od svých devatenácti let, hlavně do Rakouska. Ve Finsku byl poprvé před 26 lety.

Manželka pochází z rodu Kočkových, jsou spolu už téměř čtyřicet let. Aby mohla za socialismu se svou rodinou vycestovat (potřebovala k tomu získat osvědčení), naučila se také, už jako dospělá, chodit po laně. Má dceru a dva syny. Jeden syn má za manželku Finku.

Jiří Berousek, 63 let

Šestá generace slavného cirkusového rodu, artista a drezér medvědů. Jeho syn je ředitelem cirkusu Národního cirkusu originál Berousek.

V manéži vystupoval od svých čtyř let. Otec ho vzdělával v mnoha cirkusových disciplínách. Komunisti jim znárodnili tři cirkusy, a otec se potom mohl živit pouze jako drezér zvěře u státních cirkusů. „*To se věnoval potom jen tej drezúře medvědů, co ja naše vůbec domina, která jde z pokolení na pokolení žejo. S tou procestoval, dá se říct, půl světa.*“

Jiří Berousek se v tomto období soustředil na artistiku. Měl ale dva těžké úrazy, a tak mu nakonec otec povolil dělat jeho vysněnou disciplínu, drezúru medvědů. Procestoval skoro celý svět, čtyři roky působil v kasinu v Las Vegas. Přivydělával si cvičením zvířat. Na konci 80. let působil se svou medvědí revue ve Spojených státech, a vysloužil si tím ocenění od prezidenta George Bushe za humánní drezúru medvědů. Po revoluci se v roce 1990 vrátil do Čech. „*Já jsem dítě cirkusový, takže rodina mě stáhla domů, i když děti nechtěli ject odtamtud.*“ Už o rok později si otevřel soukromý cirkus. Ze znárodněného majetku mu vrátili pouze jeden cirkus. To, co jim nevrátili, údajně prodali „šumařům“, nekvalitním cirkusům, které je uplatily, a získaly tak tyto majetky za velmi nízké ceny. V 70. či 80. letech si údajně koupil za vlastní prostředky medvíďata, komunisti mu je ale neuznali jako majetek, a on si je musel později zpátky odkoupit.

Má bratra a dvě sestry, které nepracují u cirkusu (jedna je lékařka, druhá inženýrka), jeden bratr před lety zemřel.

Vlastní dvacet sedm 80 – 90letých maringotek, které má zaparkované v zimovišti cirkusu, na zámku nedaleko Českého Brodu. On sám bydlí v Praze.

Dále jsem pro témata výzkumu čerpala z diplomové práce **Rostislava Nováka**, osmé generace loutkáře Matěje Kopeckého, který se sám považuje za světského.¹⁵⁶ Je zejména

¹⁵⁶ NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU.

divadelním hercem, ale objevil se i v několika televizních seriálech. Vytvořil a režíroval inscenaci La Putyka, která se inspiruje novým cirkusem nebo například vlastní one-man show s názvem 8 – polib prdel kosům, jejíž tématem je rodinná historie Kopeckých a objevuje se v ní akrobacie, loutky i domácí filmové záznamy.

Na určitá témata výzkumu, zejména na vztahy mezi světskými, Sinty a dalšími romskými skupinami v Čechách a v Německu, jsem se doptávala dvou respondentů¹⁵⁷, kteří mi výpovědi poskytli jen pod podmínkou naprosté anonymity. Část jejich rodiny se pohybuje ve velmi izolované komunitě, která si silně střeží svou kulturu, a těmto dvěma respondentům (a celé jejich rodině) by v nejhrošším případě hrozila i sociální exkomunikace. Respondenti jsou příbuzní, příslušníci dvou různých generací, oba dospělí.

6.6 Témata výzkumu:

6.6.1 Pojmenování

Františka Soňa Telvácová:

Označení *světskej* používá pro sebe i okolí. Jako synonymum vnímá název *světák* (o tatínkovi – *No světák byl takovej no.*) Kolotočářům taky říká světský. Pojmenování komediant jí nevadí, ale neříká tak nikomu. *To už mi kolikrát někdo řek, že jsem komediantka. I můj muž!*
Někdo to ještě dělá pořád a někdo už vůbec ne a spíš ty světský ted'kon maj ty stánky a takovýdle věci. Cirkusy moc už nejdou.

Anonym:

Říká si *světská* i *světák* (světský – světa znalí), lidem od cirkusu *artisti*, hercům *komedianti*, ne-světským *domáci* (oslovení *gádže* používají jen Romové). Majitelům atrakcí ze západní Evropy, kteří do ČR často jezdí vydělávat, říká *šaušteléri*.

Paní Helferová:

Světský – kolotočář nebo koničkář, protože my máme taky koně. A nebo cirkusáci, ty zase co provozují cirkusy a tak, varieté. No ale já jsem jako pravá, pravá světská, jak se říká no. No my ponejvíce říkáme světský no. Že prostě pocházíme ze světských. Následuje odpověď na mou otázku, zda i dnešní loutkoherci jsou svěští. Ale jo, je to v nich, protože jsou to ta generace, co byla z těch světských. Manžel třeba je alergickéj na to komedianti, to se říká, že to jsou ti, co provozují komedii, herci. No mě to nějak neuráží no. Světáci, to ani moc ne. Vod nás se taky už některý rozdvojili. Jsou světský, jako říkáme si, že jsou světský. Víme to vo sobě. My si to, mezi sebou se tak jmenujeme, ale už třeba dělají občerstvení nebo maj autobazary nebo maj různý jakoby ty, ale zase se spolu stýkáváme, jak jsou svátky, narozeniny nebo nějaký svatby, zábavy.
Domáci – to jsou třeba co nikdy neměli atrakce.

¹⁵⁷ V textu je označuji jako anonymního respondenta mladší generace a anonymního respondenta starší generace.

Patrik Joo:

Já na to nějak úplně háklivej nejsem, protože já jsem zvyklej, když jsme třeba vystupovali ve Vegas nebo všechny kontinenty světa jsme už vobjeli s našim programem a tam naopak když řeknete v jejich slovech komediant, světskej, cokoliv, tak to je slovo uznání.

Tady je to slovo trošku zkomolený. Cirkus je taky synonym pro nepořádek, bordel.

Pro ne-světské používá pojem z privátu, zná i slovo chrapoun.

Vlastislav Schulz:

Světský – dá se říct, to je slovo od světa, od cestování. Tak jsou to cirkusáci, kolotočáři, zpěváci, herci. To jsou všechno světský, dá se říct, protože cestujou světem.

(Proč se některým pojmenování nelíbí?) Ten člověk totiž ani neví, co to slovo znamená.

Protože von si myslí, že světský náleží nám, kolotočářům. Světem kterej se toulá.

„Komedianti, to je vlastně od slova la comedia jo z francouzštiny, tím pádem jsou to potulní herci. My nejsme herci, my nic nepředvádíme. To se vžilo za dřívějšího režimu a prostě to byla spíš taková urážka. To byl člověk takovej hochštapler, takovej přijede, mluvka, kterej tak akorát aby vybral peníze, měl se dobře, takovej příživník v tomto státě.

Světák má podle něj stejný význam jako světský. Ne-světští – z privátu, domácí. Privátní je člověk, kterej necestuje.

Kolotočáři ano i Němci maj slovo šaušteléri, šauštelér, kolotočář (označení pro německé kolotočáře).

Dagmar Kludská:

Světský jsou dvě kategorie, první kategorie jsou lidi, kteří žijí u cirkusu, to jsou artisté, umělci, a druhá kategorie jsou lunaparky, kolotoče atd. Ty jsou brány za světský. Mezi sebou se to tam míchalo.

Používá i pojmenování cirkusák. Pro ne-světské člověk z privátu.

Ladislav Kaiser:

Světský – starý, vžitý slovo, týká se to těch lidí, který ty předkové, aspoň jedna dvě generace, jezdili po tom světě nebo po tej vlasti českéj. Světský – svět, jezdili po světě.

I cirkus i kolotoče. Jedno slovo pro všechny lidi, který se pohybujou. Buď s tím cirkusem, nebo s kolotočem, nebo my skáčíme po špagátě.

On sám se za světského považuje a nevnímá to označení jako urážlivé. I když to slovo třeba nepoužíváme. Nechci na sebe upoutávat zbytečně. Komediant – víceméně to patřilo hercům, protože dělali komedii. V týchletý době už to lidi spíš vztáhli na nás. Komediant se rovná méněcenněj člověk. Namám rád slovo cirkusák, je tam ředitel, artisti, dělníci, cirkusák zahrnuje všechno dohromady v jedno, třeba ty artisti, to je něco jinýho, tam ty rozdílý jsou, respondent používá pro pojmenování názvy konkrétních povolání – např. artista, dělník od cirkusu.

Kolotočář – novější jméno, nás to lidi berou zas spíš jako něco méněcennýho. Člověk kterej má zábavní podniky – spíš.

Světák – mezi námi sem tam ho použijem. Je to stejný jako světský.

V Německu říkaj, my jsme komedianti. Ve Finsku, tam nejsou tak starý tradice. Nemaj pojmenování světských. Je to v lidech. Tam lidi berou jako normální lidi, jako jejich povolání. Buď jseš dobrej, a nebo jsi špatnej.

Lidi z privátu – chrapouni (nepoužívá), mně to připadá to samý, jako když byste mi řekla cirkusák. Domáci ano – člověk bydlí na jednom místě. Gádžo, to se taky říkávalo, záleží jak to ten člověk použije.

Jiří Berousek se ztotožňuje s pojmenováním *cirkusák*. *Já se nestydím za to, že jsem cirkusák.*

Rostislav Novák:

*Nyní, v roce 2006, žijí potomci 6.7.8. a 9. generace legendárního Matěje Kopeckého. Jsou roztroušeni po celé České republice. V rodině máme cirkus, několik stánků s cukrovím, se zeleninou a oblečením, několik rodinných loutkových divadélek, mnoho herců, nějakého artistu, tanečníka, žongléra, budoucího spisovatele, scénografa, plno dětí a zvířat a hlavně plno „světských“.*¹⁵⁸

Dvojice anonymních respondentů.¹⁵⁹

Všichni mohou být – cirkusáci , kolotočáři atd. Světský může být jak Rom s určitou (kočovnou) profesí, tak Gádžo. Takže ta identita je poutaná k práci, ke kočovnictví nebo polokočovnictví, i když ty rodiny třeba už nekočují. Aspoň tak to vnímám. (mladší generace)

...co Cigán, co světскеj, každej bude mít jiný názor...

Světský pochází ze slova světáctví, ten kdo se toulá po světě a to může být jak Rom, tak komediant, nebo kdokoli kdo se k tomuto životu přidal. Může to být stejně Gádžo jako Rom." Světský, to je životní styl. (starší generace)

Už na těchto prvních výpovědích je znát, že co člověk, to individuální názor, nedá se zobecňovat. Přesto ale můžu víceméně shrnout, že pojmenování *světský* znají všichni respondenti, všichni se s ním ztotožňují, většina jich ho používá jako autonymum, někteří dávají přednost označení podle profese (*artista, kolotočář*). Jako synonymum ke slovu *světský* vnímá většina *světák*. *Komediant* je vnímáno jako exonymum, které by ale mělo patřit spíš hercům, než světským obecně. Někteří respondenti ho vnímají jako pejorativní. Rozporuplné názory panují na užívání profesionym *cirkusák* a *kolotočář*. Respondenti používají několik pojmenování najednou.

V posledních letech k nám jezdí hodně majitelů atrakcí z Holandska, Německa a dalších západoevropských zemí. Německým provozovatelům lunaparků se prý říká *šaušteleři* (i oni sami se taky nazývají), německým kolotočářům *komedianti*, což prý nemá v Německu pejorativní nádech jako u nás.

Pro osoby „ne-světské“ se používají nejčastěji názvy *domáci* a *člověk z privátu*. Za hanlivé je považováno pojmenování *chrapoun*. Zde je možné, že toto pojmenování někteří respondenti používají běžně, ale ze slušnosti to přede mnou popřeli. Název *gádže* (přejatý z romštiny) někteří používají, jiní ho považují za pojmenování, které užívají pouze Romové.

¹⁵⁸NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 7 – 8.

¹⁵⁹ Všechny výpovědi těchto dvou respondentů mi byly dodány písemnou formou, kterou jsem nijak neupravovala.

Kdo jsou světští?

Všichni respondenti se shodují v tom, že provozovatelé lunaparků jsou světští. U cirkusu už to tak jednoznačné není, občas převládá pojmenování artista či cirkusák. Někdo řadí mezi světské i herce a zpěváky, což naprosto vylučuje etnický rozměr pojmu. První generace mnoha současných rodů světských se věnovala loutkoherectví. Někteří respondenti mi potvrdili, že i je považují za světské.

Lidé, jejichž předkové se živili v cirkuse či lunaparcích, ale oni již mají jinou profesi, jsou pro některé respondenty také stále *světští*. Mezi světské řadí někteří i prodejce občerstvení, majitele autobazarů, stánkové prodejce. Lidé, kteří mi odmítli poskytnout rozhovor pro tento výzkum, se považují za světské a jejich profesemi jsou např. obchodování s auty, stánkový prodej sladkostí či prodej oblečení v kamenném obchodě.

Názor dvou anonymních respondentů se vymyká názorů většiny ostatních. Podle nich se světským může stát kdokoli, jde o životní styl, ne zvláštní skupinu. Podstatné je pouze to, že se daná osoba toulá světem.

6.6.2 Úloha příjmení + přezdívky

Silným identifikačním poutem je příjmení, které se stejně jako profese světských dědí z generace na generaci. Uvedu, která příjmení se u respondentů vyskytují a jakou roli příjmení přisuzují. U anonymních respondentů příjmení ani přezdívky neuvádím, byli by kvůli nim lehce identifikovatelní.

Kriminalista Šturma uvádí ve svém článku o „světských osobách“:

*Časté užívání přezdívek: Čára, Medla (od něm. Das Mädchen), Heigi aj. Přezdívky však již neuplatňují v takové míře jako kočovní cikáni.*¹⁶⁰

Zajímalo mě, zda se ještě u světských přezdívky používají, jakou hrají roli a jak se vytvářejí.

Františka Soňa Telváková:

V rodině se objevují příjmení Telvák, Holomek, Burianský. Přezdívka Soňa: *Mně takhle říkají vod peřiny. Mě vodrodila porodní bába, jmenovala se Soňa. Kmotra si přála, abych měla její jméno, tak máma jí vyhověla, ale protože se jí to jméno nelíbilo a když porodní bábě taky ne a když máma se s ní znala, tak jí ... mě pojmenovali Soňa.* Občas se prý přezdívky u cirkusu objevovaly.

¹⁶⁰ŠTURMA, NPOR. VB Jaroslav. Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob . In PROCHÁZKA, KPT. JUST. Dr. Miroslav. *Kriminalistický sborník : s přílohou Soudní lékařství*. Praha : Vydavatelství časopisů MNO, 1959. roč. III/9, č. 8. s. 344 – 356.

Paní Helferová:

Jedná se o velkou rodinu, jelikož její manžel pochází z osmnácti sourozenců (z nichž se dospělého věku dožilo třináct). Příbuzní jim jsou Šimkovi, Vocáskovi (z Kladna), Lagronovi, Berouskovi, Tříškovi, Štaubertovi, Kellnerovi.

V rodině Helferů je hned několik Karlů, vytvářet přezdívky je tedy nutnost (jejímu manželovi se říká Lábus, další jsou Velkej Karel, Malej Karel). Tato situace se opakuje ve většině rodin, často se dědí nejen příjmení, ale i křestní jméno. Klasické přezdívky podle výrazného charakterového či fyzického znaku dávají hlavně dětem.

Patrik Joo:

Příjmení Berousek, Kaiser, Němec

Vlastislav Schulz:

Příjmení: Berouskovi, Kočkovi, Kaiserovi.

Přezdívky se dávají *z legrace nebo z bujnosti, třeba už zamlada tu přezdívku nese* (např. příbuznému Emilu Schulzovi se říká Žabec). Jinak se v jeho rodině rozlišují různé větve Kočků, a to podle měst, ve kterých žijí (*praskej, brněnskej, ostravskěj*).

Ladislav Kaiser:

Příjmení v rodě: Kellnerové, Junkové, Beckové (z toho mohly vzniknout další jména Bek, Pech), Tříškové, Berouskové (ty co maj cirkusy jsou hodně vzdálení příbuzní, okolo 1842 – 3 se to dělí na větve, jedni se věnovali cirkusu a pak provazochodci), Němcovi, Landgráfové – zhruba 1952 vymřeli, Malečkové, Štaubertovi.

Přezdívky – Tatínek náš, ten to nemá rád, nenechávej si to říkat nebo dělej, že na to neslyšíš. Švagrovi se ale říkalo Šroubeček.

Z těchto ukázek je patrné, že rody jsou provázané, sňatky mezi lidmi od cirkusu a lunaparků nejsou výjimečné. Nesetkala jsem se s fenoménem „kupování příjmení“, příjmení po matce, místo po otci, zdědila pouze Františka Telváková (osobně se domnívám, že otcovo příjmení Holomek bylo silně identifikační, a nehlásit se k romskému původu bylo tehdy pro rodinu schůdnější). V používání přezdívek se světští neliší nějak výrazně od ostatních. Pouze vzhledem k velikosti rodů a tomu, že se navzájem hodně příbuzných zná a jména se opakují, je nutné pomocí přezdívek rozlišovat nositele stejných jmen.

Jelikož každý rod, ve kterém se profese dědila z generace na generaci, je s profesí silně spjat, poskytuje mu identitu, je příjmení velmi důležité. Je to značka, která vydělává a zároveň silný identifikační symbol.

Když řeknete ve světě Berousek respektive u nás, tak toto jméno je toho času je každému známo, že jsou to medvědáři že jo a mohu říci, daleko i více v zahraničí, než u nás. (Berousek)

6.6.3 Profese

Zajímalo mě, jak se projevuje identita v profesním životě? Jak je identita světských propojena s jejich profesí? Zda se profese dědí, jak je předávání profese důležité, zda si rody konkurují, nebo spolupracují atd. Z minulých kapitol už vím, že světská identita je buď upnutá k tradičnímu řemeslu (lunapark, cirkus), přičemž stačí, když se těmto profesím věnovali předci, nebo se jedná pouze o životní styl, tj. identita světských bezprostředně souvisí se současnou vykonávanou profesí, důležitý je kočovný život, světským se může stát přijetím kočovného zaměstnání kdokoliv.

Takže ta identita je poutaná k práci, ke kočovnictví nebo polokočovnictví, i když ty rodiny třeba už nekočují. (mladší generace z dvojice anonymů)

No já to cejtím jako svoje povolání a že jsem světská a беру to tak, já se za to nestydím. To je proto, že my jsme takovej ten spolek, že jejich rodiče to provozovali a zase to dělaj tuhleto profesi, ty kolotoče, lunaparky, takže se to dědí. (Helferová)

Přáním většiny rodičů je, aby potomci zůstali „u řemesla“, což potomci velmi dobře vědí.

Náš rod má dlouholetou tradici, která je silně zakořeněna v každém z nás. Dokázat se nějakým způsobem navrátit k tradici kočovných hereckých rodin je v téhle době pro mladého člověka téměř nemožné, ale ne úplně.¹⁶¹

Když se vdaj od těch rodin děti, tak každěj přijde na tu svoji cestu, jinak by se to neuživilo. (Berousek)

My to musíme mít na úrovni (cirkus), protože kdyby to nebylo na úrovni, to by se musel tatínek normálně obracet v tom hrobě, protože to byl takovej fanda, kterej nás proslavil po celým světě že jo. (Berousek)

Někteří potomci mají ale se svou budoucností jiné plány.

O divadlo jsem stále nejevíl zájem. V tomto období dospívání mi babička říkala: „Rostíku, ty stejně jednou budeš hrát loutkové divadlo!“ Já jsem se naštvál a pustil jsem se s babičkou do výměny názorů: „Babi, já divadlo nikdy dělat nebudu. Nebudu jako vy všichni ostatní. Já budu dělat něco jiného!“ snažil jsem se dát najevo, jak moc chci být jiný a vymanit se z rodové tradice. Babička se už nikdy nedozvěděla, že jsem se k divadlu dostal a dokonce k loutkovému.¹⁶²

Někteří ale svůj záměr dotáhnou do konce a začnou se věnovat něčemu jinému. Mnoho cirkusáků přešlo na provoz atrakcí, někteří začali podnikat v jiných oborech a někteří se rodinné tradici úplně vyhnuli (sestry Jiřího Berouska jsou lékařka a inženýrka). Často se to stává u žen, které se odstěhují za svým manželem a začnou žít podle jeho zvyklostí.

Dcera provazochodce L. Kaisera se jako malá učila chodit po laně, ale *vystupuje v cirkusech na těch šálách, provdala se, manželka jde většinou za mužem.*

¹⁶¹ NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 51.

¹⁶² NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 46.

Je známo, že Jiří Berousek má dlouholeté (i soudní) spory se svým bratrem kvůli značce Berousek. Nespolupracuje se sourozenci, protože všechny jejich děti by se prý chtěly stát řediteli. Začal si proto místo toho najímat zahraniční artistry.

Je pravda, že mezi rody, a někdy i mezi členy jedné větve, jsou určité nepokoje, kdy jsou schopni na sebe shazovat různé věci. Karel vzpomíná jak mu jeho vlastní švagr „vyfoukl“ štaci: „Honza ten měl smysl pro srandu. Vzal nám Chabařovice. My tam jeli hrát a ono už bylo odehráno. Honza byl srandista.“ Dnes to zní jako legrace, ale tohle se dělo normálně, o štace se muselo „bojovat“.¹⁶³

[...] každé ty svoje místa drží kde provozoval za dřívějšíka, tak zůstal tady jako. Tím pádem takový nepsaný právo u nás je, že já nelezu do Olomouce a z Olomouce nejezdí sem [do Brna]. Najdou se taky takový, že třeba jsou spekulativní, že prostě chce rychle zbohatnout, tak by vzal i tomu druhému, ale to je takový nepsaný zákon, nemá jako by tu, tady co dělat. (Schulz)¹⁶⁴

Dědí se nejen řemeslo, ale často i místa, na která se po generace jezdí (neboli štace).
No my ponejvíce jezdíme na těch svých stálých, co třeba rodiče jezdili. Druhý by tam taky chtěli, ale my s těma úřadama máme udělaný smlouvy. ... No tak taky by se nám to nelíbilo, kdyby nám to překupovali. (Helferová)

Například provazochodci to mají jednodušší, bylo jich vždy méně.

Když jsem to vedl já, teda nejdřív můj bratr, tak to tady už bylo třeba čtyři pět skupin provazochodců. Tak zkrátka jeden jel na hradeckej a na plzeňskej, abychom se jeden druhému nepletli. (Kaiser)

Někteří respondenti se obávají toho, že až se řemeslu přestanou věnovat oni, tak v rodině zanikne.

My jsme asi poslední (provazochodci). Hodně práce a malý finanční úspěchy, na tu dřinu a na to riskování. (Kaiser)

Ta další generace už do toho nepude, protože von nebude dělat votroka. (Schulz si stěžuje na podmínky lunaparků v ČR.)

Někteří dědičnost profese spojují s děděním „jediné krve“.

Kdybych to neměl v krvi, já jsem šestá generace, děti sedmá, jo, vnoučata už osmá generace že jo, takže to by nedělal nikdo, to musíte... hlavně v krvi to musíte mít, že jo. (Berousek)

Profese a s tím spojený kočovný život je to, co světské spojuje. Ať už v minulosti, nebo dodnes. Důraz je kladen na dědičnost řemesla, nestává se, že by se pokračovatelem stal někdo mimo rodinu. Středobodem existence a pokračování rodu je profese. Pokud nefungují vztahy v rodině, potomci nechtějí dědit řemeslo, ocitá se existence podniku v nebezpečí.

¹⁶³ NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 24.

¹⁶⁴ POLÁKOVÁ, Jana.: Jak se žije kolotočářům aneb současnost lidu světského. Materiál Muzea romské kultury v Brně. Nahráno 31.8.2006.

6.6.4 Vzdělávání a výchova

Aby se mohl potomek věnovat řemeslu, musí se ho nejdřív naučit. Rodiče ho vychovávají k tomu, aby nedělal rodu ostudu. Zároveň je podrobován formálnímu učení, povinné školní docházce. V této kapitole se podívám, jak se dá všechno skloubit a jak výuka řemesla a výchova probíhají.

Základními kameny vývoje dítěte u provozovatelů lunaparků a cirkusů je vedle klasické výchovy výuka řemesla v co nejučtější věku příprava na jeho budoucnost v rodinném podniku.

No to můj tatínek byl artista a vod dvou let už mě jako drezíroval, takže já jsem byla jako vodmala ta hadí žena. (Telváková)

Většina respondentů se nebrání vzdělání mimo rodinný podnik, a tak artisti navštěvují ve městech, kterými projíždějí, kurzy gymnastiky, baletu, bojových umění atd.

Pak jsem v těch patnácti letech přešla na gymnastiku. To jsem měla diplomy. Takže jsem dělala gymnastiku, balet a takový mišmaš, všechno dohromady. (Telváková)
Dcerka má školu, ale odmala s náma cvičí na laně.

Zvláště u cirkusu je vzdělání v oboru velmi komplexní záležitostí.

Já vystupuju v manéži od čtyřech let žejo. No tak já jsem prošel hrozně moc žánrů, víte, to nejde, že byste dělala hned drezérství, musí se začít od píky, že jo, od partevní akrobacia jo, od žonglérstva, žonglérství, to se učí nejdřív, takový ty základy jo, potom ta akrobacie, na pohyblivým válečku, na trampolině, potom na hrazdách, že jo, na volných žebřících, na jednokolkách, všechno, takto pomaly nás tatínek pomalinku všechno učil, my jsme museli umět všechno. To se nedá zaplatit ty zkušenosti, co mi dal táta žejo. (Berousek)

Údělem školou povinných dětí, jejichž rodiny žijí kočovným životem, je navštěvování mnoha různých škol v sezóně, podle místa, kde zrovna se svým cirkusem či lunaparkem stojí. Většina respondentů má ukončené základní vzdělání, někteří studovali střední školy.

I mezi námi, cirkusáky, jsou lidé, který jsou opravdu vzdělaný. (Berousek)

Týden jsem chodila do školy nebo čtrnáct dnía hned zase mě přihlásili tam, ten den jsme se odstěhovali odpoledne a ráno už mě táta ved do školy jinam. (Telváková)

Mezi světskými najdete jen velmi málo lidí s vysokoškolským vzděláním, není totiž potřeba. Už předem je jasné, že bude pokračovat v tradici, ať už kolotoče, cirkusu, či stánek se žužu. Život světských je spontánnější, když jsou peníze tak se utratí, bohatstvím se pochlubí a užívají si luxusu za cenu toho, že následující dny se bude žít stylem „z ruky do huby“. Život světských je taky docela odríznutý od veškerého dění okolo, moc se neřeší politika, dějiny a vůbec svět. Žádné cesty za poznáním.¹⁶⁵

Nutností, ale i výhodou, je pro kočujícího člověka znalost cizích jazyků.

¹⁶⁵ NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 58.

Svýho času těch osm deset jazyků mi nedělalo problém. Já naopak když jsem přijel do Čech, tak jsem měl problémy s češtinou. (Joo)

L. Kaiser mluví německy (*Ještě za těch starších cirkusů bylo zvykem, že s artistama se mluvilo německy.*) a italsky. Jeho syn si vzal Finku, manželka i děti se finsky naučily.

J. Berousek se domluví *plynule, s chybama, desíti, jedenácti jazyky.*

Formální učení doplňuje výchova.

Vono už v tom dítěti to je, protože ví, že musí bejt u kšeftu, musíme rychle támhle ject, tohleto sehnat, vona jezdi s náma, no a už se musí pomalu učit. A pak k tomu má ten vztah, ví, že má ňákou starost, musí se něco dělat a pak ji to baví a pak u toho zůstane a jde to dál no.

(Helferová)

Většina rodičů razí metodu ukaž dítěti, co je krásné na vašem řemesle a ono si k němu už cestu samo najde.

Tatínek můj, ten do ničeho nenutil. Zkrátka, chceš to dělat, tak já ti poradím. Pokud to chceš dělat, tak to dělej, abys těm lidem něco dokázal. (Kaiser)

Důležitá je světská výchova. Je založená na kamarádské bázi, je svobodnější, otevřená, charakteristické je silné citové pouto – někdy jsou na sobě jednotliví členové až citově závislý, někdy se může zdát výchova i trošku vulgární (o sexu, o hovnech apod. se mluví již od útlého dětství).¹⁶⁶

Někdo si na rodinné výchově staví i svou výlučnost.

Voni byli strašně vedený ty Kludský, to byla fakt trošku jiná sorta, věřili si v něco, byli pobožný, měli jednu ženu, nepilo se, snad ani nekouřilo, tam byla fakt disciplína. (Kludská)

Dá se říci, že naučit potomky řemeslu je pro existenci podniku určující. Je na něj kladen velký důraz, počítá se s tím, že pokud se dítě i náležitě vychová, získá k rodinné profesi vztah, a dobrovolně po rodičích profesi převezme a zůstane u ní celý život.

Formálnímu vzdělávání není přikládána taková důležitost, protože potomkovi de facto stačí to, co ho naučí jeho rodina, předpokládá se, že zůstane u profese. Může dojít i k extrému, kdy je formální vzdělání považováno za překážku ve vzdělávání se řemeslu.¹⁶⁷ Co se v profesi využívá, je znalost cizích jazyků. I ty se ale člověk naučí právě cestováním za prací.

6.6.5 Rodina

Pro lidi zvenčí jsou rodiny světských symbolem rodinné soudržnosti, provázanosti, v horším slova smyslu až mafiánského charakteru. Ptala jsem se na to, kdo je hlavou rodiny, jaké role mají členové rodiny, kam až sahá povědomí příbuznosti a jaké funkce rodina plní. Všichni respondenti souhlasili s tím, že hlavou rodiny je muž. Žena má ovšem také své nezastupitelné místo. Každý člen rodiny má svou danou roli, své povinnosti.

Hlava rodiny jsem já a tou hlavou hejbe manželka. Vždycky jsme se radili, ne že bych upřednostňoval svoje právo. (Kaiser)

Já teďka s manželem vyřizujeme ponejvíc ty písemnosti. Ponejvíce ta ženská se stará vo ty domácí práce, aby bylo čisto, uvařeno, no a potom když má ňjakou atrakci, tak hlídat, aby to

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Viz dříve zmíněný dokument o Bohunce Navrátilové, kapitola o televizi.

měla v pořádku. No a ten chlap se stará vo to místo a vo to stavění, když se přejíždí, aby to všechno fungovalo. Za nějakej rok to převezme nejstarší syn, jako to vyřizování a zase ta jeho žena mu bude pomáhat. Ponejvíce je to na tom chlapovi. Ten chlap je hlava rodiny, ale taky se hodně raděj mezi sebou. (Helferová)

Je to rovnoprávnost. Kápo vždycky je ten nejstarší chlap v rodině. Má zodpovědnost za všechny ostatní. (Joo)

„Jako já s váma. Taky jsem nešla nikam. Jak by jsme to zařídili. Já bych šla, ale nešlo to v tu dobu, táta byl furt v divadle, kdo by se o vás staral. U nás se ženský podřizují rodině..“ a to myslím máma řekla dost diplomaticky. Myslím, že se máma ani babička nepodřizovali jen rodině, ale taky svým mužským protějškům, kteří si dělali divadlo, a tím pádem to,co je baví.¹⁶⁸

Jednotlivci mají většinou výborné povědomí o tom, kdo všechno je jejich příbuzný. Rodinné sítě jsou velmi široké, za příbuzného je považován i člověk z několikátého pokolení.

I když třeba je to z pátýho kolena, tak je to strejček. Je to jeden z takovejch zvyků, kterej se dochoval. (Kaiser)

Jeho pradědeček byl švagr mýho pradědečka, tak to už je vo ničem. Nejsou si třeba ani příbuzný, naše kráva se napila z vaší louže. (O takovémto vztahu hovoří L. Kaiser jako o příbuzenském, i když lidé z ne-světského prostředí by to tak nebrali.)

Z ekonomického hlediska je pro chudší podniky důležité, aby co nejvíce pracovních povinností zastali v podniku členové rodiny. Jinými slovy, externí zaměstnanec se musí zaplatit, rodina může počkat.

Proto těch kvalitních podniků je tady málo, protože to nikdo nemůže utáhnout. Většinou jsou to rodinný podniky, kde jsou čtyři lidi, všichni dělaj všechno,maj ještě dva nebo čtyři zaměstnance a tím to končí. Ve víc prostě to neutáhnou. (Joo)

Když se celá rodina zapojí, tak se daří a může se kupovat. (Schulz)

Každá rodina se stará o svůj podnik, maximálně spolupracuje s příbuznými, ale jakmile se jedná o nějakou záležitost společnou všem (cirkusákům, kolotočářům), táhnou za jeden provaz.

Ty rodiny držej hodně pohromadě. Když bude nějakej problém zvenčí, třeba ted'ka řešíme problém s vládou, tak všechny ty rodiny, ať voď kolotočů nebo voď cirkusu nebo voď divadel, tak v ten moment budeme držet spolu. I když je to pro mě konkurence a nebudem se mít rádi, tak v ten moment držíme spolu, vždycky. (Joo)

Dříve nebylo výjimkou, když měla rodina až dvacet dětí. Dnes se situace mění.

Dřív mnohem víc dětí. Dneska jedno, dvě, víc nechcou. Na co mít tolik dětí, když je chcete zaopatřit, pomoct. A není ani doba na to dneska už. (Schulz)

Rodina je pro jedince zázemím jak osobním, tak profesním. Rodinná soudržnost, provázanost rodů a vzájemná komunikace, to jsou hodnoty, které světští považují za jedny

¹⁶⁸NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 43. Novák mluví se svou matkou o tom, proč nešla k divadlu, což bylo její přání.

z nejdůležitějších. Rodina je nositelem profese, příjmení, vlastní historie, kultury a hodnot.

Čím početnější a rozvětvenější rodina, tím má jedinec větší pocit bezpečí, když se dostane do nesnázi, stojí za ním příbuzní. To v minulosti pomáhalo světským rodům přežít jejich nelehké osudy. Široká rodina zároveň vyžaduje větší odpovědnost za osobní činy. Pokud někdo zostudí jméno rodu, zostudí tak všechny jeho příslušníky.

6.6.6 Vnitřní hierarchie skupiny světských

Ač jsou světské rodiny velmi příbuzensky provázané, existuje v tomto společenství jistá hierarchie. Nemluvě o tom, že mnohé rodiny si ekonomicky konkurují. Zajímalo mě, podle jakých kritérií se hierarchie utváří. A to jak v rámci ČR, tak i u podobných skupin v zahraničí.

*(Existují mezi světskými nějaké podskupiny, které se navzájem vymezují? Které a čím se liší?)
O tom zase vím jen to, že se to liší podle profese, takže komediant, cirkusák, stánkař na trhu atd. (anonymní respondent, mladší generace)*

Některý lidi rozdělují komedianty od kolotočů, světský od cirkusu, jakoby artisti jo, ale mně osobně... My mezi sebou prostě jsme z branže, já to vůbec nerozlišuju. Žijou stejnej kočovnej život. V mejch očích to maj jednodušší než my [kolotočáři]. Samozřejmě v jejich očích to máme třeba jednodušší my. Můj bratranec má lunapark v Brně, velkej. Se solidníma kolotočovíma firmama spolupracuju. (Joo)

Máma o nás pořád dbala, my jsme v životě nebyly ušmudlaný, vždycky jako z cukru. Byla to taková zděděná obrana proti předsudkům, ty byly v lidech odjakživa. Lidi nás zkrátka házeli do jednoho pytle s majiteli pouťových atrakcí, co měli na zápěstí tetování a v uchu mosaznou náušnici, většinou exoticky profiknutý a hlavně dosti zanedbaný. To se ví, že historicky nás leccos spojovalo a my se k tomu hlásíme. Jednou mi kbelská babička řekla: „Aničko, ty jsi přece taky „světská“! A já jí na to: „Já vím, ale civilizovaná.“¹⁶⁹

Některé rody se od ostatních světských distancují úplně nebo se nad ostatní vyvyšují. Souvisí to nejspíš s obrazem, jaký měli světští ve společnosti.

I přesto, že „Kopečáci“ patřili mezi „šlechtu“, tak se údajně ani pátá, ani žádná další generace se „světskými“ nějak úzce nescházela, ale spíše navazovali kontakty mezi obyčejnými „chrapouny“.¹⁷⁰

Odhaduju, že nejen děda Matěj, ale už jeho otec, musel být výjimečná osobnost mezi „světskými“. Dbali na to, jak chodili oblíkání. Nepatřili mezi klasické „světské“. A dbali na své produkce, aby to byla skutečně poctivě odvedená práce.¹⁷¹

My jsme byli taková trošku šlechta mezi těmi světskými. (Kludská)

Anonymní respondentka nevnímá zahraniční (zejména holandské, francouzské a německé) majitele atrakcí jako konkurenci. Ze začátku je zastíní, ale po čase se „okoukají“, čeští provozovatelé na rozdíl od nich udržují ceny za vstup na atrakce, jsou vnímány návštěvníky jako tradičnější.

¹⁶⁹NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 75. Hovoří příbuzná R. Nováka z rodiny Kopeckých.

¹⁷⁰NOVÁK, Rostislav . 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU. s. 24.

¹⁷¹Tamtéž.

Podle paní Helferové mají čeští provozovatelé jinou cílovou skupinu, a proto si se zahraničními nekonkurují. *Přitáhnou víc lidí a lidi si to pak rozeberou. Na holandský jdou mladý, jsou drahý. Starší jdou na český. Za konkurenci považují české atrakce, cirkusy jim nevadí.*

Vnitřní hierarchizace skupiny světských je velmi individuální záležitostí. Zvláště v rámci rodů, kde mají zastoupené jak lidi od cirkusu, tak od kolotočů, se na rozdíl nepohlíží. Některé rody si naopak zakládají na své výlučnosti. Rodiny mých respondentů nemají se zahraničními světskými užší vztahy, takže se konverzace omezila na to, zda si navzájem konkurují.

6.6.7 Rodinné legendy

Jedna věc jsou fakta získaná z archivních záznamů, věc druhá legenda o původu rodu, kterou si snad každá rodina předává z generace na generaci a nikdo už pořádně neví, co je pravda a co výmysl.

Jediný, co není úplně zdokumentováno, je to jméno, jak vzniklo, ale podle posledních zápisů a předků to byl... pocházelo to z Maďarska, Joovan, levoboček šlechtice, a ten se dal ke kejklířům potulným a zkrátil si to na umělecký Joo. (Joo)

Dívali jsme se do análů, zjistili jsme, že původně jsme snad z Polska, dokonce von byl nějaký andjunkt u nějakýho krále, že něco dost znamenal, ale on byl potom v nemilosti, pak byla válka a on musel utéct se svojí synama. A utek sem k nám. Tady se živili, jak to šlo. Majetek tam nechali, vo tom jednom vůbec není nic známo a ten druhý se jmenoval Antonín a ten to začal. Začal tuhlectu menažerii. Námořník prodával vopičku, on ji koupil, začal ji ukazovat na flašinetu, viděl, že se to lidem líbí, koupil krokodýla... (Kludská)

Podle L. Kaisera má každý rod svou pověst.

Lagronovi říkaj, že je jejich předek Francouz, že se sem dostal za Napoleona. Pověst se dědí z generace na generaci, že sem měl přijít první Kaiser po bitvě na Bílý Hoře jako podkoní knížete Lichtenštejna, ten měl potom vnuka, ten vnuk se zamiloval do dcera písaře. Je to pověst, na který může něco být pravda, ale taky nemusí být pravda nic. Ty dva mladý se chtěli vzít, ale tenkrát bylo to právo první noci, tak ten pán zkrátka, tam píšu, že bylo počato hezké děvče, tak pán kníže si uplatnil právo první noci, ten mu ji nechtěl dát, tak zkrátka ji svedl a spolu utekli. Ten kníže se pomstil tím, že nesměli jim nikde dát práci, že je nesměli oddat, na tom panství. Vo prapradědkovi se říkalo, že měl propadnout kartám a pití. Ale pak z těch potomků nikdo nepil.

Téměř na úrovni legend jsou i údajné rodové přízně s různými celebritami. O mnoha slavných lidech se říká, že jsou světští. Pokud jde například o herce Oldřicha Kaisera, Ladislav Kaiser se pídí po nějakém, i vzdáleném příbuzenství, ale nic nenašel.

Já bych musel vidět nějaký doklad. Kdyby věděl, že je, tak by to nedal na světlo boží, lidi u nás jsou zlí. Ty Kaiserovský cuky, ty komediální, tam má.

Rodinné legendy jsou velmi důležité pro stmelení rodu i světských jako skupiny zároveň. Posilují vědomí společné historie. S jistou nadsázkou se dá mluvit i o vědomí společného předka. Je jím množina potulných komediantů, což byly první generace světských rodů. Ať to byli potulní kejklíři, nebo loutkoherci, nebo kdokoliv jiný.

6.6.8 Vztahy s dalšími skupinami

Identita se buduje i vymezením se od ostatních, které daný jedinec považuje za odlišné od sebe sama. I tento proces je do značné míry individuální a mě zajímalo, v čem spočívají hranice mezi skupinami, kde se nacházejí a jak jsou ostré¹⁷². Už v historické kapitole jsem rozebírala politická nařízení, která se někdy oficiálně týkala jen Romů a Sintů, ale jejich důsledky dopadaly i na světské. Světští byli odedávna s Romy a Sinti směřováni, a proto jsem se respondentů ptala na toto údajné spojení. V další části kapitoly se zaměřím na rozdíly, které vnímají světští mezi sebou a všemi osobami, které vnímají jako „ne-světské“.

Romové a Sinti

Světský může být jak Rom s určitou (kočovnou) profesí, tak Gádžo. (anonymní respondent, mladší generace)

Světský nemusí být Rom, ale Rom je zároveň světský. (Pokud to není asimilovaný Rom který se k romství nehlásí.) Světský pochází ze slova světáctví, ten kdo se toulá po světě, a to může být jak Rom, tak komediant nebo kdokoli, kdo se k tomuto životu přidal. Může to být stejně Gádžo jako Rom. (anonymní respondent, starší generace)

Roma, to je etnická skupina. Světský je životní styl. Roma měli praucha a světský nemají praucha protože světský to je životní styl, to není etnická skupina. Světský můžou převzít praucha ale byla by to jenom povrchní záležitost. Když bude světský žít mezi Romama tak musí dodržovat praucha... Ale jako Žid je Žid i když nedodrží jejich "praucha", Rom je Rom i když je nedodrží protože to je etnikum. (st. gen.)

Neromský světský jako takový není povinen dodržovat romské zákony, a jestli zná nějaká romská slova, to nevím, ale nemá pořádně romsky mluvící předky. Rom, teda pardon cigán, ať už to je Sinto nebo český Rom, je zároveň víc hrdý na svůj původ a víc se za něj stydí (nebo se ho snaží zatajit) než světský, ale tohle fakt nevím, to si jenom domýšlím. Jinak nevím, vždyť já přece žádný necigánský světský neznám, žejo. No a Sinti se od všech ostatních skupin odlišují tím, že si nejvíc zakládají na svých zákonech, aspoň naoko, nejvíc si střeží svůj jazyk a cigánskou identitu vůbec. Jsou asi nejizolovanější, ale to zase platí už jen pro ty tradiční. (ml. gen.)

Rozhodně jsou rodiny, kde ty lidi patří ke všem těmhle skupinám, a proto není dost možné popsat kulturní rozdíly. (ml. gen.)

Pokud cítí jedinec několik identit najednou, je zajímavé zjišťovat, zda je cítí jako rovnocenné, či některou z nich upřednostňuje.

Je nějaká z identit prestižnější? Být Sinto, nebo světský?

Řekla bych, že určitě být Sinto, ale nevím co by na to řekl světskej gádži. (ml. gen.)

¹⁷² V tomto případě mám na mysli skupinovou identitu.

Podle mého názoru jsou ty světský, který jsou lepší než jiný Roma, třeba kotláři na Slovensku, ty jsou jako nižší. Roma se rozděluje podle nějakých těch skupin, jako třeba Lovari. Komedianti byli považováni za nižší skupinu. Vyšší kasta světských to byli bohatí Roma. (st. gen.)

Následující otázkou narážím na problematiku pojmu světský jako autoetnonyma, přičemž předpokládám, že pro některé skupiny může být nepřipustný.

Znáte i Sinty, kteří třeba provozují lunaparky nebo cirkusy, ale označit se za světské ostře odmítají?

To neznám, ale asi existují. (ml. gen.)

Hlásí se Sinti a světští, co znáte, k příbuznosti s Romy?

Ty co znám tak jo, ale některým vadí jméno Rom, jiným ne (řeknou třeba "jsem německej Rom"). (ml. gen.)

Von táta nebyl jako Rom úplně, von byl spíš světskej. (Telváková) Určující je pro tento rozdíl profese a odlišnosti v jazyce, jiné rozdíly mezi Romy a světskými nevnímá. To se nepozná, jako když třeba nerozeznáte i Němce vod Čecha jo nebo Američana vod Čecha, to se jako nerozezná, ten člověk je stejnej.

Anonymní respondentka tvrdí, že světští nic společného s Romy nemají, dokonce by je prý nechtěla za sousedy. Sinti jí nic neříkají.

(Kdo jsou Sinti?) To jsou jako Cikáni. To jsou Romové, ale je to jedna taková větev od nich. Ale to jsou bohatý, to jsou čistotný. Taky jsem o nich slyšela, ale to jsou zase v Německu no. No a ty třeba taky měli nějaký předky tady a nějaká ta větev vodušla tam do Německa a vzali si tam ten jejich přízvuk, to jméno no. (Provozují také kolotoče?) No taky, ale voni spíš takhle hodně prodávaj, stánky mají a to, to spíš. Kolotoče moc ne, voni jsou spíš na ty stánkový prodeje a na to, tyhle ty Sintové. No tak takhle vono to máte všechno stejny, jestli je to světskej nebo Rom, voni některý ty Romové jsou lepší, než některý jako z těch domácích nebo i některý vod nás jo. Vono to záleží, nemůžeme je vodsuzovat nebo tak, já je nevodsuzuju. Vona i některá ta domácí se přizpůsobí a je lepší, než ta světská jo. (Helferová)

Rodina je hodně široká, protože my jsme rodina s Kaiserovýma a s Berouskovýma, tak jako opravdu netuším, kdo by měl předkové spjatý s Romama. Protože většina těch rodů si vede svoje rodokmeny. V současný době nikdo, koho znám já osobně, tak určitě nemá za manžela, za manželku nebo někoho příbuznýho z Romů. Romové žili kočovnej život, komedianti žili kočovnej život, takže prostě z toho důvodu, zřejmě se to takhle možná traduje. Když byli ty potulný kejklíři, tak určitě kočovali spolu určitě nebo nějak tak. My jsme třeba i zaměstnávali romskou rodinu ze Slovenska, asi pět let. Strašně solidní lidi, dodneška nás navštěvujou, suprový zaměstnanci. Strašně rychle se aklimatizovali. Ten způsob života, i když bydleli v paneláku, tak jim nebyl cizí a asi v tý krvi to vopravdu maj taky. (Sinti) To jsou taky Romové jakoby. Já jsem se s nima setkal v Německu hodně, tam jich je moc teda, jenomže voni jsou takový jo nóbl. Prostě voni bydlej v karavanech furt, ale voni prostě jedou vod města z města, tam jsou měsíc, tam jsou dva měsíce, vovněčený zlatem, drahý hadry a prostě z mluvy atd., tak se lišej. Chování, ne povýšený, ale jakoby solidní navenek působěj. Třeba sto karavanů na parkovišti. Jsou družný. (Joo)

Sinti to už je obor jinej, kterej nám nenáleží, ani cirkusu ani kolotočům. To byli spíš látkaři, textiláři, kramáři, stánkaři, podomní obchody. I tady na Moravě, ale my jsme se s nima nikdy nestýkali, nebyli to rodiny. Nejsou to světský. Dneska už voni maj kamenný obchody. To je stánkař s textilem. Sinto to je někdo úplně jinej. To je to stejny, jako bysme se bavili o Romách, olaský, vlaský. Copak já mám něco s Romama? A taky cestovali, prodávali koně, byli to koňský handlíři. (Schulz)

Sinti – to je co? My jsme tam neměli nikoho z Romů, většinou byli světskej se světským, maximálně třeba s někým od lunaparku. V naší rodině myslím ani nebyli. Já šileně miluju

cikánský písň. Byly to oddělený kasty, i když už dneska taky ne. Něco společnýho je – kočování, přeci jenom jsme ale byli malinko výš, ale dneska už je to všechno stejný. Protože oni tak jako nedbali na ty děti, kdežto my u cirkusu jsme byli furt oblečený, upravený.

(Kludská)

Ladislav Kaiser při svém archivním bádání (viz jeho medailonek) nenarazil na žádné zmínky o romských příbuzných jeho rodu. A to jsou v záznamech uváděni zvlášť i „Cikáni“ a „Židé“. *Kastuje se to dodneška. Mezi ty lepší rody se řaděj ty loutkáři, co si pořídili loutkový divadlo nebo cirkus. Šlejříři, brusiči, to byli většinou Sinti, až z 90%. Hausírníci – podomní prodej – taky Sinti. Šáterníci. Bralo se to jako podřadný lidi. Brali se Sinti a světský. Tam ty spojení jsou. Cestovali po světě, jezdili spolu. V dnešní době je to už o něčem jiným, ty lidi už maj školy. Sinti, oni bejvali spíš kotláři, oni to byli takoví lepší Cikáni.*

Už jen obšírnost odpovědí u každého z respondentů naznačuje, že téma příbuznosti světských s Romy a Sinti není téma neznámé, světšší jsou tomuto srovnání často vystavováni. Objevují se zde opět dva základní přístupy k problému. Dva anonymní respondenti neznají osobně žádné světské, kteří by buď zároveň nebyli Romy nebo Sinti, nebo by s nimi nebyli příbuzní, pohybují se zejména v prostředí Romů a Sintů. Zároveň nepopírají, že větší prestiž než světšší mají v jejich okolí Sinti a Romové. Je tedy logické, že se na problém dívají spíše jejich optikou. Podle nich je světská identita poutána k neusedlému způsobu života, k profesi. Jde o životní styl, světským může být kdokoliv, kdo tak žije, tedy i Rom, i Nerom. Romové na rozdíl od světských tvoří etnickou skupinu. Paní Telváková vnímá Romy a světské jako příslušníky odlišných skupin, kteří se však od sebe liší pouze profesí a jazykem. Ostatní respondenti zastávají zcela odlišný názor. Příbuznost s Romy nebo Sinti popírají, nevědí o nikom, kdo by v jejich široké rodině byl s nimi nějak spřízněn. Někteří se omezují na tuto negaci, někteří se vůči Romům a Sintům vymezují ostřeji. Od zdůraznění rozdílu mezi skupinami, až po vyvyšování se nad nimi.

„Ne-světšší“

Respondentů jsem se ptala na rozdíly mezi světskými a ne-světskými. Hranice, která se tímto vymezováním tvoří, je určující pro identitu světských. Pro tuto kapitolu jsem pro ne-světské zvolila rozšířený název *domáci*.

Většina respondentů popírá, že by kromě neusedlého života existovaly mezi světskými a *domáci* nějaké rozdíly. Během konverzace na další témata si však téměř každý na něco vzpomněl.

Já myslim, že dneska už tyhle ty věci dost mizí (rozdíly mezi světskými a domáci). I když samozřejmě ještě existují někde lidi, kteří mají předsudky. (Kludská)

Ten život tam byl zajímavěj. Ale když jsem poznala ten privátní život, já jsem tak šťastná, já nerada teď už i cestuju! (Kludská)

Já to beru jako profesi a já se neberu jako vodděleně vod vás nebo vod druhých lidí. Akorát že spíš je taková ta soudržnost, když je velká rodina. Počítá se s tím, že když je kdokoli

z rodiny v nouzi, pomůžou. Ale jinak žádný rozdíl v tom nejsou, tak já nevím, jak to mají v cirquesu. (Helferová)

Neměli by se rozlišovat v ničem, každé dělá svojí práci. Já osobně nedělám žádný rozdíl, jen v tom, že buď je to dobrý člověk, nebo je to člověk potvora. (Kaiser)

Tím, že ta komunita je ne uzavřená, ale že málokdo v od cirkusu nebo v od kolotočů by šel normálně na privát chodit do práce a tak dále a v obráceně, protože to je zas jiný život. (Joo)

Já su v odchovanéj v od peřinky, tady hrál reproduktor a já v kočáře pod nim. Kdo to nezná, tak ho lákaj peníze, romantika. (Schulz)

V čem se domácí liší od světských aneb co by světský na rozdíl od domácího neudělal?

Anonymní respondentce se nelíbí, že u domácích prý odejde muž od ženy kvůli mladší i přesto, že právě díky své ženě je tam, kde je.

L. Kaiser vnímá rozdíl v rodinné soudržnosti. Příbuzenské povědomí mají podle něj svěšší daleko širší.¹⁷³

Já osobně bych třeba manželce nezah. A vim na 100%, že manželka taky ne. Úcta k tej ženě. Mezi svěšský se to třeba taky dostalo, rozvody nebejvaly, dostalo se to taky. (Kaiser)

Domnívám se, že zejména v této kapitole ovlivnila moje role „výzkumnice z řad domácích“ výpovědi respondentů. Jaké rozdíly vnímají, vyplývalo většinou až spontánně při hovoru o jiných tématech.

6.6.9 Sociální vazby

Charakter sociálních vazeb ukazuje, jak úzké jsou vztahy respondentů s ostatními skupinami. Zda se se členy dané skupiny vůbec nestýkají, s kým se vídají, s kým je poji přátelské vazby, pracovní, či dokonce maritální.

S kým se svěšší stýkají, přáteli?

Tak my se jako stýkáme s Romama, ale i s těma svěšskejma, co se prostě jde na návštěvu, oni k nám nebo my k nim. Na narozeniny, když se slaví, tak se pozvou. (Telváková)

Já osobně mam strašně spoustu přátel, který jsou mimo branži, a to nejen z řad herců, divadelníků, tak zase máme k sobě blízko že jo, ale prostě díky internetu a tyhleť době prostě... Těch známých mám i víc, než z branže, bych řekl. (Joo)

V. Schulz se stýká jak se svěšskými (*My se částečně známe celorepublikově v oboru.*), tak má i přátele mezi lidma z privátu, protože *trasy neměníme.*

Mezi známými má L. Kaiser lidi „z branže“ i domácí. *Je to tak půl napůl.* (Kaiser)

Několik respondentů se mi zmínilo o blízcích vztazích s umělci. Vnímají je jako sobě podobné, s podobným životním stylem a údělem. Známost s umělcem (zejména s herci, zpěváky) je považováno za prestižní.

A my máme taky hodně známýho mezi hercema. Žilková, Stropnický. Kdykoliv nás vidí, tak se nestydí, přijdou za náma. Suchánek, Genzer. To vidíte některý lidi, je vidíte, voni se znaj!

Některý maj příbuzný jako třeba Michal David, tak ten jo, ten pochází z Kludských a ten se za to nestydí. Kaiser¹⁷⁴ taky. Ale ten jak pil, tak ten už je jiný. Máte lidi, že některý poznáte a v otočí hlavu. (Helferová)

¹⁷³ Relevantní citaci jsem uváděla v kapitole Rodina.

¹⁷⁴ Zde má respondentka na mysli herce Oldřicha Kaisera, který však podle respondenta L. Kaisera svěšský není, neobjevil žádné příbuzenské vztahy.

Pracovní vztahy

Mnoho domácích, mužů, pracuje u cirkusu jako dělníci, pomocníci. Jsou najímáni na jednotlivé sezóny nebo třeba jen na bourání a stavění atrakcí, cirkusového stanu. Většinou dostávají kapesné a zdarma jídlo a ubytování.

Hodně se nám hlásej ty bezdomovci. Bud' se schovává za ty kolotoče, prostě má nějakou průser támhle v Praze. (Schulz)

Podle anonymní respondentky pomocníci kazí image, často jsou mezi nimi kriminálníci. I někteří artisté jsou domácí. Například v cirkusu Jo-Joo vystupuje už několik let hadí žena z Mongolska, jejíž rodina neměla s cirkusem nikdy nic společného. Joo na ni však nedá dopustit.

U LTZ se občas objeví, že provozovatelem je domácí.

Někdo si chce vydělat, koupí si kolotoč, pak zjistí, že to nevynáší, tak začne dělat něco jinýho. Může si to dneska koupit, kdo chce. Záleží, jak to dělá, jestli nám tu živnost nehanobí. (Schulz)

Maritální vztahy

Paní Telváková má za manžela Roma. Její matka byla Sintka a otec světský/Rom a prý jim Rom coby dceřin manžel nevalil, ale se sňatkem s Čechem by prý bývali nesouhlasili. *No a ta snad si někoho taky najde někoho z týhle branže (dcera). No ale jinak taky se u nás berou třeba takhle z těch domácích. Musí se k tomu (přizpůsobit), jinak by k tomu ani nešla, protože to víte, tadyto musíte mít ráda, protože to děláte vod rána do večera, vod soboty do neděle, to je furt dokola a málo máte nějaký dovolený a volno. Radši bych byla, kdyby naši kluci si vzali holky vod toho, že ví, co maj dělat, jak mají všechno, nemusíte je zaučovat. Spíš se přivdávají ženy odjinud. Každěj si přeje, aby si vzala zase z tý svý branže, když to tak řeknu. Jako i když přijímáme ty domácí, no ale už je to jiný že jo, už spíš pro klid duše. (Helferová)* Tady nikdo nikoho nenutí. Já mám tady tři kluci a nikdo je nebude nutit, aby nešli studovat, aby prostě si nenašli holku normálně mimo cirkus, ale ono je to, já to vim podle sebe, to vám nedá, jak u toho vyrostete... Já jsem taky chodil s dívkou, která nebyla vod cirkusu, ale tam je problém v tom, že ty mentality jsou jiný. My jsme takový jakoby svobodnější, furt jste venku, víc jsme do nepohodlí, vy jste zvyklá, že vstanete, budete mít teplo a teplou vodu, kdežto tady když se ten cirkus stěhuje, tak to není. Od manželky bratr si vzal holku, která není vod cirkusu, ale zase byla z divadla. Takže ta holka už na to byla víc přizpůsobená. (Joo)

Je to stejná forma cestování, akorát že tohle byli kolotočáři a tohle byli artisti, takže dá se říct, že tady to fungovalo, to manželství atd., protože byli na tu svojí dráhu zvyklí. Nejhorší je když je třeba tady nějaká... děvče, ale dneska už se na to nedává žádný ten, když je z privátu, vona si na to nemůže zvyknout. Vona třeba do pátku je doma, potom by chtěla jít se koupat, tady to nejde, tady je sezóna daná. Bud' se využije, nebo se prošustruje. Je i dost sňatků s lidma z privátu. U něj v rodině prý takové sňatky nejsou. 70% se přivdává z privátu. Bud' do toho padne, do těch koleček, nebo z toho za pět let vypadne. Děti smíšených párů – záleží, jak to potom bylo vychovávaný dál, pokud to mělo geny po otci, tak ho to táhlo dál, pokud po matce, tak mu to nic neříká. V jeho rodině tak 2% lidí spolu žijou, že žijou (bez svatby). Berou se ve 20 – 22, holky 20 – 21. Daleko neutečou, bud' zůstanou u tej rodiny, nebo u tej rodiny, jsou na krku dál. (Schulz)

I na sobě jsem to zažila (D. Kludská si vzala domácího, po několika letech se rozvedli.) Její maminka byla z cirkusové rodiny Jungů, což byla chudší, slabší rodina. Ale rozuměli si, protože byli ze stejného těsta. No děvčata, svůj k svýmu, říkal otec. Ty naši lidi nám rozuměj. Já myslím, že rozdíl je v tom, že lidi vod cirkusu jsou hodně citliví, hodně vnímaví, ale hrdý, nechtěj brát, ale vydělat si. Většinou to byli lidi, který se toho drželi, i když byla bída. (Kludská)

(Jiná etnika v rodech) – *vobjevovaly a vobjevujou. Vobjevuje se i v těch starších generacích. Spíš Češi z privátu. Zeť je domácí, vystudoval gymnastickou školu a stal se z něj artista, jeho rodiče se tím nezabývali, neexistuje rodinná tradice této profese, a tak je zeť domácí. (Kaiser) Některé páry žijí na „psí knížku“.*

Syn taky není ženatej, taky s ní žije a má už tři děti. Sestra taky, děti se jmenují po něm. (Helferová)

Je vidět, že tito respondenti nežijí v sociální izolaci. Běžně se stýkají s domácími. Jde jen o míru sociální vazby. Je pro ně běžné se s domácími přátelit, o něco složitější je s domácími pracovat, protože tu práci neberou vážně, a nejneshůdnější jsou vztahy manželské. Nikdo z respondentů nepopírá, že by neexistovaly manželské svazky světských s domácími, ale nikdo to nepovažuje za věc běžnou a 100% tolerovatelnou. Spíš se kloní ke sňatkům mezi světskými, vzít si domácího nepovažují za rozumné a šťastné. Dá se říci, že je zde stále určitá tendence k endogamii.

6.6.10 Religiozita

Většina respondentů jsou věřící křesťané. Víru ovšem nepraktikují klasickým způsobem, do kostela chodí pouze v čase institucionalizovaných událostí (svatba, křest) či o Vánocích.

Víra ani ne. Já jsem teda křtěnej. Dřívávejc to vydávali faráři, člověk musel bejt pokřtěnej. K těm vírám já mám zase svůj vlastní názor. Mám pokřtěný děti. Nemuselo to bejt. (Kaiser) P. Joo má pokřtěného nejstaršího syna, plánuje pokřtít i dva mladší. Vim, že něco je, děda byl fantastický člověk, věřím tomu třeba, že na nás jakoby kouká nebo dohlíží nebo že to vidí prostě, von se toho nedočkal, že jsme si mohli ten podnik otevřít znovu po revoluci. Jako že bych chodil do kostela, to teda ne, nebo že bych se nějak pravidelně modlil. Já tomu věřím, že to musí bejt v hlavě nebo prostě skutkama. Na to spíš věřím, než na to, že by člověk zásadě musel chodit do kostela. Lidi nejsou neomylný a nevím, proč bych měl uctívat nějakýho člověka. Když jsem vystupoval s tygrama, tak jsem si před vystoupením sáhl na křížek pro štěstí. Existují pověry. Kostým nevodložíte na postel, protože by spal kšeft. Nikdy když sedíte v cirkuse, tak se neotočíte zádem k manželi a nesednete si. (Joo)

(Světští) jsou pobožný. Já nejsu z těch, že bych chodil denně do kostela, ale támle svatej vobrázek mi visí jako. Katolík jsem a když třeba jsou Vánoce, tak dám do těch kasiček, projdu si ten kostelíček tady v Brně, řeknu děkuji, nic se nestalo, žádněj úraz, žádněj problém, sezóna prošla, nebyla špatná, tak si to projdu, udělám ten kříž a hotovo a třeba rok tam nejdu. Křtí se děti? Samozřejmě. 90% lidí světských věřej, nejsou že by seděli každou neděli v kostele, ale věřej. (Schulz)

Jako my máme děti pokřtěný. My jsme měli svatbu v kostele s manželem. Do kostela jdeme, když jsou Vánoce. (Helferová)

Na duchy, na uhranutí respondenti nevěří. Přisáhá se na různé věci, hele kleju se, přísahám, že jsem to neudělal. Zakleju se třeba na svoje děti. Dává do hry otce, matku, děti svoje. (Schulz)

6.6.11 Rituální čistota

Přísná pravidla (rituální) čistoty se objevují u některých Romů a Sintů¹⁷⁵, s nimiž někteří svěští přicházejí do kontaktu. Zajímalo mě, zda tyto zvyky také dodržují.

¹⁷⁵ HORVÁTHOVÁ, Jana. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. *Romano džaniben*. 2005, Neuvedeno, s. 71.

Většina respondentů o těchto pravidlech neslyšela.

Tak takovýhle nesmysly jsem já nikdy neslyšela. (Helferová)

Nebo je chápe jako pravidla čistoty v užším slova smyslu.

U ní si kafe nedám, je to šmudla¹⁷⁶. (Kaiser)

V. Schulz zná pravidla rituální čistoty, ale přisuzuje je Sintům.

To už jsou spíš ty Sintové. Tady to nefunguje.

Jedině F. Telváková některá pravidla dodržuje. Vypadá to ale, že je přejala od své matky, Sintky, nejedná se s největší pravděpodobností o zvyky světské.

Nádobí prostě se musí udržovat čistý, a to jenom pro jídlo. Vana je na tělo, věci, který patří na tělo, ručník, to je zvlášť, utěrky, nádobí, to je taky zvlášť no. Takže neexistuje něco, co by se dávalo dohromady. To u nás se potom říká o takových lidech, že jsou práste. S nima se ani nejí. Má zvlášť hrnek a zvlášť talíř, no a tak se dá ten talíř i ten hrnek, co použije, tak se to dá prostě někam jinam, když přijde podruhý, aby se mu mohlo cosi do toho dát.

V současné době se to dodržuje, třeba když si pozvou pomocníka na sekání trávy.

Tak mu dáme talíř, protože mu dám najíst že jo, dám mu hrnek, udělám mu kafe, dám mu lžici, no a to má zvlášť, to má venku na zahradě, vlastně tady pod přístřeškem. Těhotná žena a žena v šestinedělí – No musela mít oddělený (nádobí) a nesměla vařit. Až po šestinedělí směla k hrnci.

6.6.12 Pohled respondentů na zobrazování světských v médiích a v literatuře

V kapitole *Výskyt světských v médiích a v literatuře* jsem popsala, kde a jak jsou svěští zobrazeni. Terénní výzkum ukázal, jak toto reflektují respondenti.

Podle L. Kaisera mají svěští v médiích obrázek *poměrně dost špatnej*. Nemá rád slovo cirkusák, které média často používají.

Cirkus Humberto – Bass měl jezdit s nákejma cirkusama, některý věci jsou tam dost věrně popisovaný. K seriálu má výhrady, tam třeba choděj artisti přes den v kostýmu (měli jen jeden kostým a ten si šetřili), maringotka se neříkalo, říkalo se vostávák nebo pakovák. (Kaiser)

Anonymní respondentka a paní Helferová upozorňují na stereotypní image světských. Jsou zobrazováni *s kloboukem, růží, jak kovbojové*.

Někdy taky vidíte v televizi světský, že jsou třeba ty řetězy a ty zlatý, některý světský to nosej třeba jo, a nebo ty červený růže ve hlavách, to už když to projdete, tak to tady nevidíte. Že takle třeba nás voddělovali. No ale budete se za to zlobit, beztak jim to nevymluvíte.

Kolotočář je zloděj, okrádá děcka, jednou za tři hodiny to zmáčkne, vybere love, chrápe, nic nedělá. (Schulz)

Herec splňuje představu režiséra, jak zesměšnit člověka vod kolotočů, potetovanej, pruhovaný tričko bílomodrý, cigáro u huby, slamák na hlavě a stojí na kolotoči. Úplně výstředního z něho dělá. Mě mrzí, že kino vůbec se nezaobírá naší práci, neukazuje ty problémy na úřadech, opilce na kolotočích v noci. (Schulz)

Když si vytáhnete na netu všechny archivní články o nás, tak bych těžko hledal článek nebo reportáž, která by nás hanila. Ten cirkus tím, že je kočovnej, stěhuje se z města do města, tak je hodně na očích. Na komedianty se třeba dívá, že dělaj problémy, že jsou konfliktní. Já třeba nevím, že by někdo z branže byl vrah. Lidi od cirkusu nesmí chlastat, hulit atd. (Joo)

O světských se často referuje ve spojení s mafií, s politiky. Jak to respondenti vnímají?

My takle ty světský je pravda, že držej hodně pohromadě, že tam třeba vo tom píšou, že je to mafie a takový, tak je úplnej nesmysl. Manžel je z hodně sourozenců a ty sourozenci jsou všechny ženatý, maj synovce, neteře, tak nás třeba, když bysme se měli všechny sejít, tak by

¹⁷⁶ Respondent uvádí příklad, nemluví o nikom konkrétním.

nás bylo víc než tři sta. No a to už vám řeknou, že to je mafie! Když je třeba pohřeb, tak se jich sejde hodně. A že jdou některý do politiky, no to je jejich věc, když tomu rozumí nebo tak, ale každé se má držet svého kopyta. (Helferová)

Respondenti na zobrazování světských nejvíce kritizují jeho stereotypičnost, negativismus. Někteří by rádi, kdyby se tvůrci více zajímali o jejich skutečný život, skutečné problémy, nezobrazovali je jako schematické figurky.

6.6.13 Jazyk „světština“

Světštinu, argotický¹⁷⁷ jazykový útvar, nazývají respondenti *hantýrka*. Název *světština* nikdo z nich nepoužívá. V literatuře je uváděn i název *cinty*, který bývá odvozován od názvu etnika Sinti¹⁷⁸, jde však pouze o domněnku. Je nutné rozlišovat hantýrku od cirkusového slangu, který obsahuje pojmenování pro věci týkající se cirkusového umění a je určen pouze pro prostředí cirkusu. V prostředí lunaparků jsem na žádný slang nenarazila¹⁷⁹. Hantýrka je společná pro všechny světské, pro všechny respondenty terénního výzkumu, kteří pocházejí z různých prostředí. Výzkum jsem zaměřila spíše sociolingvisticky, neprováděla jsem žádnou lingvistickou analýzu.

Dnešní podoba hantýrky má prapůvod v německém argotu, v tzv. rotwelsch, který byl popsán již ve 13. století a jehož podstatná část lexika pochází z hebrejštiny.¹⁸⁰ O potulných lidech, kteří tuto řeč používali, jsem podrobně pojednala v historické části práce. Přesto bych ještě citovala M. Rheinheimera¹⁸¹, který se tématem zabýval podrobně.

„Když potulní žebráci a podvodníci nechtěli, aby jim okolní společnost rozuměla, například při dohadování o krádežích nebo srazech, mohli se dorozumívat vlastní tajnou řečí, zlodějským žargonem rotwelsch nebo v Itálii podobným, zvaným gergo. Tajné jazyky neměly jen zabránit tomu, aby nepovolání rozuměli sdělovaným informacím a aby hovořícím nehrozilo nebezpečí, nýbrž měly také zmást možné oběti a skupinu lidí na okraji společnosti

¹⁷⁷ Za argot se považuje mluva podsvětí, přičemž význam jednotlivých slov není nezasvěcenému patrný na první pohled. HUGO, Jan, hl. ed. *Slovník nespisovné češtiny : argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 2. rozš. vyd. Praha : Maxdorf, 2006. 413 s. Dostupné z WWW: <http://www.slangy.cz/SNC_Argot.html>. ISBN 80 – 7345 – 098 – 4.

¹⁷⁸ CHURAVÝ, Miloslav. *Minulost a současnost cirkusového slangu*. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta v Plzni, 1987. s. 177 .

¹⁷⁹ Bylo to jedním z dotazů na respondenty, všichni odpověděli negativně.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ RHEINHEIMER, Martin. *Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*. Praha : Vyšehrad, 2003. 192 s. ISBN 80 – 7021 – 579 – 8. s. 114.

semknout víc dohromady. Sdělení v této řeči byla určena jen zasvěceným, které zároveň stmelovala ve společenství spiklenců. Cikáni stejně využívali svůj romský jazyk, jenže oni jím mluvili stále, kdežto rotwelsch a gergo nebyly jedinou řečí žebráků a podvodníků; uchýlovali se k nim, jen když se chtěli domluvit o svých fíntách a úkladech, aniž by jim kdo rozuměl. Jinak mluvili běžným hovorovým jazykem nebo místním dialektem.

V rotvelšské slovní zásobě, jak o ní referuje Liber vagatorum, se obráží velmi archaický způsob myšlení, který v rámci profesní specializace vykazuje novodobé tendence. Především je nápadné množství výraziva věnovaného metodám žebrání a zlodějským úskokům. Jinak se zdá, že život a svět je redukován na uspokojování bezprostředních potřeb. Slova označují konkrétní věci nezbytné pro život, kdežto pojmy abstraktní prakticky nehrají roli. Každodenní nouze se zračí ve sporých slovech, která mají tuláci pro potraviny. Nápadný je zvláštní význam lidského těla. Většina částí těla má několik označení, stejně jako výrazy „jíst“ a „pít“. Mobilita se projevuje v označeních míst přechodného pobytu, zvláštní slova tu jsou pro hostinec, ubytovnu, hospital nebo hrstku předmětů, které člověk nosí s sebou: nůž, pytel, měšec.“

Hantýrkou světských na českém území se v minulosti zabývali A. J. Puchmajer, autor publikace Románi Čib z roku 1821, k níž připojil slovníček „necikánských potulných živlů“¹⁸², v níž ovšem nenajdeme téměř žádná slova romského původu.

O více než století později se tématem zabývá Jaroslav Podzimek¹⁸³, který specifikoval, kdo jsou „světští lidé“, a kdo tedy hantýrku používal a odlišil světskou hantýrku od kriminálního argotu (ačkoli měli podobné zdrojové jazyky).

Podle Jiřího Lípy¹⁸⁴, který vychází z Podzimkova spisu, existovala už před druhou světovou válkou ještě jiná hantýrka, a to hantýrka¹⁸⁵ Českých Romů, která vznikla postupnou adaptací českého jazyka do romštiny vzhledem k asimilaci určité části Českých Romů. „Tomuto jazykovému útvaru říkají tito cikáni hantýrka, stejně jako argotu necikánů, avšak prohlašují, že tyto dvě hantýrky jsou navzájem odlišné.“¹⁸⁶ Domnívám se, že nešlo o argot, nýbrž o etnolekt. Podle Lípy bylo lexikum této hantýrky přenášeno do českého argotu a tím současně do světské hantýrky. Tehdy se s Českými Romy stýkali i Romové němečtí, touto cestou tedy mohla do světštiny proniknout i slova z německé romštiny.

¹⁸² LÍPA, Jiří Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu. In *Rusko – české studie*. Praha : SPN, 1960. s. 49.

¹⁸³ PODZIMEK, Jaroslav. Slovníček "světská hantýrka". *Bezpečnostní služba*. 1937, 7, s. 70 s..

¹⁸⁴ LÍPA, Jiří Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu. In *Rusko – české studie*. Praha : SPN, 1960. s. 50.

¹⁸⁵ Ještě větší dezorientaci v dobových pramenech způsobuje fakt, že i romština byla tehdy často označována jako hantýrka.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 50 – 51.

Práce¹⁸⁷ Jaroslava Suka z roku 1993 se zaměřuje na světský argot a kriminální slang z doby socialismu.

Slovník nespisovné češtiny¹⁸⁸ řadí mluvu světských do kapitoly o argotu, vedle argotu Židů a Romů, brněnské mluvy a kriminálního a vězeňského slangu.

Lexikum světské hantýrky je tvořeno údajně asi 35% romských slov (např. gáva, čavátka, dykhelit, bárovny)¹⁸⁹, dále německými slovy a výrazy argotickými, „objevují se i výrazy opisné (*gymnasium pro vězení, adresa pro otisky prstů, bílý kůň pro ženu*) nebo slova proměněná vložem skupiny hlásek (*míhat pro mít, chtíhat pro chtít*), vyjmutím slabiky (*bák pro tabák*) nebo jejím přesmyknutím (*sifo pro fousy, horuna pro nahoru, mado pro doma*)“.¹⁹⁰ Objevují se i slova z angličtiny, francouzštiny, řečtiny, maďarštiny, italštiny, latiny aj.¹⁹¹

Užití a funkce hantýrky: V mluvené podobě se čeština prokládala výrazy světského argotu, zvláště ve významech, které bylo nutno utajit. Česká je gramatika, tvarosloví, slovo tvorné prostředky, fonetika (převzala však romské *th*, *kh* a *čh*, přičemž se nejspíše nezachovaly jako klasické aspiráty, ale rozložily se v konsonantickou skupinu: *dykchelit* apod.) a většina slov neurčitého, obecného rázu, jako jsou pomocná slova, modální slovesa, spojky, předložky a zájmena.¹⁹² Coby argot měla hantýrka kryptickou funkci, mnoho slov ale postupem času proniklo do vězeňského a vojenského slangu i do obecné češtiny. Mnoho slov

¹⁸⁷ SUK, Jaroslav . *Několik slangových slovníků*. Praha : Inverze, 1993.

¹⁸⁸ HUGO, Jan, hl. ed. *Slovník nespisovné češtiny : argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov* . 2. rozš. vyd. Praha : Maxdorf, 2006. 413 s. Dostupné z WWW: <http://www.slangy.cz/SNC_Argot.html>. ISBN 80 – 7345 – 098 – 4.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ S., D. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písne ve světské hantýrce). In *Souvislosti*. [s.l.] : [s.n.], 2/2002. s. Není uvedeno.

¹⁹¹ VACULÍK, Pavel. Cirkusácký žargon. *MKSCVU* [online]. 2007, Neuvedeno, [cit. 2010 – 09 – 03]. Dostupný z WWW: <<http://mkscvu.hakam.net/index.php?str=soucasnost>>.

¹⁹² CHURAVÝ, Miloslav. Minulosti a současnosti cirkusového slangu. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta v Plzni, 1987. s. 177 .

ze světské hantýrky se objevuje v „brněnské plotně“¹⁹³. Používání hantýrky je dodnes silným identifikačním prvkem, který udržuje a posiluje společnou identitu světských.

V rámci terénního výzkumu jsem se respondentů ptala na kompetenci v hantýrce, na její užití, funkci, předávání a budoucnost. Dala jsem jim přečíst text pohádky a několika písniček v hantýrce¹⁹⁴, které v roce 2002 zaznamenal bibliograf Daniel Řehák. Informátorem byl René Starhon, který se v 80. letech stýkal se světskými, sám však světským nebyl. Texty konzultoval Řehák dále s Tomášem Svobodou, který hrál po určitou dobu na trumpetu v cirkusu Humberto, a pomocí slovníčku Jaroslava Podzimka¹⁹⁵. Respondentů jsem se ptala, zda textům rozumějí, zda v nich najdou chyby a zda odpovídají jejich vlastní slovní zásobě.

Užití

Nepoužívám, protože můj muž to neumí, moje máma ta umřela, táta umřel. Ale někdy když se sejdu s holkama, se sestrama, tak si povídáme, ale spíš už normálně mluvíme. Můj táta se mnou mluvil hlavně kvůli škole, tak prostě se mnou moc nemluvil tou světáckou řečí, aby se mi to nemlelo. Mě to nikdo moc jako neučil, teda rozumim úplně všemu jo, ale taky mi slovo vypadne. Podívejte se – podikhelte se. Je to všechno takový hele koumej – hele dívej se, jako se tomu dá porozumět no. Porozumí tomu Čech? Některému slovu jo. Policajtům se říkají benga, taky šelengere. (Telváková)

Anonymní respondentka nazývá hantýrku dialektem. Její rodiče hantýrku znali, ale dceru ji nenaučili, současné děti prý hantýrku neumí téměř vůbec, tak dvě až tři slova. *A tak i mezi sebou jo. Mezi sebou mluvíme, i děti naše. To není takový jako dřívávejc jo. Děti už umí míň. Vnoučata to ještě tak neuměj. Ted' už to taky upadá. Když potřebuju něco, tak řeknu tachtí rychle, aby rychle šla. Občas pár vět se svýma vrstevníkama. (Helferová)* *Moji kluci vůbec nevěděj, co to je. Nejstarší jo, ten pár slov jako ví, ale prostřednímu, tomu je devět let a ten snad nezná ani jedno slovo. My nechceme, aby tak mluvili. My tak nemluvíme doma. Já samozřejmě ty výrazy znám, už ne třeba jako rodičové moje, ty znaj víc těch výrazů, ale prostě když takhle někde někdo mluví, tak rozumim, ale prostě nemluvim tak. Nemám potřebu, abych se odlišoval nebo prostě aby mi někdo nějak nerozuměl, nevidim důvod, proč tak mluvit. Omladina, co znám, tak komunikujou takhle spolu. (u cizích se používá). (Joo)* *Ona je ještě taková hantýrka, ta se u nás v životě nepoužívala. Tatínek to neměl rád. Za prvé když se třeba jezdilo s těma loutkama, tak zkrátka vono v tej hantýrce tam některý ty lidi měli třeba i takovou tu výslovnost jo, takovou jinou. Třeba že to protahovali, zpívali, že zkrátka tym jestli na sebe chtěli jako upoutávat pozornost. Tatínek ji znal, ale nepoužíval. (Kaiser)* L. Kaiser ji prý zná jen částečně.

¹⁹³ HUGO, Jan, hl. ed. *Slovník nespisovné češtiny : argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 2. rozš. vyd. Praha : Maxdorf, 2006. 413 s. Dostupné z WWW: <http://www.slangy.cz/SNC_Argot.html>. ISBN 80 – 7345 – 098 – 4.

¹⁹⁴ S., D. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písne ve světské hantýrce). In *Souvislosti*. [s.l.] : [s.n.], 2/2002. s. Nejen uvedeno.

¹⁹⁵ Tamtéž.

Zajímavé je, že i respondenti, kteří tvrdí, že hantýrku aktivně nepoužívají (Joo, Kaiser), se neubrání spontánnímu užívání rysu, který jsem vysledovala u všech respondentů, tj. akuzativ se často užívá v nominativu, i v případě životných substantiv:

Tenkrát jsme si nemohli za komunistů vzít nějaký dělníci, protože bysme byli jako vykořisťovatelé, vedení. (Kaiser)

Ale my co jezdíme na ty štace, tak tam nás lidi taky znaj, tam jezdíme každéj rok, takže i naše kluci už jsou velké a mají tam spolužáci, co jsou na ně zvyklí. (Helferová)

Otázka směřovala k předávání hantýrky z generace na generaci a k důvodům, proč se ne/předává.

Malý děti to nikdo neučí, to není, že to musíš umět. Starší generace to přestává používat, protože je to výstřední, už to nemíněj používat. Vnoučata od bratra to někdy i použijou.

Tadyta novější už to nepoužívá, spíš generace prarodičů. (Schulz)

Rozuměj, ale nemluvej (děti). (Telvákova)

My jsme byli docela fajnoví, nemluvíli jsme tím. Nepředávali to. Moje děti tím nemluví.

Když jsem chodila tady na gympl, tak jsem nevěděla, jestli to slovo, který jsme doma používali, je vůbec správný, abych se nezesměšnila. A vono bylo většinou správný. Nechtěla jsem se moc odlišovat od těch dětí. (Kludská)

No že to nepředávaj svým dětem. Kvůli škole a tak. (Telvákova)

Přetrvává kryptická funkce hantýrky?

Vidim, že už to hodně vědí. Když takhle stojim u stánku tak vidim, že i domácí už takhle mluvej. Schválně tak před váma mluví, že si myslej, že to jako umí. Třeba podívej se na to, jak to má pěkný, podívej se, jak je oblečená. Šukárná je jako že je hezká. Tak já se jen tak zasměju, tak dobrý no, si myslí, že nezačne s něma člověk třeba mluvit. (Helferová)

Bavili se tek cirkusáci i kolotočáři, aby ten člověk z privátu nerozuměl. (Schulz)

Vytvořili si takovej svůj jazyk (s kryptickou funkcí) jde sem policajt – tachtí šelengera, z těch slov neuhodnete, že sem ten policajt jde. (Kaiser)

Udrží se světština?

Já si myslim, že v některých rodinách jo a v některých ne no. My už to moc nepoužíváme. (Telvákova)

Ale ještě je ta řeč no, ale už to pomalu vymizívá. Snad ty naše vnoučata ještě budou něco znát, nějaký slovičko. Ale to ne, to nezanikne. Ponejvíce se bavíme tak ze srandy, ale už to taky tak nepoužíváme. Ale znám ty slova, naše děti něco znaj, něco ne. To je taky tou dobou, že se to moc nepoužívá. (Helferová)

Respondenti měli posoudit, zda jsou dané texty (pohádka a písničky ve světštině), zda jsou v nich chyby a zda odpovídají jejich slovní zásobě.

Řekl bych jedno dvě slova z věty tam asi nepatřej. Třeba enem, to je spíš takový moravský slovo, aby to nevypadalo, že tam je vsazená klasická čeština. Ale jinak je to napsaný hantýrkou. (Schulz)

Pohádka – já jsem ji dával na „komediantskej web“. Rozumí jí. Písničku zná – kdybych řekl ne, tak bych lhal. (Kaiser)

To je nákej takovej světskej žargon, ale já jako moc tomu jako nerozumim. Čavátko je děřátko. Mluvílo se, ale ne moc. Nějaký slova znám. Tachtí suvel – jdi spát. (Kludská)

Mikrej talánek rozumim, janováček, tachtit, mangelit – chodili žebrat, mangelky, máričko, brebenty. Někerý taky neznám. Používá hanykování, tachtit, tyčíme, křapíčku; jaunerák a márička moc ne. Poznala, že jde o písničku. (Helferová)

Su kovaný, tak znám ty slova. Písničku zná „z pokolení“. Jazyk se naučil vzájemně, prostě lidi vod kolotočů a lidi vod cirkusu to znaj, protože jsou kovaný. Jazyk se neučí, jen se poslouchá, protože lidi spolu furt komunikujou.

Melodie čhavale džan te sovel, děťátka, běžte už spát... To zná každěj. (písničku)

Hele támle šel rašaj. Spontánně některý slova použiju, jen někdy. Ale tohleto vám přeložim celý. Muj – obličej, huba, nachaloval se – najedl se, nachmelil se – opil se, hanykuje – mluví. Granty – peníze, janoval – hrál. (Schulz)

Podobnost romštiny a hantýrky

Já třeba vim, že když mluví světský tou svojí hantýrkou, tou svojí řečí, tak zase Romové jim nerozuměj. A naopak. Jedno slovo z celý věty pochytěj. Jenže dneska řeknete dylina a to je tak rozšířený slovo, že to umí každěj. (Joo)

Romština neboli hantýrka, která se z dřívější doby přenášela do obou oborů (= světština).

Tady máte slova skrývaná v tom, aby to privátní člověk neznal. Já nevím, jak se to přetáhlo do tady těchhle oborů, prostě je to romština.

Tady je použitá romština – gádže. To už je takovej hubní rituál, to někdy tak vylítne z huby, že místo lidi se někdy řeknou ty gádže. (Schulz)

Tam je ta řeč jiná. Řeč je jiná trošku, než je ta romská, takže se trošku odlišuje, ale v podstatě tomu ten Rom porozumí. (Telváková)

Ta hantýrka to je podle mě přebráný z každýho státu nějaký slova. Hospoda virta (z němčiny), málo – mikro (řecky). Přebrali i něco z tej romštiny, ale jezdili všude možně. (Kaiser)

Následující píseň jsem našla na internetu. Pokusila jsem se o český překlad.

Jaunerácká – Komediantská

V bárovném fóru v mikronkém talánku týhá tam vlastník s čavátkama.

Ve velkém městě, v malém voze bydlí otec s dětmi.

Vyluje janovár, aby si lováčky vyjanoval.

Hraje na harmoniku (?), aby si vydělal peníze.

Džukel, jaunerák a spasil, neboť pod pandelem zmulasil.

Pes, komediant a ?, neboť v bídě zemřel (?)

Churdelí janovku, tachtí na věrtovku, aby si lováčky vyjanoval.

Bere harmoniku, jde do hospody, aby si vydělal peníze.

Čávata pilujte sovel, vlastník váš tachtit mangel.

Děti, běžte spát, otec váš šel žebrat (prosit).

On tachtit do gávy k búto jantů, on vám tam přitachtí ku grantům.

On šel do vesnice, k hodně hostům, on vám tam přijde k penězům.

Až zase přitachtí sáro, kinelí pro vás máro.

Až zase přijde ?, koupí pro vás chleba.

On netachtit mangelit, on tachtit chudelit bárovne bále rašajovi.

On nešel žebrat, on šel vzít velká prasata faráři.

Benga ho chudelili a sárybnu vpandelili.

Policie ho chytila a zavřela do vězení.

Čávata vajdujou, džukla si kódlujou, vzpomínaj na vlastníka.

Děti ?, psa si ?, vzpomínaj na otce.

Až zase přitachtí sáro, kinelí pro vás máro. Mámušně míhá temný hlas a na vlastníka čeká zas.

*Až zase přijde ?, koupí pro vás chleba. Matka (?) má temný hlas a na otce čeká zas.*¹⁹⁶

Následující píseň měl ve svém repertoáru romský písničkář Vojta Fabián.

Čávata džav te suvel, dadoro tachtí mangel, ve vírtě džanelej chrapouni, na jeho klabí janovky.	<i>Dětičky, jděte už spát, tatiček váš jde žebnat, v hospodě čekají lidičky na jeho krásný písničky.</i>
Čávata doma ludrujou, džukla si přitom chálujou, až přitachtí váš dadoro, přitrádelí na máro.	<i>Děti doma vyvádějí a přitom psa pojídají, až přijde váš tatiček, přinese na chlebiček.</i> ¹⁹⁷

Tuto romskou verzi mi poskytla jiná romská hudebnice.

Čhavale džan te sovel Dadoro mus bašavel Anel tumenge maroro tumaro phuro dadoro.	<i>Dětičky běžte už spát váš táta musí jít hrát ráno až přijde váš tatiček tak přinese na chlebiček.</i>
--	--

A následují verze ve světské hantýrce.

Čávatka tachtěte v suvel, váš vlastník tyčí mangel, ve věrtě tíhá buto jantů, a ty mu vkydnou buto grantů.	<i>Dětičky, běžte spát, váš táta jde žebnat, v hospodě je spousta lidí a ty mu dají hodně peněz.</i>
Čávatka tachtěte v suvel, váš vlastník tyčí pangel, fába dnes nesmíte míhat a chalku musíte míhat.	<i>Dětičky běžte spát, váš táta je chudý, hlad dnes nesmíte mít a jídlo musíte mít.</i>

¹⁹⁶ [online]. [cit. 2010 – 08 – 30].

http://www.facebook.com/album.php?aid=201015&id=688398990&comments&ref=notif¬if_t=photo_album_reply#!/pages/KDO-JE-PRO-SJEDNOCENI-JAUNERAKU-Z-CECH-A-MORAVY-SEM/114867251861691?ref=ts.

¹⁹⁷ *Romano džaniben : Jevend 2004*. Praha, 2004. s. 41.

<p>Čávata, tachtěte v sovel a vastik odtachtí v mangel, od gávy ke gávě fornujem, hákovku nemáme, čórujem. Mikronkej talánek míhám, po světě klabě se míhám, od gávy ku gávě fornuju, před gádži já klabě našelím. Čávata tachtily v sovel a vastik odtachtíl v mangel, od gávy ku gávě fornujem, džukly my čórujem, chalujem. (jamborky míháme, khajlujem).</p>	<p><i>Děti, běžte spát a táta odejde žebrat, od vesnici k vesnici jezdíme, práci nemáme, krademe. Malinkej vůz mám, po světě krásně se mám, od vesnice k vesnici jezdím, před gádži se já pěkně pochlubím. Děti šly spát a táta odešel žebrat, od vesnice k vesnici jedem, psy my kradem, jíme. (ženský máme, souložíme).</i></p>
--	---

Pro srovnání uvádím i romskou a českou verzi této písně. Na základě mnoha podobností v textu a podobné melodie usuzuji, že se jedná o tři verze jedné písně. Což znamená, že u Romů se světskými nedošlo pouze k jazykovému, ale i kulturnímu kontaktu (kultura v užším slova smyslu).

<p>Týhám jen jaunerák orma, mikronkej talánek mám, /:od gávy ke gávě fornuju talánek a v kapse granty nemíhám.:/ Ten světskej život je dales, tři dny sem nechaloval, a jak v žaludku kručí, to ví jen Devlínek sám.</p>	<p><i>Jsem jen chudý komediant, malinkej vůz mám, /: od vesnice k vesnici jedu s vozem a v kapse peníze nemam.:/ Ten světskej život je bída, tři dny jsem nejedl, a jak v žaludku kručí, to ví jen Bůh sám.¹⁹⁸</i></p>
---	--

Haniky o kracaváčku a Devlínkovi¹⁹⁹

¹⁹⁸ Poslední tři písně. SUK, Jaroslav. *Několik slangových slovníků*. Praha : Inverze, 1993. s. 46.

Tyčil jek p[ch]ůro jaunerák se svojí mušínkou. Co míhali, vkydli čávatům a zůstal jim enem mikrej talánek a mikrej janováček. Tachtívali mangelit. Přitachtěj jeke z mangelky, počítají máričko a grantíčky, a tu šedivej p[ch]ůráček tyčí před talánkem a štumfuje jaunerákum: „Mangelim vás, vkydněte mi mikro márička, míhám bárovního fába.“ P[ch]ůrice odštumfla: „Tachtí do džá, my sami tyčíme mangelávy.“ Ale jaunerák štumfuje: „Tumáš, peh[ů]rovnej křapíčku.“ A vkydnuł mu máričko a trochu tý brebenty. P[ch]ůráček se nachmelil, nachaloval, utřel muji a štumfoval jaunerákum: „A že tyčíte takový klabý světský, uk[ch]ěruju vám tři týhání.“

A p[ch]ůráček okla. „Dyk to tyčil sám Devlínek,“ štumfuje jaunerák, „honem p[ch]ůrice, štumfni týhání, on nám je uk[ch]ěruje.“ „Míhat tak klabej kracaváček na mangelku.“ A hop tyčil kracaváček v talánku. „Vchyndil jsem ti do muje, ty dylino, tos nemohla štumfnout něco klabějšiho!? Bodejž by ti Devlínek ten kracaváček do chyndy vkydnuł.“ A hop tyčil kracaváček v chyndě. „A nado míháme kehúlo! Dyby aspoň ta klika od toho kracaváčku tyčela z tvojí linkes chyndy ven.“ A hop, tyčela klika od kracaváčku z linkes chyndy ven. Už raději neštumfovali, a když tachtívali na mangelku, p[ch]ůrice zvedla sukni a jaunerák janoval. Kracaváček si to škutěl, ale janoval klabě a gádža granty vkydávali.

Pohádka o flašinetu a Pánubohu

Byl jeden starý komediant se svojí ženou. Co měli, dali dětem a zůstal jim enem malý vůz a malá harmonika. Chodili žebrot. Přijdou jednou z žebroty, počítají chlebiček a penízky, a tu je šedivej stařeček před vozem a povídá komediantům: „Prosím vás, dejte mi trochu chleba, mám velikánský hlad.“ Stařena na něj houkla: „Jdi pryč, my sami jsme žebrači.“ Ale komediant odvětl: „Tumáš starej chlapíku.“ A dal mu chleba a trochu tý kořalky. Stařeček se napil, najedl, utřel pusu a křikl na komedianty: „A že máte takový dobrý světský, splním vám tři přání.“ A stařeček byl pryč. „Koukej, to byl sám Pánbůh,“ povídá komediant, „honem stará, řekni přání, on nám je splní.“ Mít tak pěkněj flašinet na žebrotu.“ A hop byl flašinet ve voze. „Nakadil jsem ti do huby, ty hloupá, tos nemohla říct něco lepšího!? Bodejž by ti Pánbůh ten flašinet do zadku vrazil.“ A hop měla flašinet v zadku. „A doma máme hovno! Dyby aspoň ta klika od toho flašinetu koukala z tvého hnusného zadku ven.“ A hop, koukala klika od flašinetu z hnusného zadku ven. Už raději nic neřikali a když chodili na žebrotu, stařena zvedla sukni a komediant hrál. Flašinet si to smrděl, ale hrál krásně a gádža dávali peníze.

Hantýrka je stále živý argot světských, který se však již příliš nepředává mladším generacím. Dříve převažovala kryptická funkce, v současnosti spíše identifikační (ať už ve smyslu posilování identity, nebo naopak neupozorňování na sebe nepoužíváním hantýrky). Pasivní znalost hantýrky je u respondentů vysoká, aktivně se používají spíše jen jednotlivá slova. Míra výskytu romského lexika v hantýrce naznačuje, že světští byli v minulosti s Romy v úzkém kontaktu. Jakého charakteru a intenzity byl tento kontakt, není jisté.

Výsledek terénního výzkumu aneb K čemu je poutána identita světských?

V prvé řadě rozhodně k profesi, která se předávala z generace na generaci. A nezáleží na tom, že někteří světští se již tradičním profesím svých předků nevěnují, důležité je, že si rodovou historii udržují v povědomí.

Důležitým pojítkem je samozřejmě neusedlý způsob života, který mají ale společný i s ne-světskými a ani už neplatí, že by všichni světští za prací cestovali.

Soudržnost rodu a široké pojetí příbuzenství společně s dědičným příjmením, legendami o původu rodu a částečná endogamie napomáhají k udržování a předávání společné identity.

¹⁹⁹ S., D. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písne ve světské hantýrce). In *Souvislosti*. [s.l.] : [s.n.], 2/2002. s. Není uvedeno. O český překlad jsem se pokusila já.

Podstatným prvkom při předávání tradice je vzdělávání a výchova dětí rodiči podle zvyků daného rodu.

Světští nejsou izolovanou skupinou. Sociální vazby s příslušníky jiných skupin jsou různého charakteru a intenzity. Probíhající interakce jen potvrzují pocit jedinečnosti světských, jejich svébytnosti. I v rámci světských jako skupiny ale existuje určitá hierarchie, skrze níž ovšem jedinec ještě více posiluje pocit náležitosti ke své rodině.

K posilování identity samozřejmě napomáhá i jazyk (jeho používání, či naopak vymezování se vůči němu) a specifické kulturní zvyky a obyčeje.

7. Světští jako kategorie

Až do této kapitoly jsem se zabývala tím, co je obsahem pojmu světští a nazývala je jednoduše skupinou bez jakéhokoliv bližšího upřesnění. Ať je jejich sebepojetí jakkoli odlišné od pohledu okolní společnosti na ně, je nepochybné, že se jedná o skupinu. Splňuje například kritéria, která pro skupinu určil americký sociolog Rogers Brubaker:

„[...] vzájemně interagující, vzájemně se poznávající, vzájemně orientovaná, efektivně komunikující, ohraničený celek se smyslem pro solidaritu, společná identita a schopnost koordinované činnosti.“²⁰⁰

Nyní se podrobněji zaměřím na to, zda se dá tato skupina nějak blíže charakterizovat, kategorizovat.

Jako zásadní vidím otázku, zda jsou světští sociální, či etnickou skupinou.

Domnívám se, že skrze vymezování se vůči ne-světským a potvrzování vlastní jedinečnosti se skupina světských etnizuje.

Sociolog Giddens definuje etnicitu takto:

„Kulturní hodnoty a normy, které odlišují členy určité skupiny od jiných lidí. Za etnickou skupinu považujeme takovou, jejíž členové sdílejí pocit společné kulturní identity, která je odlišuje od jiných skupin v jejich okolí.“²⁰¹

Přikláním se také k názoru Fredrika Bartha, zastávajícího pojetí etnicity, podle něhož je etnicita důsledkem sociální organizace. Etnické skupiny jsou konstruovány a udržovány ve vzájemných vztazích, na základě odlišení „my“ a „oni“.

„Kritickým záměrem výzkumu z tohoto pohledu se stává etnická hranice, která definuje skupinu, nikoliv kulturní podstata, která ji vymezuje.“²⁰²

Tyto kulturní obsahy Barth definuje, ale význam mají až při interakci s jinou etnickou skupinou.

Kulturní obsahy etnických dichotomií se mohou analyticky jevit dvojího druhu: (i) zjevná znamení a znaky – diakritické rysy, které lidé vyhledávají a projevují, aby ukázali svou identitu, často takové rysy jako oblečení, jazyk, forma bydlení nebo celkový životní styl a (ii)

²⁰⁰ „[...] a mutually interacting, mutually recognizing, mutually oriented, effectively communicating, bounded collectivity with a sense of solidarity, corporate identity and capacity for concerted action.“

BRUBAKER, Rogers . Ethnicity without groups. *Arch. europ. sociol.*. 2002, XLIII, 2, s. 163 – 189. s. 169.

²⁰¹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 1999. 595 s. ISBN 80 – 7203 – 124 – 4. s. 549.

²⁰² „The critical focus of investigation from this point of view becomes the ethnic boundary that defines the group, not the cultural stuff that it encloses.“

BARTH, Fredrik . *Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo : Scandinavian University Books, 1969. 153 s. s. 15.

základní hodnotové orientace: morální standardy a dokonalost, s jakou je jejich provedení posuzováno.“²⁰³

Z výsledků mého terénního výzkumu vyplývá, že nejsilnějšími pojítky identity jsou např. neusedlý způsob života, po generace se dědicí profese, jazyk (i) a snaha o endogamii, předávání řemesla a rodinné tradice pomocí vzdělávání a výchovy v rámci rodiny atd. (ii).

Skupina světských je uspořádána rodově. Rodina (ta nejširší, zahrnující i velmi vzdálené příbuzenstvo) je základní sociální jednotkou, která se zásadně podílí na etnizaci. Dodnes funguje ve skupině do jisté míry endogamie, čímž je posilována skupinová soudržnost a povědomí jednotlivých členů skupiny o celku.

I skupina světských je vnitřně hierarchizována, jak jsem ovšem zjistila při terénním výzkumu, jednotlivé podskupiny jsou ochotny se zapojit do společného „boje“ proti všem, které nepovažují za světské (např. sjednotit se v politických požadavcích týkajících se svých profesí). Ač se někteří členové odmítají pojmenovávat světští (např. někteří příslušníci cirkusových rodů tento název odmítají, ale s ostatními cirkusovými rody, kterým nevadí, cítí společnou identitu), udržují s ostatními světskými úzké vztahy, včetně maritálních.

Jedním ze základních znaků etnicity je povědomí společného původu.

„[...] přivlastňování sdílené historie, která současně plní funkci původního mýtu, ospravedlňuje požadavky společné kultury a slouží k zobrazení etnické skupiny jako rozšířené příbuzenské skupiny.“²⁰⁴

Toto povědomí světští splňují. Rodiny si zakládají na své historii, počítají si generace od prvního člověka, který se začal zabývat tradičním řemeslem rodu. Povědomí se odvozuje od jednotlivé rodiny, ale existuje představa jakéhosi prapředka všech světských, potulného komedianta. Nezáleží přitom na tom, zda se tyto sdílené historie zakládají na realitě.

²⁰³ *“The cultural contents of ethnic dichotomies would seem analytically to be of two orders: (i) overt signals or signs – the diacritical features that people look for and exhibit to show identity, often such features as dress, language, house – form, or general style of life, and (ii) basic value orientations: the standards of morality and excellence by which performance is judged.”*

Tamtéž, s. 14.

²⁰⁴ *„[...] the appropriation of a shared history, that simultaneously functions as an origin myth, justifies claims to a common culture and serves to depict the ethnic group as an extended kin group.*

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Small Places, Large Issues : An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. 2. vyd. London, Sterling : Pluto Press, 2001. 349 s. s.

Předcházející teorii odporují výpovědi dvou anonymních respondentů, kteří se pohybují v prostředí Romů a světskou identitu považují za životní styl beze stopy etnicity. Podle nich může být světským jak Rom, tak Nerom a může se jím stát i v průběhu života, začne – li žít neusedlým životem a věnovat se profesi, která cestování vyžaduje. Zdálo by se tedy, že identita Rom/Nerom je přednější, možná prestižnější.

Jiná respondentka měla ale matku Sintku a otce Roma, který se ale vzhledem k tomu, že pracoval u cirkusu, považoval za světského, nikoli Roma, tj. nepřijal obě identity, pouze tu světskou.

Je tedy zřejmé, že pohled samotných světských na to, zda se jedná o specifickou, soběstačnou identitu, se značně různí. Přikláním se k názoru, že každý člověk má více identit, které si sám vybírá a hierarchizuje, je jen na něm, které z identit dá v jaké situaci přednost, zda cítí všechny identity jako rovnocenné, nebo nějakou upřednostňuje.

8. Závěr

Cílem této práce bylo přiblížit identitu příslušníků skupiny světských v České republice a popsat její základní kulturní rysy.

Stěžejním zdrojem informací byl terénní výzkum realizovaný na jaře roku 2010. Výpovědi respondentů jsem doplnila o poznatky získané z relevantní odborné literatury a výskytu světských v médiích a v beletrii.

Pojmenování světský je jak autonymum, tak exonymní apelativum, přičemž se v některých případech tyto perspektivy nekryjí. Jako příklad mohu uvést příslušníky některých cirkusových rodů, kteří označení světský nepoužívají. Na druhou stranu, světské jsou mnohdy i osoby, které již tradiční řemeslo svého rodu nepraktikují, ale světskou identitu si zachovaly, což už ovšem většinová společnost většinou není s to rozeznat a tyto osoby za světské nepovažuje.

Předkové všech světských někdy v minulosti žili neusedle (pokud tak nečiní dodnes) a věnovali se některé z profesí, které se v rodině dědily po generace. V současnosti žije mnoho světských usedle a věnují se jiné profesi, přesto se stále cítí být světskými vzhledem k předávání rodinné historie a kulturních hodnot a rysů staršími mladším, čímž dochází k mezigeneračnímu předávání společné identity.

Pojem světský se v jazykových slovnících objevuje až na přelomu 19. a 20. století, do té doby jsou světští směřováni s jinými skupinami potulných osob, zvláště s Romy a Sinty. Mnohá politická nařízení určená Romům a Sintům měla dopad i na světské, vzhledem k jejich podobnému způsobu života.

Ve 20. století byli světští v politickém i akademickém diskurzu považováni buď za tzv. cikánské míšence, nebo za skupinu, která s Romy ani Sinty nemá nic společného. Na tuto otázku neexistuje dodnes jednoznačná odpověď, nenašla jsem ji ani já. Většina světských se od příbuznosti s Romy a Sinty (někdy až velmi ostře) distancuje, někteří s nimi naopak dodnes uzavírají sňatky, přičemž často dávají přednost romské identitě a světské považují jen za nositele určitého životního stylu spjatého s cestováním a určitou profesí, nikoli identity. Třetí skupinu tvoří osoby, které považují světské a Romy a Sinty za různé skupiny, nositele identity, v jejich rodinách, jejichž členové jsou jak Romové nebo Sinty, tak světští, jasně rozlišují, ke které z těchto skupin daný jedinec patří.

Osobně se domnívám, že zejména vzhledem k podobnému životnímu stylu, jakým žili v historii Romové, Sinty a světští, a vzhledem k vysokému procentu romských slov ve světské

hantýrce, muselo v minulosti docházet k velmi úzkým kontaktům těchto skupin. Je přitom možné, že se tyto kontakty odehrály velmi dávno, v době, kam už rodové paměti nesahají.

Tak jak se liší autonymní a exonymní pohled na pojmenování světských, liší se i názory na to, jaké profese patří ke světským. V historii k nim byli řazeny víceméně všechny profese vyžadující potulný způsob života, do přelomu 19. a 20. století se ale ještě tyto osoby světskými nenazývaly. V současnosti jsou mezi ně obecně řazeni provozovatelé pout'ových atrakcí a cirkusové rody, přičemž, jak jsem již poznamenala, někteří příslušníci cirkusových rodů se světskými být necítí. Během terénního výzkumu jsem narazila na další profese, které vykonávají lidé se světskou identitou. Jde zejména o stánkový prodej a obecně podnikatelskou činnost různého druhu.

Společná identita světských je tedy poutána zejména k tradiční profesi, kterou rod po generace vykonával nebo se jí věnuje dodnes, k neusedlému způsobu života (opět stačí když takto žili pouze předkové jedince) a k určitým kulturním rysům. Jedná se především o orientaci na rodinu, o rodinnou soudržnost, o mezigenerační předávání morálních hodnot a tradic dané rodiny včetně relativního dodržování endogamie v rámci skupiny světských. Důležitým pojítkem je pasivní znalost či příležitostné používání světské hantýrky. Identita světských je udržována a posilována zejména metodou vymezování se, zdůrazňování vlastní jedinečnosti vůči všem osobám, které nepovažují za světské.

Přestože světští vykazují jisté znaky etnické skupiny, rozhodla jsem se je blíže nekategorizovat, protože respondenti terénního výzkumu měli natolik odlišné přístupy ke světské identitě, že závěr, o jakou se jedná kategorii, nelze učinit, aniž bychom některému z respondentů upřeli právo na vlastní sebeidentifikaci.

9. Bibliografie

- CIBULA, Václav ; KLUDESKÝ, Karel . *Život v manéži*. První vydání. Praha : Orbis, 1966. s. 54-55.
- DROBIL, Em. "Světlem jdoucí". *Český lid*. 1909, 18, s. 457.
- HAIŠMAN, Tomáš. Nebyl uveden. In Kolektiv autorů. *Sešity pro sociální politiku : Romové v České republice (1945- 1998)*. Praha : Socioklub, 1999. s. 514. ISBN 80-902260-7-8. s. 10.
- HIML, Pavel. *Zrození vagabunda : Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Vydání první. Praha : Argo, 2007. 371 s. ISBN 978-80-7203-917-3. s. 66.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. *Romano džaniben*. 2005, Neuvedeno, s. 71.
- HUGO, Jan, hl. ed. *Slovník nespisovné češtiny : argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov* . 2. rozš. vyd. Praha : Maxdorf, 2006. 413 s. Dostupné z WWW: <http://www.slangy.cz/SNC_Argot.html>. ISBN 80-7345-098-4.
- HÜBSCHAMNNOVÁ, Milena. "Po Židoch Cigáni" : *Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Vyd. 1. Praha : Triáda, 2005. 900 s. ISBN 80-86138-14-3. s. 32.
- CHURAVÝ, Miloslav *Minulosti a současnosti cirkusového slangu*. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.- 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta v Plzni, 1987. s. 177 .
- JAMNICKÁ-ŠMERGLOVÁ, Zdeňka . *Dějiny našich cikánů*. Praha : Orbis, 1955. 111 s. s. 63.
- KLUDESKÁ, Dagmar . *Vzpomínky schované v duši. : Historie rodiny Kludských..* Praha : Brána, 2005. 208 s+ 16 str. čb přílohy. s. ISBN 80-7243-239-7. s. 180.
- LÍPA, Jiří *Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu*. In *Rusko-české studie*. Praha : SPN, 1960. s. 47. pozn. 3. Vnitřní uvozovky původní.
- MORAVEC, Bedřich. "Světlem jdoucí" : Řada figurek z našeho života venkovského. In ZÍBRT, Čeněk ; NIEDERLE, Lubor. *Český lid : sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Sv. IV. Praha : F. Šimáček, 1895. s. 592.
- NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha : Prostor, 1999. 173 s., 32 s. fot. s. ISBN 80-7260-022-2. s. 16.
- Neuvedeno. *Romano džaniben : Jevend 2004*. Praha, 2004. s. 41.
- NOVÁK, Rostislav . *6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého*. Praha, 2006. 94 s. Diplomová práce. DAMU.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. Vyd. 1. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004. 183 s. Dostupné z WWW:

<aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/sesity/sesit12/romove.doc>. ISBN 80-86621-07-3. s. 29.

PODZIMEK, Jaroslav. Slovníček "světská hantýrka". *Bezpečnostní služba*. 1937, 7, s. 70 s.

POLANSKY, Paul. *Těživé mlčení*. Praha : G plus G, 1998. 253 s. ISBN 80-86103-13-7.

S., D. Ten světskej život je dales : (Pohádka a dvě písně ve světské hantýrce). In *Souvislosti*. [s.l.] : [s.n.], 2/2002. s. Není uvedeno.

POLÁKOVÁ, Jana. Jak se žije kolotočářům aneb současnost lidu světského. Materiál Muzea romské kultury v Brně. Nahráno 31.8.2006.

PUCHMAJER, A. J. *Románi Čib*. Praha : [s.n.], 1821. Neuveden. s.

RHEINHEIMER, Martin. *Lidé na okraji společnosti 1450-1850*. Praha : Vyšehrad, 2003. 192 s. ISBN 80-7021-579-8. s. 114.

SUK, Jaroslav . *Několik slangových slovníků*. Praha : Inverze, 1993.

ŠTURMA, NPOR. VB Jaroslav. Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob . In PROCHÁZKA, KPT. JUST. Dr. Miroslav. *Kriminalistický sborník : s přílohou Soudní lékařství*. Praha : Vydavatelství časopisů MNO, 1959. roč. III/9, č. 8. s. 344-356.

TOMAN, Jan. *Matěj Kopecký a jeho rod*. vyd. 1. České Budějovice : Krajské nakladatelství České Budějovice, 1960. 209 s. s. 18.

TYKAČ, Jan . Kočující obchodníci. *Český lid*. 1902, 11, s. 370-372. Zmiňuje i jiné skupiny kočovných obchodníků, já vybírám pouze ty pro tuto práci relevantní.

WERNER, Vilém. Zirkusleute. *Prager Tagblatt*. 1935, 84, s. 6.

ZOLAROVÁ, Dr. Irena . *Artistický slovník*. Praha : Divadelní ústav, 1964. 110 s. s. 3.

10. Internetové zdroje

JANEČEK, Vilém.: História rodu Janečkových. In: Ringispil.eu [online]. [cit. 2010-08-27]. <http://www.ringispil.eu/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=27>.

LHOTKA, Petr.: Jenišové ve Švýcarsku. In: Romea.cz.[online]. [cit. 2010-08-28]. <http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_2056>.

MATRAS, Yaron.: Jenisch. In: Manchester working group on language contact [online]. [cit. 2010-08-28]. <http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/McrLC/casestudies/YM_Jenisch.html>.

MOKRÝ, Pavel. Kolotoče za všechny peníze. In: 7 Sedmička.cz [online]. [cit. 2010-08-28]. <<http://www.sedmicka.cz/brno-vyskov/clanek?id=175931>>.

Neuvedeno. Dějiny Romů. In: Muzeum romské kultury [online]. [cit. 2010-08-19]. <http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=320&Itemid=25&lang=cs>

Neuvedeno. Antika a Cirkus. In: Cirqueon [online]. [cit. 2010-08-23]. <<http://www.cirqueon.cz/cirkus-info/10-antika-a-cirkus>>.

Neuvedeno. Z historie českého cirkusu. In: Cirqueon [online]. [cit. 2010-08-23]. <<http://www.cirqueon.cz/cirkus-info/12-z-historie-ceskeho-cirkusu>>.

Neuvedeno.. Kouzelný svět cirkusové manéže. Reportáž. In: Pražská pětka. 11/2007. [online]. [cit. 2010-08-27]. <<http://www.prazskapetka.cz/node/5616>>.

Neuvedeno. Needs Assessment for Travelling Showpeople. In: South Oxfordshire District Council. [cit. 2010-08-28]. <http://www.southoxon.gov.uk/ccm/cms-service/stream/asset/?asset_id=598604>.

Neuvedeno.. Home. In: The showmensguild of Great Britain. Yorkshire section [online]. [cit. 2010-08-28]. <<http://www.showmensguild.com/index.htm>>

Neuvedeno. Pane Joo. In: Televize.cz. [online]. [cit. 2010-08-28]. <<http://www.televize.cz/scripts/detail.php?id=22315>>.

Neuvedeno.. Světský jsou nejlepší!!! In: Facebook. [online]. [cit. 2010-08-30]. <<http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/Svetsky-sou-nejlepsi-/335740108353?ref=ts>>.

Neuvedeno. Kdo je pro sjednocení Jauneráků z Čech a Moravy–sem!!! In: Facebook. [online]. [cit. 2010-08-30]. <<http://www.facebook.com/photo.php?id=1469721356&pid=30290592#!/pages/KDO-JE-PRO-SJEDNOCENI-JAUNERAKU-Z-CECH-A-MORAVY-SEM/114867251861691?ref=ts>>.

SCHULZ, Vlastislav. Slove majitele. In: Národní kolotočová společnost Brno [online]. [cit. 2010-08-30]. <<http://www.volny.cz/v.schulz/historie.htm>>.

VACULÍK, Pavel. Cirkusácký žargon. In: *MKSCVU* [online]. [cit. 2010-09-03]. <<http://mkscvu.hakam.net/index.php?str=soucasnost>>.